گراژدانلرىمىزنىڭ
ئاساسىي ھوقوقلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

گرازدانلىرىمىزنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
پېچىن ـ 1956

قىسقىچە مەزمۇنى

بۇ كىتاپ دولىتىمىزنىڭ كونىتىتۇتسىيىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ۋە دولىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى كونكرېت ئەھۋاللارغا ئاساسەن گراژدانلىرىمىزنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ھەم ۋەزىپىلىرىنى قىسقىچە ۋە كونكرېت چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. شۇنىڭدەك گراژدانلىرىمىز ئىگە بولغان كەڭرى ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرنى كاپىتالىستىك ئەللەردە، كونا جۇڭگودا خەلققە ھېچقانداق ھوقۇق ۋە ئەركىنلىك بولمىغان ئەھۋال بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بىزگە دولىتىمىزنىڭ خەلق دېموكراتىك خاراكتېرىنى تېخىمۇ روشەن تونۇتۇدۇ. بۇ كىتاپتىن دولىتىمىزنىڭ كونىتىتۇتسىيىسىنى تېخىمۇ ئاسان ئوگۇنۇشتە پايدىلىنىش مۇمكىن.

بۇ كىتاپ ئاممىباپ كىتاپلار نەشرىياتى تەرىپىدىن
1955 ـ ژىلى ئاپرېلدا نەشر قىلىنغان بىرىنچى
نەشرى بىرىنچى باسمىسىدىن تەرجىمە قىلىندى

本書根據通俗讀物出版社1955年4月第一版第一次印刷本譯出

رېداكسىيەدىن:

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ كونستىتۇتسىيىسى دولـ
تىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنى ـ ھەقىقى خەلق قانۇنى. ئۇ خەلقىمىزـ
نىڭ ئىنقىلاپ مۇئىلىرىنى قانۇن شەكلىدە مۇستەھكەملەپ، دو ـ
لىتىمىز ئۇرۇلغاندىن بۇيان سىياسى ۋە ئىختىسادىي جەھەتلەر ـ
دىن قولغا كەلتۈرۈلگەن يېڭى ئۇتۇقلارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ،
خەلقىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇش يولىنى ئوچۇق
كورسۇتۇپ بېرىش بىلەنلا قالماستىن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە گراژـ
دانلارنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە ۋەزىپىلىرىنىمۇ بەلگىلىدى.

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى كونستىتۇتسىيىسىنىڭ ئەمەل
گە ئاشۇرۇلۇشى ئۇچۇن خەلقىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىدە بەلـ
گىلەنگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىجرا قىلىشلىـ
رى ، گراژدانـلارنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ھەم ۋەزىپىلىرىنى
تولۇق چوشۇنۇشلىرى ، شۇنىڭ بىلەن قانۇنغا رايە قىلىشتا يۇكسەك
روھىي تىكـلەشلىرى زورۇر ، شۇنىڭـدىلا ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرـ
غىلى بولىدۇ.

بۇكىتابنى تۇزۇشتە ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ دولىتىمىزنىڭ كو ـ
نستىتۇتسىيىسىدىكى گراژدانـلارنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلـرى ۋە
ۋەزىپىلىرىگە دايـر بەلگىلىمىلەردىن دولىتىمىزنىڭ خەلق دې ـ

موكراتىك خاراكتېرىنى تېخىمۇ ئامدان چۈشۈنۈشلىرىگە، جۈڭ خۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدىنى بولۇشىنىڭ شەرىپىنى ۋە ھەر بىرگىراژدانىنىڭ دولەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنىڭ جىددىلىگىنى چۈشۈنۈشلىرىگە، شۇنىڭ بىلەن قولغا كەلتۈرگەن دېموكراتىك ھوقۇقلىرىمىزدىن تېخىمۇ ئامدان پايدىلىنىپ، ئادا قىلىشقا تېگىشلىك شەرەپلىك ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىشقا، دولەتنى باشقۇرۇشقا قاتنىشىشلىرى ۋە قوغداشلىرىغا ھەمدە دولەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئاكتىۋلىق بىلەن تەرىشىپ ئوزلىرىنىڭ بارلىق كۈچلىرىنى تەقتىم قىلىشلىرىغا يار-دەم بېرىشنى مەخسەت قىلدۇق.

بۇكىتاپنى تۈزۈپ چىقىش جەريانىدا جۈڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى قانۇن فاكولتېتىنىڭ مۇدىرى يولداش ياڭ خۇانەن چوڭ كۈچ بىلەن ياردەم قىلدى، ماقالىنىڭ كوپىيىسىنى ئىككى قېتىم تەكشۈرۈپ چىققى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇيەردە ئالايىتە تەشەككۈر بايان قىلىمىز.

ئامما‌باپ كىتاپلار نەشرىياتى. 1955 ـ ژىل ئاپرىل.

مؤنده‌ر يجه

سوز بېشى..... 7
بىرىنچى باپ. گراژدانلىرىمىزنىڭ ئاساسىي هوقۇقلىرى.....15
I گراژدانلار قانۇندا باپ ـ باراۋەر 15
II گراژدانلارنىڭ سياسى هوقۇقلىرى ۋە ئەركىنلىكلىرى 31
III گراژدانلارنىڭ جسمانى ئەركىنلىگىگە دەخىل قىلىنمايدۇ.....51
IV گراژدانلارنىڭ دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى 57
V گراژدانلارنىڭ ئىختىسادىي هوقۇقلىرى 64
VI گراژدانلار نىڭ مەدەنىيەت ـ ماارىپ هـوقۇقلىرى 88
VII دولەت چەتئەللەردىكى جۇڭگو مۇهاجىرلىرىنىڭ هەققانى هوقۇق ۋە مەنپەئەتلىرىنى مۇهاپىزەت قىلىدۇ 95
VIII باش پانا هوقۇقى 102
ئىككىنچى باپ. گراژدانلىرىمىزنىڭ ۋەزىپىلىرى 105
I كونستىتۇتسىيەگە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىش، ئەمگەك ئىنتىزاـ مىغا رىايە قىلىش، جامائەت تەرتىۋىگە رىايەقىلىش، ئىجتىمائى ئەخلاقنا مۇزمەت قىلىش.....105
II جامائەت مۇلۇكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش 118
III قانۇن بويىچە باج تولەش 122
IV ۋەتەننى قوغداش ۋە قانۇنغا بىنائەن هەربىخىزمەت ئوتەش...127

سوز بېشى

1954 ـ ژىل سېنتەبردە، بىرىنچى نوۋەتلىك پۈتۈن مەمـ لىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىرىنچى سېسسىيىسى بېجىندە ئېـ چىلىپ، تەنتەنىلىك سـورەتتە جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسـ نىڭ كونستىتۇتسىيەسىنى قوبۇللىدى ۋە ئېلان قىلدى، بۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ سىياسى تۈرمۇشىدىكى ئۇلۇق بىرۋەقەدۇر. كونسـ تىتۇتسىيەدە جۇڭخۇا خەلـق رېـسپۇبلىكىسىنىڭ گـراژدانى دىگەن بۇ شەرەپلىك نام بەلگىلەندى، شۇنىڭدەك، گراژدانـ لىرىمىزنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە ۋەزىپىلـرى ئوچۇق بەلـ گىلەندى. بۇ، خەلقىمىزنىڭ دولەتتـە تۇتقان ئورنىنىڭ تۈپـ تىن ئوزگەرگەنلىگىنى، يۇز نەچچە ژىللاردىن بۇيان كونا جەمـ ئىيەتتە ساخلىنىپ كەلگەن زۇلۇمـغا دۇچار بولۇش، قۇللۇقـقا چۈشۈش ئورنىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ، ھەقىقـتەنمۇ دولەتـنىڭ ئىگىلىرىگە ئايلانغانلىغىنى كورسۈتۈدۇ.

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسى سوتسىالىستىك تىپتىكى كونسـ تىتۇتسىيە بولۇپ، بۇ كاپىتالىستىك تىپتىكى كونستىتۇتسىيىدىن مىسلىسىز ئەۋزەل. كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ كونستىتۇتسىيىسى

كوپچۇلۇك خەلقىگە ھېچقانداق سىياسى، ئىختىسادىي ھوقۇق ۋە دېموكراتىك ئەركىنلىك بەرمەيدۇ، ئۇنىڭ مەخسىدى ئازسانلىقتىكى كاپىتالىستلارنىڭ مەنپەئىتىنى ھىمايە قىلىش، كوپچۇلۇك ئەمگەكچى خەلقنى كاپىتالىستلارنىڭ زۇلۇم ۋە ئېكسپلۇئاتاتسىيىسىگە تۈتۈپ بېرىپ، ھايۋانغا ۋۇكلىگەندەك ھەددىدىن زىيادە ئېغىر ۋە زىيىلەرنى ۋۇكلەشتىن ئىبارەتتۇر. دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىنىڭ مەخسىدى، بىرتەرەپتىن خەلق ئىنقىلابۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مۇستەھكەملەش بولسا، يەنە بىرتەرەپتىن، مەملىكىتىمىزدە ئېكسپلۇئاتاتسىيە ۋە كەمبەغەللىك يوقالغان، ئاۋات ۋە بەخت ـ سائادەتلىك سوتسىيالىستىك جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا كاپالەت بېرىدۇر. شۇڭلاشقا دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ۋە كوپچۇلۇك خەلقنىڭ كۆز ئالدىدىكى مەنپەئىتى بىلەن ئۇزاق كەلگۈسىدىكى مەنپەئىتىنى قوغدايدىغان كونستىتۇتسىيىدۇر. بۇ كونستىتۇتسىيە گراژدانلارنى كەڭرى ھوقۇقلار ۋە ئەركىنلىكلەر بىلەن تەمىن قىلىدۇ، گراژدانلارنىڭ سىياسى ۋە ئىجتىمائى ھاياتقا قاتنىشىپ، ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنى تېخىمۇ ياخشىلاپ قۇرۇپ چىقىشىغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسى بويىچە گراژدانلار قانداق ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرگە ئىگە؟ دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە بىرىنچىدىن دولىتىمىزنىڭ گراژدانلىرى قانۇندا

باپ ـ باراۋەر دەپ بەلگىلەنگەن. مەيلى قايسى مىللەتتىن بولسۇن، مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن، مۇلۇكدار ياكى مۇلۇكسىز بولسۇن، مەيلى مەدەنىيەت دەرىجىسى تۆگىز ـ پەس بولسۇن ...گىراژدانلارنىڭ ھەممىسگە ئوخشاش قارىلىدۇ، ھەممۇيلەن باپ ـ باراۋەر.

ئىككىنچىدىن، دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە گىراژدانلارنىڭ سىياسى ھوقۇقلىرى ۋەئەركىنلىكلىرى بەلگىلەنگەن. ئۇلار: تەۋەلىك، ئۆمۈمى سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقلىرى؛ سوز، مەتبۇئات، ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈشۈە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرى ھەمدەۋە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ـ ئوز ۋەزىپىسىگەئىپتىۋارسىز قارىغان، دولەت ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرىنى ئەرز قىلىش ھوقۇقى، بۇ ھوقۇقلار خەلقىمىزنى دولەتنى ئامەلدان باشقۇرۇش ۋە دولەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمىتى ئۇستىدىن نازارەت ژۇرگۈزۈش ئىمكانىيەتلىرىگە ئىگە قىلىدۇ.

ئوچىنچىدىن، دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە گىراژدانلارنىڭ جسمانى ئەركىنلىگىگە دەخلى قىلىنمايدۇ؛ خەلق سوۋىتىنىڭ قارارى ياكى خەلق پروكۇراتۇرىسىنىڭ تەستىقىسىز ھېچبىر گىراژدان قولغا ئېلىنمايدۇ. گىراژدانلارنىڭ تۇراق جايلىرىغا دەخلى قىلىنمايدۇ، خەت ـ ئالاقە مەخپىيلىگى قانۇن بىلەن مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. گىراژدانلار تۇرۇش ۋە كوچىۇش

ئەركىنلىگىگە ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن.

توتىنچىدىن، كونستىتۇتسىيىدە گراژدانلارنىڭ ئىختىسادىي ـ مەدەنىي جەھەتلەردە تۈرلۈك ھوقۇقلىرى ۋە ئەركىنلىكلىرى بەلگىلەنگەن. ئۇ بولسىمۇ گراژدانلار ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە، ئەمگەكچىلەر دەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە، ئەمگەكچىلەر قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا ماددىي ياردەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە، گراژدانلار بىلەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈشلەر، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجاتچانلىغى ۋە باشقا مەدەنىي پائالىيەتلەر بىلەن شوغۇللۇنۇش ئەركىنلىگىگە ئىگە.

بۇلارنىڭ سىرتىدا دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە يەنە گراژدانلار دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگىگە ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن ۋە باشقىلار.

مانا بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولۇدىكى، دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە بەلگىلەنگەن گراژدانلارنىڭ ھوقۇق ۋەئەركىنلىكلىرى ناھايىتى كەڭرى بولۇپ، ئۇ، سىياسى، ئىختىسادىي مەدەنىي ۋەئىجتىمائى تۈرمۇشنىڭ ھەر تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن، يەنە دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە بۇ ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرىنى تۈرلۈك ماددىي كاپالاتلەر بىلەن تەمىن قىلىنغان. شۇنىڭدەك بۇ ھوقۇق ۋەئەركىنلىكلەر دولەت قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن تەڭ

پەيدىن ـ پەي كېڭىيدۇ دەپ كورسۇتولگەن.

گراژدانلىرىمىزنىڭ بۇ ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلىرى قانداق قىلىپ قولغا كەلتۈرۈلدى؟ رەئىس ماۋزېدۇڭ بىزگە: «ئەركىنلىكنى خەلق كۈرەش بىلەن قولغا كەلتۈرۈدۇ. ھېچكىم ئىنئام قىلىپ بەرمەيدۇ» دەيدۇ①. دېمەك بىزنىڭ ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلىرىمىز ئاسماندىن چۈشكەن ئەمەس، يەردىن ئۇنۇپ چىققانمۇ ئەمەس، قانداقتۇر بىرەر ئادەم تەرىپىدىن ئىنئام قىلىنغانمۇ ئەمەس، بەلكى ئۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ يۈز نەچچە ژىل كۈرەش قىلىشى، ئۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قۇربان بولۇشى، كوپلىگەن قانلارنىڭ توكۈلۈشى ئارقىسىدا، ئەڭ ئاخىردا جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسىنىڭ يېتەكچىلىگىدە، كونا جۇڭگو رېاكسىون ھوكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش بىلەن قولغا كەلتۈرۈلگەندۇر. بىز ھەممىمىز بۇ ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرنى كەلتۈرۈشنىڭ ئاسانغا چۈشمىگەنلىگىنى بىلگەن ئىكەنمىز، ئۇلارنى ناھايىتى قەدىرلىشىمىز، تۇرلۇك چارىلار بىلەن مۇستەھكەملىشىمىز ۋەئۇلارنى تېخىمۇ كېڭەيتۈرۈشىمىز ھەمدە تېخىمۇ تەكامۇللاشتۇرۇشىمىز لازىم.

ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلىرىمىزنى قانداق قىلىپ مۇستەھكەملەيمىز ۋە كېڭەيتۈرۈمىز؟ بۇنىڭ ئۈچۈن مەملىكىتىمىزنىڭ دولەت تۈزۈمى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىشىمىز، دېمەك،

①ماۋزېدۇڭ: «يېڭى ھوكۇمەت ھەققىدە» 1950 ـ ژىل مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇرچە 142 ـ بەت.

مەملىكەتنىڭ بايلىقىغا ئىگە بولۇش ھوقۇقى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەگەر دۆلەت تۈزۈمىمىز ئۆز خەلقىنىڭ تۈزۈمىمىز مۇستەھكەملەنسە، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىز كۈندىن-كۈنگە تەرەققى قىلسا، گرازدانلىرىمىز بەھرى ئالىدىغان تۈرلۈك ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرمۇ كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن گرازدانلىرىمىز تۈرلۈك ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەردىن بەھرى ئېلىش بىلەن بىرۋاختتا، گرازدانلارنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىلىرىنىمۇ زىممىلىرىگە ئېلىشلىرى شەرت. بۇ ھوقۇقلار كونستىتۇتسىيىدە بەلگىلەنگەن: كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىش، ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىايە قىلىش، جامائەت تەرتىپلىرىگە رىايە قىلىش ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاققا ھورمەت قىلىش؛ جامائەت مۈلۈكىلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش؛ قانۇن بويىچە باج تولەش؛ ۋەتەنىنى قوغداش، قانۇن بويىچە ئەسكىرىي خىزمەت ئوتەشلەردىن ئىبارەت. پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى گرازدانلار بۇ ۋەزىپىلەرنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىجرا قىلسا، مەملىكىتىمىزنىڭ خەلق دېموكراتىيىسىنىڭ دىكتاتورىسى تۈزۈمى تېخىمۇ مۇستەھكەملىنىدۇ، سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى تېز بولۇدۇ. دۆلەت قانچىلىك ئاۋات، بايي ۋە كۈچلۈك بولغانسېرى، گرازدانلارنىڭ ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلىرى تېخىمۇ كۆچلۈك كاپالەتلەرگە ۋەتېخىمۇ كېڭەيتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇدۇ.

بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدە خەلق دولەتنىڭ ئىگىلىرىدۇر. دولەتنىڭ مەنپەئىتى دېمەك خەلقنىڭ مەنپەئىتىدۇر، شۇڭلاشقا گىراژدانلارنىڭ هوقۇقلىرى بىلەن ۋەزىپىلىرى تامامەن بىردەكدۇر. كونستىتۇتسىيىدە بەلگىلەنگەن هوقۇقلاردىن هەر بىر گىراژدان بەھرى ئالالايدىكەن، ئۇنداق بولسا، ۋەزىپىلەرنى ئەجرا قىلىشنىمۇ هەر بىرگىراژدان ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرۇچى دەپ بىلىش كېرەك، مەملىكىتىمىزدە دولەت بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى قويۇق؛ ئۇ بىرخىل يېڭى مۇناسىۋەت. يەنى دولەت خەلقىنى سويۇدۇ، خەلق دولەتنى سويۇدۇ، دولەت خەلقىنى هىمايە قىلىدۇ، خەلق دولەتنى قوغدايدۇ. خەلقنىڭ دولەتنى سويۇشى ۋە قوغدىشى ـ ئۆزىنىڭ مەنپەئىتى ۋە يىراق ئىستىقبالىنى قەتئىن سويۇشى ۋە قوغدىشىدىن؛ خەلقنىڭ جاماەئەت مۈلۈكلىرىنى ئاسرىشى ۋە قوغدىشى ـ ئۆز مال ـ مۈلكىنى ئاسراش ۋە قوغدىشىدىن؛ خەلقنىڭ دولەت قانۇنلىرىغا ۋە جاماەئەت تەرتىپلىرىگە رىايە قىلىشى ـ ئۆزىنىڭ هوقۇق ۋە ئەركىنلىگىنى هىمايە قىلغانلىقىدىن؛ خەلقنىڭ ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىايە قىلىشى ۋە ئاكتۇلىق بىلەن ئەمگەك قىلىشنىڭ ئۆزىگە ۋە دولىتىگە بەخت ـ سائادەت هەم بايلىق يارىتىشىدىن ئىبارەت. ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، هوقۇقلار بىلەن ۋەزىپىلەر بىر ـ بىرسى بىلەن باغلىنىشلىقدۇر. دولەتنىڭ گۈللۈنۈش، بېيىش ۋە كۈچۈيۈشى ئۈچۈن، هەربىر گىراژدان ئۆز كۈچىنى چىقىرىشى لازىم. دېمەك

هوقۇقلاردىن بەھرى ئېلىش ئۈچۈن ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىش شەرت.

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە بەلگىلەنگەن هوقۇق ۋە ۋەزىپىلەرنىڭ كونكرېت مەزمۇنلىرى نىمىلەردىن ئىبارەت؟ بارلىق كاپىتالىستىك ئەللەردە ۋە كونا جۇڭگودا ئەمگەكچى خەلق هوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەردىن قانداق قىلىپ مەھرۇم قىلىنغان؟ بىز بۇلارنى توۋەندە بىر-بىرلەپ تەپسىلى سوزلەپ ئوتۇمىز.

بىرىنچى باپ
گراژدانلىرىمىزنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى

I

گراژدانلار قانۇندا باپ - باراۋەر

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسى ھەقىقىتەن خەلق كونستىتۇتسىيىسى بولۇپ، ئۇ خەلقىمىزنىڭ مەنپەئەتلىرى ۋە ئىرادىسىنى ئىپادىلەيدۇر. دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىنىڭ «گراژدانلارنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى» دېگەن بابىدا ئەڭ ئاۋال «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدانلىرى قانۇندا باپ - باراۋەردۇر» دەپ بەلگىلەندى.

گراژدانلار قانۇندا باپ - باراۋەر. دېمەك، گراژدانلار مىللىتىدىن، ئىرقىدىن، جىنسىدىن، كەسپىدىن، ئىجتىمائىي چىقىشىدىن، دىنىي ئېتىقادىدىن، بىلىم دەرىجىسىدىن، مال - مۈلكىدىن ۋە ئولتۇراقلىق مۇددىتىدىن قارىماستىن، كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە باراۋەرلىك ھوقۇقىغا ئىگە؛ ۋەزىپىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئوخشاش ئوز ئۈستىگە ئالىدۇ، گراژدانلارنىڭ بۇ ھو-

قۇللرىنى ھېچكىم چەكلىيالمايدۇ. ھېچكىم ئىستىيازغا ئىگە ئەمەس.

كاپىتالىستلىك ئەللەرنىڭ كونستتۇتسىيىسىدىمۇ «قانۇن ئالدىدا ھەر بىرئادەم باراۋەر» دەپ يالغاندىن چىرايلىق يېزىپ قويۇلغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ، ئادەملەرنى ساختا قىلىدىغان قۇرۇق گەپتىن ئىبارەت. كاپىتالىستلىك ئەللەردە دولەت ھاكىمىيىتىنى بۇرژۇئازىيە ئىگىلەپ ئالغان، ئۇلارنىڭ ئۆلى ۋە كۆچى بار، ئۇلار ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى دەھشەتلىك رەۋىشتە ئېزىدۇ ۋەئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىدۇ. ئەمگەكچىلەر مەھكۇم سىنىپ بولۇپ، ئۆلى ۋە كۈچى يوق، ئۇلار زۇلۇم ۋە ئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىنىش ئورنىدا تۇرۇدۇ، مەجبۇرى يوسۇندا بۇرژۇئازىيە تەرىپىدىن بەلگىلىنىپ بېرىلگەن تۇرلۇك ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلايدۇ، تۇرمۇشتا قىلچىلىك كاپالەتكە ئىگە ئەمەس، بەھرى ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان ھوقۇقلاردىن بەھرى ئالالمايدۇ، ئۇنداق بولغاندىن كېيىن «قانۇن ئالدىدا ھەر بىرئادەم ھوقۇقتا باراۋەر» دېگىنى بولامدۇ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن يولداش ستالىن مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئۇلار (بۇرژۇئازىيە ــ ر ب د) ھەممە گراژدانلار تەڭ دېيىشدۇ، لېكىن بايلىق خوجايىنلار بىلەن پوھېشكىلار قولدا بولۇپ، جەمئىيەتتە ئۇلارنىڭ سىياسى تەسىرى چوڭ بولغاندىن كېيىن ۋە ئىشچىلار بىلەن دېخانلار بولسا ئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىنغۇچىلار بولغانلىقتىن، بۇ

هالدا خوجايىنلار بىلەن ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدا، پومېششىكلار بىلەن دېخانلار ئوتتۇرىسىدا ھەقىقى تەڭلىك بولۇشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشۇدۇ.» («لېنىنىزم مەسىلىرى» ئۇيغۇرچە نەشرى 1955 ـ ژىل تاشكەنت 781 ـ بەت).

كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ ئەكسىنچە، دولىتىمىزنىڭ كونىستىتۇتسىيىسى، گىراژدانلار قانۇن ئالدىدا باپ ـ باراۋەردۇر، دەپ بەلگىلىدى.

(1) مىللى باراۋەرلىك

دولىتىمىزنىڭ كونىستىتۇتسىيىسىدە: «ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باپ ـ باراۋەر. ھەرقانداق مىللەتنىڭ كەمسىتىش ۋە ئېزىش مەنى قىلىنىدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى بۇزۇدىغان ھەرىكەتلەر مەنى قىلىنىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. مەملىكىتىمىزدە ھەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ بارلىغى دولەتنىڭ ئېگىسىدۇر. ھوكۇمران مىللەت مەھكۇم مىللەت دېگەن ئايرىماتۇپتىن يوق قىلىنغانىدۇر.

مىللى باراۋەرسىزلىك پىرىنسىپى، كونا جۇڭگو بىلەن كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ مىللى سىياسىتىنىڭ ئاساسىدۇر. كونا جۇڭگو بىلەن كاپىتالىستىك ئەللەردىكى رېاكسىون ھوكۇمرانلار ئادەم ئالدايدىغان ھەرخىل رەڭدىكى يالغان سوزلەر بىلەن ئوز مىللىتىنى ئەزەلدىن ئېسىل يارىتىلغان، باشقا مىللەتلەرگە

هوكۇمرانلىق قىلىشى لازىم، باشقا مىللەتلەر ئەزەلدىن پەس يارتىلغان، ئۇلار مەھكۇم بولۇشى لازىم دەيدۇ. كونا جۇڭگودا جاڭ كەيشى گومىندىڭنىڭ رياكسون هوكۇمرانلىغى دەۋرىدە مەملىكىتىمىزدىكى هەممە ئازسانلىق مىللەتلەر بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەمگەكچى خەلقلىرى سياسى هوقۇقىدىنلا مەھرۇم بولۇپ قالماستىن، هەتتا هايات هوقۇقىدىنمۇ مەھرۇم قىلىنغان ئىدى. جاڭكەيشى گومىندىڭى هەر يەردە چوڭ خەنسۇچىلىقنى تەرغىب قىلىپ، مىللەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى بۇزاتتى، هەممە ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كەمسىتىپ، ئۇلارنىڭ دىنى ئىشەنچىسىگە ۋەئورپ ـ ئامەرىكا ئېتىۋار بەرمەيتتى، ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق ئېلىش، باج ئېلىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرىنى ئولۇم يولىغا ئېلىپ باراتتى، هەتتا بۇاستە ھەربى كۈچلەرنى ئىشلىتىپ ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرىنى قىراتتى. مانا شۇنداق قاراڭغۇ زۇلمەت ۋىللاردا نۇرغۇنلىغان ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرى مەجبۇرىيەت ئاستىدا چوڭقۇر تاغلارغا كىرىپ يوشۇرۇنۇپ ئېلىپ، هايۋانلارىنمۇ بەتتەر ئېغىر تۇرمۇش كۈچۈرەتتى. هەرىيەرلەردە ۋەتارقاق ياشايدىغان ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرى ئوزلىرىنىڭ مىللى تەركىبلىرىنى ئېيتالمايتتى، ئوزمىللىتىنىڭ ئۇزۇن ۋىللاردىن بېرى مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان ئورپ ـ ئادەتلىرىنى دەرت ـ ئەلەمنىڭ هالدا ئوزگەرتتى، ئوزمىللىتىنىڭ تىل ـ يېز

زىغىنى ئىشلىتىشىگە، شۇنىڭدەك ئوزمىللىتىنىڭ كىيىملىرىنى كىـ يىشكە ھەم پېتىنالمايتتى. بارلىق ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرى ھەرىيەرلەردە مۇشۇنداق كەمسىتىلگەنلىكتىن، تۇرمۇشلىرى بەكمۇ قىينچىلىقتا بولۇپ، قانۇنىي باراۋەرلىكتىن زادى سوز ئاچالمايتتى.

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلۇپ، ئەھۋال تۈپتىن ئوزگەردى، مىللەتلەرنى كەمسىتىش ۋە ئېزىش دەۋرى ئەمدى ئەبدى تۈگۈتۈلدى. مەركىزىي خەلق ھوكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇمۇمى پروگراممىدا بەلگىلەنگەن ھەممە مىللەتلەر ھوـ قۇقتا باپ ـ باراۋەر دېگەن مىللى سىياسەتنى تولۇق ئىجرا قىلـ دى. بىرنەچچە ژىلدىن بېرى، مەملىكىتىمىزدىكى ھەممە مىلـ لەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئوزگەردى. ھەممە ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرى خەنسۇ مىللەتلىرىگە ئوخـ شاش دولەتنىڭ خوجىسى بولدى، قانۇندىمۇ باپ ـ باراۋەر بولـ دى، دولەتنىڭ ئالاھىدە غەمخورلىغى ۋەئېتىۋار بېرىشى ئارـ قىسىدا، ھەممە ئازسانلىق مىللەتلەر سىياسەتتە، ئىختىساتتا، مەدەنىيەتتە ۋە ئىجتىمائى تۇرمۇشتا ھەرتەرەپتىن جىددى ئوزـ گەردى ۋەئالغا باستى. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەملىكىتىمىز ھەممە مىللەتلەرنىڭ دوستانە، ئىتتىپاق چوڭ بىر ئائىلىسىگە ئايلاندى.

گراژدانلارنىڭ قانۇندا باپ ـ باراۋەرلىگى دولىتىمىزنىڭ مىللى سىياسىتىنىڭ ئاساسدۇر. دېمەك ھەممە مىللەتلەر مەمـ

لىكەتتە ئورۇن تەرەپتىن باراۋەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مىللەتلەر بىلەن مىللەتلەرئوتتۇرىسىدا، ھەممە مىللەت گراژدانلىرى بىلەن گراژدانلىرى ئوتتۇرىسىدىمۇ باراۋەر بولۇپ، ھەممە ئوخشاش دەرىجىدىكى ھوقۇققا ئىگە ۋە ئوخشاش دەرىجىدىكى ۋەزىپىگە مەسئۇلدۇر.

دولىتىمىزدە، ئازسانلىق مىللەت گراژدانلىرى خەلقىنىڭ گراژدانلىرىغا ئوخشاش، باراۋەر سىياسى ھوقۇققا ئىگە. ئۇلار خەلقنىڭ گراژدانلىرىغا ئوخشاش سوز، مەتبۇئات، ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش ۋە نامايىش قىلىش قاتارلىق ئەركىنلىك ۋە ھوقۇقلىرىدىن تاشقىرى، يەنە ئوخشاشلا سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە. ئۇلار ئوزى خالىغان ئادەمنى سايلىشى ياكى سايلىنىپ دولەتنىڭ ھاكىمىيەت ئورگىنى ئارقىلىق دولەتنى ئىدارە قىلىشقا قاتنىشىدۇ. مەسىلەن: بىرىنچى نوۋەتلىك پۈتۈن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دېپۇتاتلىرى ئىچىدە 177 نەپەر ئازسانلىق مىللەت دېپۇتاتى بار.

مەملىكىتىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەت گراژدانلىرىھەرتۈرلۈك خەلق تەشكىلاتلىرىغا ۋە ھەرتۈرلۈك كەسىپكە قاتنىشىش ئەركىنلىگىگە ئىگە.

دولىتىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەت گراژدانلىرى، مەيلى شەھەرلەردە ياكى يېزىلاردا، يا ئوملەشكەن ھالدا ياكى تارـ

قاق هالدا ياشسۇن، مەيلى ئىدارىلاردا، ھەربىي قىسىملاردا ياكى كارخانىلاردا خىزمەت قىلسۇن، ئۇزلىرىنىڭ ئورۇپ ـ ئادەتلىرىنى ساخلاش ياكى ئىسلاھ قىلىش ئەركىنلىگىگە ئىگە. ئۇلارنىڭ ئورۇپ ـ ئادەت، دىنىي ئىشەنچىلىرىگە ھوكۇمەت ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىدۇ ۋە ئېتىۋار بېرىدۇ. مەسىلەن: ئىسلام دىنىگە ئىشەنگۈچى ھەممە مىللەت خەلقلىرىدىن دولەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ئۈچ چوڭ بايرەمدا (روزى ھېيت، قۇربان ھېيت ۋە مەۋلۇتتا) پىيىش ئۈچۈن سويغان قوي ـ كالىلىرىدىن قان بېچى ئېلىنمايدۇ، ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ چوڭ بايرام كۈنلىرىدە ئازسانلىق مىللەت خىزمەتچىلىرىگە دەم ئېلىش شارائىتلىرى تۇغدۇرۇپ بېرىلىدۇ.

دولىتىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەت گراژدانلىرىنىڭ ئۇزلىرىنىڭ تىل ـ يېزىقلىرىنى ئىشلىتىش ئەركىنلىگى بار. مەسىلەن: مەكتەپلەردە ئوز مىللىتىنىڭ تىل، يېزىغىدا دەرس ئوقۇلۇدۇ، ئەدلىيە ئالدىدا دەۋا ئىشلىرىنى ئوزمىللىتىنىڭ تىل، يېزىغىدا ھەل قىلىدۇ، ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىنى ۋە بىلىم سەۋىيىسىنى ژۇقۇرى كوتۇرۇش ئۈچۈن، دولەت ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ يېزىغىدا نۇرغۇنلىغان گېزىت ـ ژۇرنال ۋە كىتاپلارنىمۇ نەشىر قىلدۇرىدۇ. تىلى بولۇپ يېزىغى يوق مىللەتلەرگە يېزىق يارىتىشتا ئاكتىۋ يارەم كۆرسەتتى ۋە كۆرسەتمەكتە. يېزىغى بولسىمۇ مۇكەممەل بولمىغان مىللەتلەرنىڭ

يېزىقلىرىنى ئاستا ـ ئاستا تولۇقلاپ ئېلىشىغا يارديم قىلدى ۋە قىلماقتا.

بۇنداق بولۇپلا قالماستىن، دولەت ئازسانلىق مىللەت راـ يونلىرىنىڭ ئالاهىده ئەهۋالىنى ئېتىۋارغا ئېلىپ، ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ، سىياسى ئىختىسادىي، مەدەنى ۋە باشقا تەرەپلىرـ دىكى ئېشلارنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئازسانلىق مىللەتلەرتوپلۇنۇپ ياشىغان رايونلاردا مىللى تېررىتوـ رىال ئاۋتونومىيىنى ئەمەلگە ئاشۇردى. 1954 ـ ژىلى سېنتەبرگە قەدەر، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئازسانلىق مىللەتلەر توپلۇنۇپ ياشىغان رايونلاردا ناهىيە دەرىجىسىدىن ژۇقۇرى 65 مىللى ئاۋـ تونومىيە ئورگانلىرىنى قۇردى. تېررىتورىيىلىك ئاۋتونومىيىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئازسانلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ نوپۇسى 14 مىللىوندىن ئاشىدۇ.

ژۇقۇرىدىكى فاكتلار، دولىتىمىزدە مىللى زۇلۇم، مىللى كەمسىتىش ۋە مىللەتلەر ئارا ئىشەنمەسلىك دەۋرىنىڭ ئاللىقاـ چان تۈگىگەنلىگىنى، مىللى باراۋەرلىكنىڭ ئاساسەن ئەمەلگە ئاشقانلىغىنى ئۇختۇرۇپ بېرىدۇ. بىزنىڭ مىللى سىياسىتىمىز ھەممە ئازسانلىق مىللەت گراژدانلىرىغا ۋەتىنىمىزنىڭ سوبۇملۇك ۋە ئىسسىق ئىكەنلىگىنى چوڭقۇرھېس قىلدۇردى: پارتىيە ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭغا بولغان مۇھەببىتىنى كۆن ساناپ ئاشۇردى. ئۇلارنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنى «ھەممە

مىللەت خەلقلىرىنىڭ نىجات يولىنى كۆيلەشلىرى تەبىئى ئىشدۇر.

(2) ئەر ـ ئايال تەڭ ھوقۇقلۇقتۇر

مەملىكىتىمىزدە خوتۇن ـ قىزلار گرازدانلىقىنىڭ ھەممە ھوقۇقلىرىدىن ئەرلەرگە ئوخشاش بەھرى ئېلىشتىن تاشقىرى، كونستىتۇتسىيەدە يەنە «خوتۇن ـ قىزلار سايلاش ۋە سايلىنىشتا ئەرلەر بىلەن باراۋەر ھوقۇقلىنىدۇ»، «جۇڭخۇا خەلق پىسپۇبلىكىسىنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرى سىياسى، ئىختىسادىي، مەدەنىي، ئىجتىمائىي ۋە ئائىلىۋىي ھاياتىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە ئەرلەر بىلەن تەڭ ھوقۇققا ئىگىدۇر. نىكاھ، ئائىلە، ئانىلار ۋە بالىلار دولەت تەرىپىدىن مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ» دەپ ئالاھىدە بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلىمىلەر نەچچە مىڭ ژىلدىن بېرى ئېزىلىگەن ۋە ھاقارەتلەنگەن خوتۇن ـ قىزلار ئاممىسىنىڭ ئوزىگە ـ ئوزى خوجا بولۇپ، دولەتنىڭ زور ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، ئۇلارنىڭ ئىختىساتتىن مۇستەقىل ئەمەس ئەھۋالىنى ئاستا ـ ئاستا ئوزگەرتىپ، ئۇلارنى دولىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىش يولىغا باشلايدۇ.

ئەرلەر بىلەن ئايالالارنىڭ تەڭ ھوقۇقنا بولۇشى گرازدانلارنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق بولۇشىدىكى زور بىر مەسىلىدۇر. ئەگەر جەمئىيەتتە خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ھوقۇقى بولمىسا، دېمەك

بۇ، شۇ جەمئىيەتتىكى ئادەملەرنىڭ بىرىمسى قۇل ئورنىدا تۇـ
رۇدۇ دىمەكدۇر. جەمئىيەتتە قۇل بولۇدىكەن، ئەلۋەتتە گراژـ
دانلار ھەقىقى يوسۇندا تەڭ ھوقۇقلۇق بولالمايدۇ.

ئەمما، كاپىتالىستنىڭ ئەللەردە ئايالىلارنىڭ ئېزىلىشى، ھا ـ
قارە تلىنىشى ئادەتتىكى ئىشلاردىندۇر. بۇرژۇئازىيە خوتۇن ـ
قىزلارنى ئۆيۇنچۇققا، ئوزلىرىنىڭ خۇسۇسى مۇلۇكلىرىگە ئايلانـ
دۇرۇۋ ئېلىپ، ئۇلارغا ھېچقانداق باراۋەر ھوقۇق بەرمەيدۇ.
ھازىرغا قەدەر، دۇنيادا 30 دىن ئارتۇق كاپىتالىستىك ئەللـە
خوتۇن ـ قىزلارنىڭ سايلاش ھوقۇقلىرى زادى يوق. بەزىلىرىدە
بولسىمۇ يوق دىيەرلىك دەرىجىدە. ئاقىشنىڭ بىـر شتاتىنىڭ
قانۇنىدا ھەتتا ئەرلەردە خوتۇنلىرىنى ئۇرۇش ھوقۇقى بولۇدۇ،
دەپ بەلگىلەنگەن.

كونا جۇڭگودىمۇ خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ھېچقانداق ھوقۇقلىرى
يوق ئىدى، ئۇلار ھاكىمىيەت، روھانى ھوقۇق ۋە ئاتا، ئەر ھو ـ
قۇقلىرىنىڭ تۇرلۇك ـ تۈرلۈك زۇلۇملىرىغا ۋە ھوكۈمرانلىغاگىرىپتار
ئىدى. سىياسەتتە ھوقۇقسىز، ئىختىساتتا مۇستەقىل ئەمەس،
جەمئىيەتتە، ئائىلىدە ھاكارە تلىنىپ، ئەرلەردىن بىردەرىجە تۆـ
ۋەن چۈشۈرۈلەتتى. ئۇلارتىل ـ ئاھانەت ئاستىدا قالاتتى،
خارلىناتتى، مال ئورنىدا سېتىلاتتى، ھەتتا ئولتۇرۇلەتتى. قىز
بوۋاقلار ئولتۇرۇلەتتى، خوتۇنلار قوغلاندى قىلىپ ھايدىلاتـ
تى. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇڭاختتىكى خوتۇن ـ قىزلارنىڭ قىممىـ

چىلىق ئەھۋاللىرى بىر خەلق غەزىلىدە مۇنداق تەسۋىرلەنگەن:

كونا جەمئىيەت ـ خۇددى گورستان،
ھەددىسىز چوڭقۇر، قاراڭغۇزندان.
ئېزىلدى خەلق ئۇنىڭ تېگىدە،
ئايالالار ئۇنىڭ بەكمۇ تەكتىدە.

كورگىلى بولماس ئۇنىڭدا كۈننى،
سانغىلى بولماس، ھەپتە، ئاي، ۋىلنى،
ھايۋاندىن بەتتەر تارتتۇق ئوقۇبەت
كىملەرمۇ كېلىپ قۇتقۇزار بىزنى!

جۇڭگو كومپارتىيىسى خوتۇن ـ قىزلار ئازادلىقىنى يولغا قويدى. جۇڭگو خەلقىنىڭ بۇيۇك ئىنقىلابىي كۈرىشىدە، جۇڭگو كومپارتىيىسى خوتۇن ـ قىزلارنى ئازات قىلىشنى ئىنقىلابنىڭ ۋەزىپىسىنىڭ بىر بولۇگى قىلدى، ھەمدە خوتۇن ـ قىزلارنى ئىنقىلابىي كۈرەشكە قاتناشتۇرۇشقا بەكمۇ دىققەت قىلدى. ئىنقىلاپ ئەسلىيىتىدا مەملىكىتىمىزدىكى خوتۇن ـ قىزلار جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە چەكسىز باتۇر ۋە ئېقىللىق ئىنقىلابىي ئىنقىلاپ ۋە خەلق خىزمىتى ئۈچۈن، نۇرغۇنلىغان توھپىلەرنى تەقدىم قىلدىغانلىقى تولۇق ئىسپاتلاندى. ئىنقىلابنىڭ ئەسلىيىتىدا، مەملىكىتىمىزدىكى خوتۇن ـ قىزلار دۇشمەنگە قارشى كۈرەشتە قەھرىمان ۋە قەتئى ئىنكىلىگىنى يەنمۇ تولۇق ئىسپاتلىدى، نۇرغۇنلىغان ئايالالار

هەتتا ئىنقىلاپ ئۇچۇن ئوزلىرىنىڭ ئېغىر جانلىرىنى توھپە قىلدى. لېۋخۇلەن، جاۋېمەنلەرگە ئوخشاشلار مانا شۇنداق جۇڭگو خەلقلىرىنىڭ ئەڭ ئىلغار ئېسىل قىزلىرىدۇر. خوتۇن-قىزلارىنىڭ ئۆزۈن مۇددەتلىك ئىنقىلاۋىي كۈرەش جەريانىدا ئىگە بولغان ھەر تۈرلۈك يېڭى دېموكراتىزم ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئۇمۇمىي پروگراممىدا ئېنىق قىلىپ بەلگىلەندى.

بىر نەچچە ژىلدىن بېرى، مەملىكىتىمىزدىكى خوتۇن ـ قىزلارنىڭ سىياسى، ئىختىسادىي، مەدەنىي، ئىجتىمائى ئورۇنلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىگىنى قايتىدىن تىكلەش خىزمەتلىرىنىڭ ئورۇندۇلىشى ۋە سوتسىالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ باشلىنىشى بىلەن يەنمۇ ژۇقۇرى كۆتۈرۈلدى.

سىياسەتتە خوتۇن ، ـ قىزلار ئاممىسى ئەڭ ئوخشاشلا ئېلىمىزنىڭ سىياسى ھاياتىغا قاتناشتى. مەركەزدىن تارتىپ يەرلىك ھەر دەرىجىدىكى ھاكىمىيەت ئىدارىلىرىدا ۋە ھەر دەرىجىلىك ھوكۇمەتلەرنىڭ ھەممىسىدە خوتۇن ـ قىزلار ئىشلەۋاتىدۇ، دولەتنىڭ زور ئىشلىرىنى ئىدارەقىلىۋاتىدۇ. خوتۇن ـ قىزلاردىن ناھىيە باشلىغى ، رايون باشلىقلىرى چىققانلىغى ھەيران قالارلىق بىر ئىش ئەمەس. 1953 ـ ژىلدىن 1954 ـ ژىلغىچە ئاساسىي قاتلام سايلاملىرىدا خوتۇن ـ قىز سايلىغۇچىلارنىڭ 84%ى سايلاغا قاتناشتى ، ئۇلارنىڭ سايلاپ چىققان خوتۇن ـ قىز ۋەكىللىرى بارلىق ۋەكىللەر سانىنىڭ 17% تىدىن ئارتىدۇ.

ئىختىسادىي جەھەتتە: ئېلىمىزدە كەڭ كولەمدىكى پلانلىق قۇرۇلۇشنىڭ باشلىنىشى بىلەن، خوتۇن ـ قىزلار ئاممىسىغا ئېلىمىزنىڭ ئىختىسادىي قۇرۇلۇشلىرىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەڭ يول ئېچىپ بېرىلدى. سانائەت قۇرۇلۇشلىرىدا ئايال ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سانى 1952 ـ ژىلى 1950 ـ ژىلغا قارىغاندا 74% ئاشتى. يېزىلاردا كوپلىگەن خوتۇن ـ قىزلار ھەمكارلىق كوئوپېراتسىيىنى ئاساس قىلغان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئاشۇرۇش ھەر ـ كەتلىرىگە قاتناشتى. بەزى ئىلغار يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋلىرىدا، خوتۇن ـ قىز ئەزالارنىڭ ئەمگەك كۈنى پۈتۈن كوئوپېراتىۋ ئەمگەك كۈنىنىڭ ئومۇمى سانىنىڭ 30%ـ 40%نى ئىگەللەيدۇ. مەسىلەن، لىشۇندا دېخانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋىدا خوتۇن ـ قىز ئەزالار 1953 ـ ژىلى ئائىلە ئەمگەكلىرىدىن تاشقىرى، پۈتۈن كوئوپېراتىۋنىڭ 11 مىڭ ئەمگەك كۈنىنىڭ 34%نى ئىگەللىگەن. پارتىيە ۋە دولەتنىڭ خوتۇن ـ قىزلارغا قىلغان غەمخورلۇقى ئارقىسىدا، ھەممە جايلاردا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋلىرىدا خوتۇن ـ قىز كادىرلار تەربىيىلەندى ۋە يېتىشىپ چىقتى. مەسىلەن: سەنشى ئولكىسىنىڭ چاڭجۇ يېتىنىڭ 15 ناھىيىسىدىكى 700 3 دىن ئارتۇق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋىدىكى كوئوپېراتىۋ باشلىقلىرىنىڭ 9 نەپىرى، باشلىق ئورۇنباسارلىرىدىن 003 4 نەپىرى ئايالدۇر. مانابۇ، خوتۇن ـ قىز ـ

لار سانائەت، بىزا ـ ئىگىلىك ئىشلىرىدا بىر پۈتۈن زور ئارمىيىگە، مەملىكىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇشىدا كام بولماسقا تېگىشلىك كۈچكە ئايلانغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

مەدەنىيەت جەھەتتە: خوتۇن ـ قىزلار سىياسى، ئىختىسادىي تۇرمۇشىدا ئوز كۈچلىرىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلسۇن تۈـ چۈن دولەت ئۇلارنى بىلىم ئېلىشقا زور كۈچ بىلەن ئىلھاملاندۇرـ ماقتا، بىر قانچە ۋىلايەتنى بېرى، مەملىكىتىمىزنىڭ ھەممە جايـ لىرىدىكى مەكتەپلەردە قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ۋىلايەتنى ـ ۋىلغا كوپەيمەكتە؛ بۇنىڭ ئىچىدە ئەمگەكچىلەرنىڭ مەكتەپكە كىرگەن قىز بالىلىرىنىڭ سانى كوزگە كورۈنەرلىك كوپەيدى. مەسىلەن: ئازاتلىقتىن ئاۋال ـ 1945 ـ ۋىلى، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى قىز ئوقۇغۇچىلار بارلىق ئوقۇغۇچىلار سانىنىڭ $\frac{1}{4}$ نى ئىگەللىگەن بولسا، ھازىر تەخمىنەن ئۈمۇمى سانىنىڭ يېرىمىغا يەتتى. ۋاقتۇرى مەكتەپلەردىكى قىز ئوقۇغۇـ چىلار، ھازىرقى ۋاختتا بارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ $\frac{1}{4}$ ـىدىن ئارتۇقىنى ئىگەللەيدۇ. بۇندىن تاشقىرى دولەت يەنە نۇرغۇنلىغان ئىشچى ـ دېخان تېز پۈتتۈرۈش ئوتتۇرا مەكتەپى، خىزمەتتىن تاشقىرى ئۇقۇش مەكتەپى، قىشلىق ئوقۇش ۋە خەلق مەكتەپلىرى قاتارلىقلارنى قۇرغانلىقتىن، ئوتمۇشتە تەلىم ـ تەربىيە پۈرسىتىگە ئىگە بولالمىغان خوتۇن ـ قىزلارمۇ ئوگۈنۈش ئىشلىرىغا قاتنىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. مەسىلەن: توقۇمىچىلىق سانائىتى

بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسىچىسى خەجەنشۇ، بېيجىڭ جۇڭگونىڭ بىرىنچى پاراۋۇزماشىنىستى تېەنگۇيىڭلار مازىر ئىشچى ـ دېخان تېز پۈتتۈرۈش ئوتتۇرا مەكتۇبدە ئوقۇۋاتماقتا.

دولىتىمىز خوتۇن ـ قىزلارغا ئىجتىماعى تۇرمۇشنىڭ باشقا ساھەلىرىدىمۇ ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلماقتا.

نىكاھ قانۇنىنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن خوتۇن ـ قىزلار ئاممىسى ئۇستىدىكى فېئودال كىشەنلىرى پاچاقلاپ تاشلاندى. شۇنىڭ بىلەن سانسىز بەختلىك، ئىناق يېڭى ئائىلىلەر كېلىپ چىقتى. ئوتمۇشتە ئىناق ئەمەس ئائىلىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىلىرىمۇ نىكاھ قانۇنىنىڭ تەشۋىقاتى ۋە تەلىم ـ تەربىيىسى ئارقىسىدا يېڭى تىپتىكى ئىناق ئائىلىلەرگە ئۆزگۈرۈپ كەتتى. تۇرمۇشتا كاپالەتلىك، ئائىلىدە ئىناقلىق بولغانلىغى خوتۇن ـ قىزلارنى سىياسى ھايات ۋە ئىجتىماعى ھەركەتلەرگە قاتنىشىشقا تېخىمۇ ئىلھاملاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىزغا قاتنىشىشتىكى ئاكتىۋلىقلىرىنىمۇ ئالغا سۈردى.

يېڭى جۇڭگودىكى ئانا ۋە بالىلارغا دولەت ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىدۇ ۋە ئېتىۋار بېرىدۇ. بىر نەچچە ژىلدىن بېرى دولىتىمىز پۈتۈن مەملىكەت بويىچە 000 33 دىن ئارتۇق ئورۇندا تۇغۇتخانىلار، ئايالىلار ۋە بالىلار سالامەتلىكىنى ساقلاش پۈنكتلىرى، تۇغۇت دوختۇرخانىلىرى قۇردى. 000 242 دىن ئارتۇق تۇغۇت ئانىلىرىغا تەلىم ـ تەربىيە بەردى ۋە ئۇلارنى

ئوزگەرتتى، ھەمدە شەھەرلەردە تولىغاقسىز تۇغدۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن ئانىلارنىڭ ئېغىرچىلىقلىرىنى كوپ ئازايتتى. ئانىلار بىلەن بالىلارنىڭ سالامەتلىگىنى تېخىمۇ ياخشىلىدى. بۇندىن باشقا، ئانىلارنىڭ خىزمەتتە خاتىرجەم ئىشلىشى ۋە ئەندىشىلەرنى ئازايتۇرۇشى ئۈچۈن، دولەت يەنە نۇرغۇنلىغان يەسلى ۋە بالىلار باغچىلىرىنى قۇرۇپ بەردى. 1953 ـ ژىلىنىڭ ئاخىرىغىچە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە بالىلار باغچىلىرى ۋە يەسلىلەرگە كىرگەن بالىلارنىڭ ئومۇمى سانى 425 مىڭ نەپەرگە يەتتى. ئومۇمەن زاۋود ـ فابرىكىلاردىكى بالىلار باغچىلىرىدا ئىشچىلارنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرى 60% ـ 80% نى تەشكىل قىلدۇ. بۇنىدىن كېيىن، مەملىكىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ رىۋاجلىنىشى بىلەن تەڭ، ئانىلار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىنىشى ساخلاش ئىشلىرى تېخىمۇ زور تەرەققى قىلغۇسىدۇر.

ژۇقۇرىدىكى فاكتلار مەملىكىتىمىزدە خوتۇن ـ قىزلارنىڭ قانۇندا ئەرلەر بىلەن تامامەن باپ ـ باراۋەرلىگىنىلا ئەمەس، بەلكى سىياسى، ئىختىسادىي، مەدەنى ۋە ئىجتىمائى ھاياتلاردىمۇ ئەرلەر بىلەن تامامەن باپ ـ باراۋەرلىگىنى ئۇختۇرۇدۇ. بۇ ئېلىمىز ـ دىكى خەلق دېموكراتىك تۈزۈمنىڭ ئارتۇقلىغدۇر. شۇنداق بولغاندىلا ئېلىمىزدىكى خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئەمگەك قىزغىنلىغىنى ۋە ئېقىل ـ پاراسەتلىرىنى تېخىمۇ ئامدان جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ. ئۇلار ئەرلەر بىلەن بىر لىكتە، ئېلىمىزنى بۈيۈك سوتـ

سالىستىك ئەل قىلىپ قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ.

II

گراژدانلارنىڭ سىياسى ھوقۇقلىرى ۋە ئەركىنلىكلىرى

كونستىتۇتسىيەمىز دە دولىتىمىزنىڭ گراژدانلىرىغا كەڭ سىياسى ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەر بەلگىلەندى. بۇ سىياسى ھوقۇقلار ۋە ئەركىنلىكلەر ئومۇمى يۇزلۈك، تەڭ سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقلىرى؛ سوز، مەتبۇئات، ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش ۋە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرى، يەنە دولەت ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ۋەزىپىسىگە ئېتىۋارسىز قارىغان خادىملىرى ئۈستىدىن ئەرز قىلىش ھوقۇقلىرى كىرىدۇ.

(1) سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقى

سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقى ئېلىمىزدىكى گراژدانلارنىڭ سىياسى ھوقۇقلىرىنىڭ ئەڭ ئاساسىي قىسمى بولۇپ، گراژدانلارنىڭ ئوزىگە ـ ئوزى خوجا بولۇش ھوقۇقىدۇر.

كونستىتۇتسىيەمىز دە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ 18 ياشقا توشقان ھەممە گراژدانلىرى مىللىتىگە، ئېرقىغا، جىنسىگە،

كەسىگە، ئىجتىمائى چىقىشىغا، دىنى ئېتىقادىغا، بىلىم دەرىجىسىگە، مال ـ مۈلكىگە ۋە ئولتۇراقلىق مۇددىتىگە قارىماستىن سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە. ئەمما ئەقلىدىن ئازغان ھەم قانۇن بويىچە سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان ئادەملەرلا بۇ ھوقۇقتا ئىگە ئەمەس.» دەپ بەلگىلەندى.

دېمەك ئېلىمىزدە ئون سەككىز ياشقا توشقان گراژدانلار، مەيلى خەنسۇ بولسۇن ياكى باشقا مىللەتلەر بولسۇن، مەيلى ئەر ياكى ئايال، مەيلى ئىشچى ياكى دېخان بولسۇن، مەيلى دىنىگە ئىشەنسۇن ياكى ئىشەنمەسۇن، مەيلى پروفېسسور ياكى ساۋاتسىز بولسۇن، مەيلى مۇلۇكدار ياكى پرولېتار بولسۇن، مەيلى بىر يەردە 2 ـ 3 ئاي ياكى 8 ـ 10 ئىل تۇرغان بولسۇن، پەقەت، ئەقلىدىن ئېزىپ ئوز ھوقۇقىدىن پايدىلىنالمايدىغان بولۇپ قالمىغانلار بولسا، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ ياكى باشقا سەۋەپلەر بىلەن سىياسى ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنمىغانلار بولسا، ئۇنداق گراژدانلارنىڭ ھەممىسى سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە، ئۇلارنى ھېچكىم چەكلىيالمايدۇ. ھېچكىم ئالاھىدە ئەمەس، ھەربىر ئادەمنىڭ بىر بىلەتلىك سايلاش ھوقۇقى بار. 1953 ـ ئىلدىن 1954 ـ ئىلغىچە ئوتكۈزۈلگەن پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدىكى ئاساسىي قانۇنىمىز خىزمەتلىرى بۇنى تولۇق ئىسپاتلاپ بەردى. پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئاساسىي قانۇنىمىزنى ژۇرگۈزگەن رايونلارنىڭ

ئۇمۇمى خەلق نوپۇسى 571 مىللىون 434 مىڭ 511 بولۇپ، سايلىغۇچىلىق تىزىمىگە ئالدۇرغانلارنىڭ سانى 323 مىللىون 809 مىڭ 684 نەپەرگە يېتىپ، سايلام ژۇرگۇزۇلگەن رايونلاردىكى 18 ياشتىن ژۇقۇرى نوپۇسنىڭ %97،18 نى ئىگەللىمىدى. سايلامدا ئاۋاز بەرگۈچىلەرنىڭ سانى 278 مىللىون 93 مىڭ 100 نەپەر بولۇپ، سايلامغا قاتنىشىش ئۈچۈن تىزىمغا ئالدۇرغۇچىلارنىڭ ئۇمۇمى سانىنىڭ %85،88 نى تەشكىل قىلدى.

دولىتىمىزنىڭ بۇنداق سايلام تۈزۈمى ھەربىر گراژدانىنىڭ ئەركىن ئاۋاز قوشۇپ، ئوزى خالىغان ۋەزورۇر تاپقان ئادەمنى ۋەكىل قىلىپ سايلاپ، ئوزىگە ئوزى خوجا بولۇش ھوقۇقىنى ئىجرا قىلىپلا قالماستىن، بەلكى قانداق بىر ئادەم بولىمسۇن ياخشى ئىشلىسە، دولەتكە قىلغان توھپىسى چوڭ بولسا، خەلققە خىزمەت يەتكۈزگەن بولسا، ئۇلار دولەتنىڭ ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا سايلىنىش، خەلققە ۋاكالىتەن دولەتنىڭ ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىشقا قاتنىشىش پۈرسىتىگە ئىگە. مەسىلەن: مەملىكەت تىمزىدىكى بىرىنچى قېتىملىق پۈتۈن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دېپۇتاتلىرى ھەممە ساھەدىكى كىشىلەرنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە كوممۇنىستلار ۋە دولەت ئاپپاراتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ بار، دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار، دېموكراتىك سىنىپلاردىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلارمۇ، پروفېسسور-

لار، ئىنژېنېرلار، پەن ئەربابلىرى، يازغۇچىلار ۋە دوختۇر-لارمۇ بار، سانائەت بىزائىگىلىك ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى، كۆ-رەش قەھرىمانلىرىمۇ بار، ئەرلەر ھەمدە ئاياللارمۇ بار، خەنـ سۇلار ۋە ئازسانـلىق مـللەت دېـپۇتاتـلىرىمۇ بار. مانابۇلار دولىتىمىزنـىڭ سايـلام تۈزۈمـىنىڭ ھەم باراۋەر ھەم ئۇمۇمى ئىكەنلىگىنى تولۇق كورسۇتۇدۇ.

خەلقىمىز سايلامغا قاتنىشىشنى زور خوشاللىق بىرئىش دەپ قارايدۇ. 1954 ـ ژىلى يانۋاردا، ئۇلۇق پايتەختىمىز بېيجىڭدە ئاساسىي قانۇنلام سايلىمى ۋۇرگۈزۇلگەن ۋاختىدا، چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنىڭ ھەممىسى «توي ئۇستىگە توي» دېگەن خەتـلەر بىلەن بىزەلدى. سايلام كۈنى ھاۋا بەك سوغۇق بولسىمۇ، سايـ لىغۇچىلار سەھەردىلا تۇرۇپ ئېلىپ، يېڭى كىيىملىرىنى كىيىپ، سايلام گۇۋاناملىرىنى ئېلىشىپ سايلام قىلىدىغان پۇنكتلارغا بېرىپ سايلامغا قاتـناشتى. ھەممە يەرلەردە خـۇددى بايـرام كۈنـىدەك پانوسلار ئېسىلدى، داڤقا ـ دۇمباقلار چېلىندى، پوجاكزىلار ئېتىلدى.

خەلقىمىز سايلامغا بەكمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن قاراپ، ئۇزلىرى رازى بولغان ۋە زورۇر تاپقان ئادەملەرنى دېپۇتات سايلاشنى ئويلايدۇ. مەسىلەن: بـېجىن شەھرى شىنجېكۇ رەستىسىنىڭ شىمالى كوچىسىدىكى سايلام ئۇچاستكىسىدا سايلىغۇچىلار رايون دېپۇتاتى كاندىداتـلىغىغا دەستلەپتە 385 كىشىنى كورسۇتۇپ،

قايتا ـ قايتا مۇزاكىرە، قايتا ـ قايتا ئوگۇنۇشتىن كېيىن ھەممە بىر لىكتە 9 نەپەر كاندىداتنى كورسەتتى. بۇ 9 نەپەر كاندىداتنىڭ ئىچىدە، بېجىن شەھرى بويىچە بىرىنچى دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنچىلىرى، ستالىن مۇكاپاتى لائوريناتى بولغان ۋە 2 ـ دەرىجىلىك چاۋشەن دولەت بايرىغى ئوردېنىغا ئىگە بولغان كىنوخادىملىرى بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسى دولەتكە، خەلقە توھپە يەتكۈزگەن ۋە خىزمەت كورسەتكەن كىشىلەردۇر.

دولىتىمىزدىكى گراژدانلارنىڭ سايلام ھوقۇقلىرىنى ئەركىن ئىجرا قىلىش ئۈچۈن دولىتىمىزنىڭ قانۇنىدا مۇنداق بەلگىلەندى. ھېچ بىر ئادەمنىڭ زورلۇق قىلىش، تەھدىت سېلىش، ئالداش، پاراكېرىش ـ ئېلىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللانۇپ سايلامنى بۇزۇشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ؛ ھەر دەرىجىلىك خەلق ھوكۈمەتلىرى ۋە سايلام كومىتېتلىرى خادىملىرىنىڭ يالغاندىن سايلام ھۇججەتلىرىنى ياساپ ياكى بىلېت سانىنى ساختىلىق بىلەن مەلۇم قىلىش، يوشۇرۇش، قالايمىقان قىلىش قاتارلىق قانۇنغا خىلاپلىق ھەركەتلىرىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، شۇنداق قانۇنغا خىلاپ ھەركەت قىلغۇچىلار جىنايى جازاغا تارتىلىدۇ. قانۇنىدا يەنە: سايلام جەريانىدا قانۇنغا خىلاپلىق ھەركەتلەر يۈز بەرسە، ھەر قانداق ئادەم پاش قىلىشقا، دەۋەت قىلىشقا ھەقلىق، پاش قىلغۇچىلارغا زۇلۇم قىلغۇچى، ئۇلاردىن ئىنتىقام ئالغۇچى كىشىلەرگە يول

بېرىلمەيدۇ. مۇنداق ھەركەتتە بولغۇچىلارمۇ يەنە جىنايى جاۋاغا تارتىلىدۇ، دەپ بەلگىلەندى. بۇنىڭدىن باشقا، قانۇنىدا يەنە: ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام راسخودلىرى دولەت خەزىنىسىدىن بېرىلىدۇ دەپ بەلگىلەندى. دېمەك دولىتىمىزدە گراژدانلارنىڭ سايلام ھوقۇقلىرى قانۇن ۋە ماددى تەرەپلەردىن كاپالەتلەندۇرۇلگەن.

ئەمما مەملىكىتىمىزدە قانۇن بويىچە سايلام ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنىشقا تېگىشلىك كىشىلەرمۇ بار. بۇلار ئاساسەن ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇرلار، ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلار، پومپىششىك ۋە بيۇروكرات كاپىتالىستلار بولۇپ، مەملىكىتىمىزدىكى خەلق نوپۇسىدا ناھايىتى ئاز سانىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇلار بولسا خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنىڭ ئوبيېكتىدۇر. ئەگەردە بۇنداق ئادەملەرگە سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقلىرى بېرىلسە، ئۇلار دولىتىمىزنىڭ ھاكىمىيەت ئىدارىلىرىغا كىرىپ ئېلىپ، ھەر تۈرلۈك بۇزغۇنچىلىق ھەركەتلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، دولىتىمىزگە ۋە خەلقىمىزگە زىيانداشلىق قىلىدۇ؛ ئەمما بۇنىڭدىن، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ ئەبدى سايلام ھوقۇقلىرى بولمايدۇ دېگەن مەنا چىقمايدۇ. گۇناھى چوڭ، ياۋۇزلىغى ھەددىدىن ئاشقان ۋە خەلق بىلەن قەتئى دۇشمەنلەشكەنلەردىن باشقىلىرى خەلقتە باش ئېگىپ، جىنايەتلىرىنى خىزمەت بىلەن ۋۇجۇشقا بەل باغلاپ، دولەتنىڭ قانۇنلىرىغا ئىتائەت قىلسا، ئەمگەك جەريانىدا ئوزىنى

ئوزگەرتىپ، ئوزكۇچى بىلەن تۇرمۇش كوچۇرىدىغان ئادەمگە ئايلانسا ، كېلەچەكتە خەلق ۋە دولەت ئۇلارغا سايلام هوقۇقىنى بېرىشنى ئويلاشلىرى مۇمكىن.

كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ سايلام تۇزۇمى دولىتىمىزنىڭ سايلام تۇزۇمىگە ئوخشاشمايدۇ، ئۇلار تۇرلۇك چارىلار بىلەن خەلقلەرنىڭ سايلامغا قاتنىشىشقا توسقۇنلۇق قىلىدۇ، مەسىلەن: ئاق‌ش‌دا كونستىتۇتسىيە بويىچە هىندىيانلارنىڭ سايلام هوقۇقلىرى ئوچۇق ئېلىپ تاشلىنىپلا قالماستىن، هەر بىر شتاتتا خەلقلەرنىڭ سايلامغا قاتنىشىشنى چەكلەيدىغان 50 تۇرلۇكتىن ئارتۇغراق يەرلىك قانۇن بار. بۇ قانۇنلارنىڭ بەزىلىرىدە بىلىمى يوق ياكى بىلىم سەۋىيىسى تۇۋەن بولغان ئادەملەر سايلامغا قاتناشمايدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، بەزىلىرىدە مال ـ مۇلكى يوق ياكى مال ـ مۇلكى ئاز ئادەملەر سايلامغا قاتنىشالمايدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، يەنە بەزىلىرىدە سايلامغا قاتناشقۇچىلار هوكۇمەتنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئوتۇپ، «ئەخلاقى توغرى» دەپ تېپىلغاندىن كېيىن سايلامغا قاتنىشالايدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. مۇشۇنداق قىلىپ، ئاق‌ش‌دا 20 مىللىوندىن ئارتۇق ئادەم سايلام هوقۇقىدىن مەهرۇم.

جاڭ كەيشى گومىندىڭنى هوكۇمرانلىق قىلغان دەۋردىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش خەلقنىڭ سايلامغا قاتنىشىش هوقۇقىنى زادىلا يوق ئىدى. ئۇ ۋاختىدا كىمدە ـ كىم «گۇاژدان» بولۇشنى

ئويلىسا، ئالدى بىلەن جاڭكەيشى قاراقچىغا قاراپ قەسەم ياد قىلىش لازىم ئىدى. قەسەم يادقىلمىغانلار «گراژدان» بولالمايتى. 1946 ـ ژىلى جاڭكەيشى گومىندىڭنى چۈنچىندە سايلام ئوتكۈزدى، پۈتۈن شەھەر بويىچە 1 مىللىون 600 مىڭ ئادەمدىن ئاران 100 مىڭ ئادەم سايلام ھوقۇقىغا ئىگە بولغان گراژدانلاردىن بولالدى. يەنە 1944 ـ ژىلى گومىنداڭ رەھبەرلىرى كۆمىتىنىڭ ئىلان قىلىشىچە، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە ئادەملەرنىڭ سانى 98 مىڭدىن ئارتۇغراق بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن ھەر 10 مىڭ ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يېرىم ئادەم سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان.

بۇنىڭدىن، دولىتىمىزنىڭ سايلام ھوقۇقىنىڭ دېموكراتىك، باراۋەرلىك ۋە ئۇمۇمىي يۈزلۈكلىگى كونا جۇڭگودا ۋە كاپىتالىستىك ئەللەردە يوق ئىكەنلىگىنى كۆرۈش مۇمكىن.

(2) سوز، مەتبۇئات، ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش ۋە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرى

سوز، مەتبوئات، ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش، ۋە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرى، گراژدانلارنىڭ ئىجتىمائى ھاياتقا قاتنىشىش ئەركىنلىكلىرىدۇر. كونستىتۇتسىيىمىزدىكى گراژدانلاردا بۇنداق ئەركىنلىكلەر بار دەپ بەلگىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى دولەت

گراژدانلىرىنىڭ بۇ ئەركىنلىكلىرىدىن پايدىلىنىشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن زوررۇر بولغان ماددى ئاساسلىقلارنى تۈزۈرۈپ بېرىشىمۇ بەلگىلەندى.

كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ كونستىتۇتسىيەسىنىڭ بەزىلىرىدە «ئەركىنلىك» دېگەن سوزلەر يېزىقلىق بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار كىشىلەرنى ئالدايدىغان قۇرۇق گەپ. كاپىتالىستىك ئەللەردە ئەمەلىياتتا، گېزىت، ژۇرنال، نەشرىيات، مەتبەئە ۋە رادىو ستانسىلىرىنىڭ ھەممىسى كاپىتالىستلارنىڭ خۇسۇسىي مۇلكىدۇر، ھەممىسى بۇرژۇئازىيەنىڭ ئادەم ئالدايدىغان، ئېڭۇا تارتىدىغان ۋە خەلقلەرنى ئېزىدىغان قۇرالىدۇر. ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ سوز، مەتبوئات پۈرستى بولمىسا، سوزدە، مەتبوئاتتا ئەركىنلىگى نەدە بولسۇن؟ خەلقلەر مەجلىس ئېچىشنى خالىسا مەجلىس مەيدانى يوق، كوچىلاردا مەجلىس ئاچسا ژاندارما، شېپون، ساختىچىلارنىڭ مۇداخىلىسىگە ئۇچرايدۇ، دېمەك ئۇلاردا قانداق قىلىپ ژىغىنلارنى ئوتكۈزۈش ئەركىنلىگى بولسۇن؟ كاپىتالىستىك ئەللەردە، ئەمگەكچى خەلقلەر «قانۇنغا ئاساسەن تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش ئەركىنلىگى بار، ئەمما ھەقىقەتەن تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش ۋاختىدا يەنە تۈرلۈك توسالغۇلارغا، قىينىچىلىقلارغا ئۇچراپ قارقىتىپ تاشلىنىدۇ ياكى زىيانغا ئۇچرايدۇ. كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش، نامايىش قىلىشنى تەشكىللەشتۈرۈشنى ئويلىسا رياكسۇن ھۆكۈمەتلەر ھەربى

قسسم ، پۇلىيوت، برونو ماشىنىلار بىلەن جاۋاپ قايتۇرۇدۇ. دىمەك كاپىتالىستىك ئەللەردە ھېچقانداق ئەركىنلىك يوق.

جاكى كەيشى گومىندىڭنىڭ رېاكسىون ھاكىمىيىتى قورچاق كونستىتۇتسىيىسىدە ھەرتۈرلۈك «سەۋەبلەر»نى قوللىنىپ خەلقـ لەرنىڭ ئەركىنلىكلىرىنى ئېلىپ تاشلاپلا قالماستىن، بەلكى خەلقـلەرنىڭ ھەر تۈرلۈك ئەركىنلىكلىرىنى ئېلىپ تاشلايدىغان نۇرغۇنلىغان مەخسۇس قانۇنلارنى ئالاھىدە ئېلان قىلغان ئىدى. مەسىلەن: ياپونىيا قارشى ئۇرۇش باشلىنىپ تا 1943 ـ ژىلغىچە مەتـ بۇئاتنى چەكلەيدىغان 24 تۈرلۈك قانۇن ئېلان قىلدى؛ گومىندانىڭ ھەربىي تەكشۈرۈش كومىتېت بيۇروسى قۇرۇلغاندىـن تارتىپ تا 1944 ـ ژىلغا قەدەر 4 ژىل ئىچىدە سوز، مەتبۇئات ئەركىنلىگىنى چەكلەش توغرىسىدا 200 پارچە تېلېگراممۇ چىقاردى. 1946 ـ ژىلى يانۋاردىن ئاۋغۇستقا قەدەر، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە 6 چوڭ شەھەردە 195 گېزىتخانا، ژۇرنال، ئەخبارات، ياسمىخانا، خۇسۇسلار ئىگىلىگىدىكى رادىو ستانسىلىرىنى يېچەتلىدى، 2گېـ زىتخانغا گېزىت چىقارماسلىققا بۇيرۇق چوشۇردى. 2ئورۇندىكى گېزىتنى پوشتاخانىدا ئالماسلىققا بۇيرۇق چۈشۈردى. 9ئورۇنـ دىكى گېزىتخانا شىپونلار تەرىپىدىن ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، 20 نەپەر مۇخبىر ۋە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ فروفېسسورلىرى شىپونلار تەرىپىدىن ئۇرۇلدى، 47 نەپـەر ئەخبارات خىزمەتـ چىلىرى قاماقـقا ئېلىندى. بىر نەپەر مۇشتىرى ئېتىپ ئولتۇـ

رۇلدى. 3 نەپەر ئەخبارات خىزمەتچىسى ئولتۇرۇلدى، گۇاكا چۈنكى بىر ئۈندىلا دېموكراتىك گېزىت ـ ژۇرناللاردىن 100 مىڭ نۇسخىدىن ئارتۇغراغى مۇسادىرە قىلىندى. مۇشۇ ھېسابات تىن گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋردە خەلقلەرنىڭ سوزدە، مەتبۇاتتاقىلچىلىك ئەركىنلىگى يوق ئىكەنلىگىنى كۆرۈش مۇمكىن.

جاڭكەيشى گومىندىڭى خەلقىلەرگە ژىغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش ۋە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرىنى زادىلا بەرمىدى. قاراقچى جاڭكەيشى قۇيرۇقلىرى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق «ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەجلىس ئېچىش ئەركىنلىگى بولسا، مىنىڭ ئوق چىقىرىش ئەركىنلىگىم بار» دەپ ئېيتىشقان ئىدى. قاراقچى جاڭكەيشىنىڭ شېۋنلىرى، ژاندارمىلىرى، ساقچىلىرى ۋە ھەربىي قىسىملىرى ژىغىن ئوتكۈزگەن، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشقان، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزگەن، نامايىش قىلغانلارنىمىمۇ قېلىچ، تاش، گىرانات، پۇلېمىيوتلار بىلەن قارشى تۇراتتى. جاڭكەيشى گومىندىڭى ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋردە ژىغىن ئوتكۈزگەنلىگى، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشقانلىقى ياكى كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزگەنلىگى، نامايىش قىلغانلىقلىرى سەۋەبىدىن قانچىلىغان ياخشى ئادەملەرنىڭ قاماقتا ئېلىنغانلىقلىرى، ئولتۇرۇلگەنلىكلىرى، ئۆزۈن مۇددەتلىك سىياسى تۈرمىلەرگە تاشلانغانلىقلىرى

هەممىگە مەلۇم.

بىزنىڭ يېڭى جۇڭگو خەلق دېموكراتىك دولەت. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئاممىسىنىڭ سوز، مەتبوئات، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش، نامايىش قىلىش ئەركىنلىكى لىرى ھېچقانداق چەكلىنىشلەرگە ئۇچرىمىغانلىقى تېشىدا، دولەت ئۇ ئىشلارغا تېخىمۇ ئىلھام بېرىپ، لازىم بولغان ماددى ئۇكايىلىقلارنى تۈگدۈرۈپ بېرىدۇ. خەلقەرنىڭ بۇ ئەركىنلىكى لەردىن ياخشى پايدىلىنىشغا، دايىم ئىجتىماعى ھاياتقا قاتنىشىشغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

مەملىكىتىمىزدە ھەر بىر گراژدانلىڭ دولەتنىڭ ئىچكى، تاشقى مەسىلىلەرگە قارىتا ئېغىزچە ياكى خەت ئارقىلىق ئوزىنىڭ پىكرىنى ئىزھار قىلىش ھوقۇقى بار. خەلقتە مۇشۇنداق ئەركىنلىكلەر بولغاشقا، خەلقارا مەسىلىلەرگە قارىتا قانداق كوز قارىشى، دولەتنىڭ ھەر تۈرلۈك مەسىلىلىرىگە قانداق پىكرى، تەكلىۋى، تەشەببۇسى ۋە قانداق تەنقىدى بار بولسا گېزىت يۇزىدە، ژۇرناللاردا يېزىق ئارقىلىق ئىزھار قىلالايدۇ، يەنە ھەر تۈرلۈك ژىغىنلاردا، كونفېرېنسىيلەردە، رادىيوستانسىلىرىدىمۇ ئېغىزچە ئىزھار قىلىش مۇمكىن. دولەت ھەرقايسى جايلاردا نۇرغۇنلىغان گېزىتخانا، نەشرىيات، رادىيو ستانسىلىرى قۇردى، نۇرغۇنلىغان ژىغىن مەيدانلىرىنى تەشكىل قىلدى ...مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى خەلقەرنىڭ سوز، مەتبوئات

ئەركىنلىكلىرىنىڭ ماددى كاپالىتىدۇر. خەلقلەر سوۋ ئەركىنلىگىنى بولغاندا، ياخشى پىكىر، ياخشى چارىلارنى ئوتتۇرىغا ئاتالايدۇ، بۇ دولەتكە، جەمئىيەتكە ياخشىلىق تەرىپىدۇر. مەسىلەن: دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىنى تۈزۈپ چىقىش جەريانىدا، 150 مىللىون خەلق ئەركىن تۇردە مۇزاكىرىگە قاتناشقانلىقىتىن، كونستىتۇتسىيىمىز پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنى تېخىمۇ مەركەزلەشتۈردى.

دولىتىمىزدە ژىغىن ئوتكۈزۈش ۋە تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش ئەركىنلىكلىرىمۇ مۇھاپىزەت قىلىندۇ. دولىتىمىزدىكى خەلقلەرنىڭ ھەر تۈرلۈك چوڭ، كىچىك ژىغىنلارنى چاقىرىشى، ھەرتۈرلۈك مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلىشى، ئوگۈنۈشى مۇمكىن، يەنە ھەر تۈرلۈك جەمئىيەت تەشكىلاتلىرىنى مەسىلەن، پروفىسويۇز، دېخانلار جەمئىيىتى، خوتۇن ـ قىزلار تەشكىلاتى، ئوقۇغۇچىلار تەشكىلاتى، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر تەشكىلاتى ئىلمىي تەشكىلات ۋە باشقىلار قۇرۇشى مۇمكىن. ئىشچىلار سىنپىي ئىچىدىكى ئەڭ ئاكتىۋ، ئەڭ ئاگاھلىق كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاۋانگارد تەشكىلاتى ـ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە بىرلىشىدۇ.

دولىتىمىزنىڭ خەلقلىرى خەلقارا ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى ئەڭ زور ۋاقەلەر توغرىسىدا، ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئىپادە

قىلىش ئۈچۈن يەنە كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش، نامايىش قىلىش ئۈسۈللىرىنىمۇ قوللۇنۇشى مۇمكىن. ھەر ژىلى بىرىنچى ماي خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرەمدا، بىرىنچى ئوكتەبر دولەت بايرەمدا پۈتۈن مەملىكەتىمىز بويىچە ھەممە چوڭ ۋە ئوتتۇرا شەھەر خەلقلىرى ۋەتىنىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ساھەسىدىكى بۇيۇك ئۇتۇقلىرىنى تەبرىكلەش، دۇنيا تىنچلىغىنى ھىمايە قىلىش ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ بۇيۇك كۈچىنى كوزدىن كوچۇرۇش ئۈچۈن تەتەنىلىك كوچا نامايىشلىرىنى قىلىدۇ. بۇ نامايىشلارغا بىر نەچچە يۈزمىڭ ھەتتا مىللىونچە ئادەم قاتنىشىدۇ. ھەر بىر يەردىكى شەھەرلىك ھوكۈمەت دايىرلىرى ئاممىنىڭ كوچا نامايىشلىرىنىڭ ياخشى ئوتۇشىگە ئوكايىلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن، ئۇرغۇنلىغان قاتناش ساقچىلىرىنى بەلگىلەپ كوچا تەرتىپلىرىنى ساخلايدۇ، نامايىش قىلغان ئاممىنىڭ ژۇرۇشگە ئوكايىلىق بولسۇن ئۈچۈن، ھەتتا كوچىلاردا ئات، ھارۋا، ماشىنىلارنىڭ ژۇرۇشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، يەنە ئۇسۇلۇق ئىچىش پۈنكتلىرى، تازلىق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئوتتۇرىسىدا تەشكىل قىلىپ ئاممىنى قامدايدۇ.

بۇ ھەقتە تەلەر، دولىتىمىزدە خەلقنىڭ سوز، مەتبۇئات، ژۇغىن ئوتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، كوچىلاردا مۇراسىم ئوتكۈزۈش ۋە نامايىش قىلىش ئەركىنلىكلىرى قانۇن بىلەن كاپالەتلەندۇرۇلۇپلا قالماستىن، بەلكى مادىي تەرەپتىنمۇ كاپالەتكە

ئىگەئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

(3) دولەت ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ئوز ۋەزىپىسىنى ئەنە ئېتىۋارسىز قارىغان خادىملىرى ئۈستىدىن ئەرز قىلىش ھوقۇقى

كونستىتۇتسىيىمىزدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ ئۇرۇندانىلىرى دولەت ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ئوز ۋەزىپىسىگە ئېتىۋارسىز قارىغان ھەر قانداق خادىملىرى ئۈستىدىن ھەر دەرىجىلىك دولەت ئورگانلىرىغا خەت يۇزدە ياكى ئېغىزچە ئەرز قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە. دولەت ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى تەرىپىدىن گۇرۇدانىلىق ھوقۇقىغا دەخىل قىلىنىش سەۋەبىدىن بىلەن زىيانغا ئۇچرىغان ئادەملەر ئوز زىيانلىرىنى تولۇقتۇپ ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ بەلگىلەندى.

بىزنىڭ دولىتىمىزدە بارلىق دولەت ئورگانلىرىدىكى خادىملارنىڭ ھەممىسى خەلقنىڭ چاكىرىدۇر. ئۇلار چىن نىيەت، چىن كوڭلى بىلەن تىرىشىپ خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش ۋە خىزمىتىگە ئېتىۋارسىز قاراش ھەركەتلىرىگە قەتئى رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ھەقىقەتەن، دولىتىمىزدىكى دولەت ئورگانلىرىدا ئىشلىگۈچى خادىملارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى چىن نىيەت، چىن كوڭلى بىلەن خەلق ئۈچۈن تىرىشىپ ئىشلىگۈچىلەردۇر. ئۇلار كېچىنى ـ كېچە، كۈندۈزنى ـ كۈندۈز دېمەي، ھارماستىن خەلقنىڭ ھەر

تەرەپلەمە قىينىچىلىقلىرىغا كۆكۈل بولۇپ، خەلقنىڭ قىينىچىلىغىنى ھەل قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە چارىلارنى ئويلاپ تاپىدۇ. مەسىلەن، ئەنخۇي ئولكىسى دۈڭلىئو ناھىيىسىنىڭ شىنتىڭ يېزىسىدىكى كوممۇنىستىك پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى جاڭشىسەنىڭ ۋاقىسى ئادەتتىكى مىسالىلاردىن بىرسىدۇر. جاڭشىسەنىڭ سالامەتلىگى ئەسلىدە ناھايىتى ياخشى ئىدى. ئەمما 1954 ـ ژىلى كەلكۈنگە قارشى كۈرەش جەريانىدا، كېچە، كۈندۈز دەريانىڭ دامبىسىدا چىداشلىق بېرىپ، ئۇزىگە دېققەت قىلماستىن ئەڭ خەتەرلىك يەرلەردە ئادەملەرنى قۇتقۇزۇش، يەنە ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقلەرنى باشلاپ تاقا چىقىپ بوز يەرلەرنى ئېچىش سەۋىسىدىن، سالامەتلىگىنى يوقۇتۇپ قويغان ئىدى. رايونلۇق كومىتېت ئۇنىڭغا ئېتىۋار بېرىپ، خاتىرجەم داۋالىنىشقا رۇخسەت قىلىپ، كۆز پەسلىدىكى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە قاتناشماسلىقنى بەلگىلىگەن ئىدى. ئەمما قاتتىق قارىدىن كېيىنكى ئاپەتنى ئويلاپ، چىداپ تۇرالماستىن، قاتتىق قارغا بەرداشلىق بېرىپ، ئاپەتكە ئۇچرىغان رايونىدىكى خەلقلەرگە ئوي بويىچە، ئائىلە بويىچە ياردەم قىلىپ قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلدى. قاتتىق سوغوق‌ۋە ئېغىر ئەمگەك قىلغانلىقتىن ئۇنى ئاغرىق يەنە بىر قېتىم يىقىتتى، لېكىن ئاغرىغى بىر ئاز ياخشى بولۇشى بىلەن

ئۇ يەنە خىزمەتىنى ئۈزلۈكسىز يوسۇندا داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە 7 جان بولۇپ، تۇرمۇشى بەك قىيىن بولۇسمۇ، ئەمما ئۇ، ئامما بەرگەن ياردەم پۇلىنى باشقا ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقلەرگە بەرگەن. باشقىلار ئېلىشقا ئۇنىمىغان ۋاختىدا ئۇ: «مەن ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغان كادىر، ھەر ئايدا بىر يۈز ئەللىك مىڭ دوللار (كونا ئاقچا، توۋەندە ھەم شۇنداق- تەھرىرىدىن) ياردەم پۇلى ئالىمەن، خوتۇنۇم بولسا تاش يانچىپ، قۇم توشۇيالايدۇ، ئائىلەمدىكى قېينىچىلىغىمنى تاماممەن ھەل قىلالىمىسامۇ، ئەمما ئۇمۇمەن سەندىن ئارتۇغراق. بۇ پۇلنى ئالدى بىلەن سەن ئېلىپ قۇرسۇغۇڭنى باق» دىگەن. جاشىسىنگە ئوخشاش ياخشى ئەخلاقلىق خادىملار مەملىكىتىمىزدە ناھايىتى نۇرغۇن.

ئەمما دولەت ئورگانلىرىدىكى خادىملار ئىچىدە ئاممىنىڭ قېينىچىلىغىنا كۆڭۈل بولمەيدىغان بيۇروكرات، زومىگەر، بۇيرۇقۇ ۋاز، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ، ئىنتىزامنى بۇزۇدىغانلارمۇ يوق ئەمەس. دولەت ئۇنداق ھەركەتلەرگە رۇخسەت قىلمايدۇ، چۈنكى ئۇنداق ھەركەتلەر ئېغىر، پېنىك بولۇشىغا قارىماستىن، ھەممىسىمۇ دولەت ۋە خەلقىگە زىيان يەتكۈزۈدۇ. خەلق مۇشۇنداق ھەركەتلەرگە دۇچ كېلىپ قالغاندا، ھەر دەرىجىلىك دولەت ئورگانلىرىغا ئەرز قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە، زىيانغا ئۇچرىغان چاغلىردا، قانۇن بويىچە زىيانىنى تولۇتۇپ ئالىدۇ.

1951 ـ ژىلى، سەنسىى ئولىكسىنىڭ گوشەن ناھىيىسىدە ھارۋىكەش جاڭ شۇكۈيۇ ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇر سۇڭ يۈدېنى پاش قىلغانلىغى سەۋەبىدىن، بيۇروكرات ئۇنسۇرلارنىڭ قاتتىق توسالغۇسىغا ئۇچرىغان ئىدى. ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇر قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ئىش ھەققىنى، يول راسخوت لىرىنى تولۇ- تۇپ ئېلىش، توسالغۇلۇق قىلغان بيۇروكرات ئۇنسۇرنى ئەرز قە- لىش ئۈچۈن يەنە نۇرغۇنلىغان ئىدارىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ كېتىپ ژۇرگەن، ئۇمۇمەن ئۇ يىگىرمە يەتتى ئىدارىنىڭ ئالە- دىدا تەمتىرەپ ژۇرگەن، 15 مىڭ چاقىرىم يول ماڭغان، 2 مىللىون 400 مىڭ دولار راسخوت قىلغان، ئەمما مەسىلىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلالمىغان. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ شۇ ۋاختىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىمالىي جۇڭگو بيۇروسىغا بېرىپ ئەرز قىلغان، بۇ مەسىلە جۇڭگو كومىمۇنىس- تىك پارتىيىسى شىمالىي جۇڭگو بيۇروسى تەرىپىدىن تەكشۈرۈ- لۈپ قاتتىق چارە كورۇلگەن، قانۇنغا خىلاپ قىلىق قىلىپ ۋەزى- پىسىگە ئېتىۋارسىز قارىغان بارلىق پارتىيىلىك كادرلار جازاغا تارتىلغان، ھەمدە ھوكۈمەتكە مۇناسىۋەتلىك بولغان خادىملارغا جازا بېرىش تەكلىۋى بېرىلگەن. ئەڭ ئاخىرىدا، جاڭ شۇكۈيۇنىڭ بېرىپ ـ كېلىپ ژۇرۇپ خراجەت قىلىپ بولغان 2 مىللىون 400 مىڭ دولار پۇلى تۆلەپ بېرىلىپ، خاتىرجەم قىلىپ ژۇرتىغا قايتۇرۇلغان.

يەنە شۇنىڭدەك 1951 ـ ژىلى سەنشى ئولكسىنىڭ كومۇر كان قۇرۇلۇش شوبە شېركىتىنىڭ خىزمەتچىسى لياۋجۇڭيى شېركەتتىكى بەزى كادرلارنىڭ خيانەتچىلىك ھەركەتلىرىنى پاش قىلغانلىقى ئۈچۈن خيانەتچى ئۇنسۇرلار تەرىپىدىن زىياندا شلىققا ئۇچراپ، تۇرمىغا سولانغان، تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، شېركەتتىن چىقىرىپ تاشلانغان، «3كە قارشى» ھەركەت جەريانىدا، سەنشى ئولكىلىك خەلق ھوكۇمىتى بۇ مەسىلىنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن، شۇئان سىچۇەن ئولكسىگە كىشى ئۆتەتىپ لياۋجۇڭيىنى قايتۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭ خيانەتچىلىككە قارشى ھەركىتىنى تەغدىرلەپ، خىزمىتىگە قايتا قويۇش بىلەن خيانەتچى ۋە بيۇروكرات ئۇنسۇرلارغا تېگىشلىك جازالارنى بەردى. لياۋجۇڭيى سوزىدە: «كومۇنىستىك پارتىيە ۋەخەلق ھوكۇمىتىگە زادى قانداق رەخمەت ئېيتىدىغانلىقىمنى بىلالماي قالدىم. بۇنىڭ ھەممىسى شۇنى ئىسپات قىلدىكى، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا ناھەق بولغانلار ئەرز دەردىنى ئېيتالايدۇ، بىرمۇ ياخشى ئادەم ناھەقچىلىككە ئۇچرىمايدۇ. بۇنى ئونۇشتىكى رياكسيون ھوكۇمرانلىق دەۋر بىلەن زادى سېلىشتۇرۇشقا بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن كومۇنىستىك پارتىيىنى تېخىمۇ ئامدان تونۇدۇم. ئۆز ۋەتىنىمگە بولغان مۇھەببىتىم تېخىمۇ ئاشتى» دىگەن ئىدى.

دولەت خەلقىنىڭ قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ئوز

ۋەزىپىسىگە ئېتىۋارسىز قارىغان خادىملار ئۇستىدىن ئەرز قىلىش ھوقۇقىنى كاپالەتلەپ، ھېچقانداق ئادەمنىڭ بېسىشىغا ۋە زىيانداشلىق قىلىشىغا رۇخسەت قىلمايدۇ. زىيانداشلىق قىلغان، باشقىلارغا زەربە بەرگەن ئادەمگە ئۇنىڭ خىزمەت ئورنى قانچە ژۇقۇرى، سىڭدۈرگەن ئەمگىگى قانچە چوڭ بولمىسۇن خەلقنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن دولەت ئورگىنى ئۇنداقلارغا تېگىشلىك جازا بېرىدۇ. پارتىيەمىز ۋە خەلق ھوكۇمىتىمىز ئۇنداق قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ئوز ئىشىغا ئېتىۋارسىز قارىغان، خەلق ئىشىغا قىلچە مەسئۇل بولمىغان يەنە خەلقنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقلىرىنى،ياسقان بيۇروكرات ئۇنسۇرلەرگە ئىنتىلاۋىي ئۇسۇللارنى قوللانۇپ چارە كورۇدۇ. ئەگەردە تەلىم-تەربىيىدىن ئوتۇپمۇ ئوزگەرمىگەن بولسا، ئۇلارنى رەھبەرلىك ئورۇنلىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ ئۇنىڭ ئورنىغا ھەقىقى يۇسۇندا خەلق ئۈچۈن ئىشلەيدىغان خادىملارنى قويۇدۇ.

ژۇقۇرىدىكى فاكتلار شۇنى ئىسپاتلايدۇ: بىزنىڭ دولىتىمىز خەلقگە مەنسۇپ، دولىتىمىز ھەر قانداق خادىملارنىڭ ئاممىنىڭ قىينىچىلىقلىرىغا كوڭۈل بولمەسلىگىگە، يەنە ھەر قانداق خادىملارنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش ۋە ئوز خىزمىتىگە مەسئۇلىيەتسىز قارىشىغا رۇخسەت قىلمايدۇ. دولەتنىڭ خەلققە ئەرز قىلىش ھوقۇقىنى بېرىشىدىكى مەخسىدى، خەلق

ئامىمسىنى ھەر دەرىجىلىك دولەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەتـ
لىرىگە تېخىمـۇ ياخشى نازارەت قىلىش، دولەت ۋە خەلقنىڭ
مەنپەتىنى ھەقىقـى يۇسۇندا مۇھاپىزەت قىلىش ئىمكانىيىتى
بىلەن تەمىنلەشتىن ئىبارەتتۇر.

III

گراژدانلارنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىگە دەخىل قىلىنمايدۇ

جىسمانى ئەركىنلىك ـ گراژدانـلارنىڭ سىياسى ۋە ئىجتىمائى ھاياتقا قاتنىشىشنىڭ ئاساسىي شەرتى. گراژدانـلارنىڭ جىسـ مانى ئەركىنلىگىگە كاپالەت بېرىلمىسە، ئۇ چاغدا باشقا ھەممە سىياسى ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلىرىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. دولىتىمىزنىڭ كونسـتىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبـ لىكىسى گـراژدانـلـرىنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىگە دەخـىل قىلىنمايدۇ. خەلـق سۇدىنىڭ قارارى ياكى خەلـق پروكۇرا ـ تۇرىسىنىڭ تەستىقسىز ھېچبىرگراژدان قولغا ئېلىنمايـدۇ». «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى گراژدانلىرىنىڭ تۇراق جايـ لىرىغا دەخىل قىلىنمايـدۇ؛ گـراژدانـلارنىڭ خەت ـ ئالاقە مەخپىلىگى قانۇن بىلەن مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدانـلىرى تۇرۇش ۋەكوچـۇش ئەركىنـ

لىگىگە ئىگە» دەپ بەلگىلەنگەن.

كاپىتالىستىك مەملىكەتلەردە، پەقەت بۇرژۇئازىيىلا ھەددىدىن زىيادە «جىسمانى ئەركىنلىك» لەرگە، ئەمگەكچى خەلقلەرنى روھىي ۋە جىسمانى جەھەتتىن ئېزىش، ئېكسپلۇئاتاتسىيسە قىلىش ۋە ھاقارەتلەش «ئەركىنلىك» لىرىگە ئىگە، ئەمگەكچى خەلقلەر بولسا، جىسمانى ئەركىنلىككە ئىگە ئەمەس.

ئاق ش دا ھوكۇمران گۇرۇھلار ئەمگەكچىي خەلقلەرنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىنى تۇرلۈك ئۇسۇللار بىلەن چەكلەيدۇ. بولۇپمۇ ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن تېخىمۇ ئاشكارا سورەتتە فاشىستلارچە ھوكۇمرانلىق ژۇرگۇزۇپ، ئەمگەكچى خەلقلەر ۋە دېموكراتىك ئىلغار ئادەملەرگە يەنمۇ زۇلۇم سالىدى. ئاق ش دا دولەتنىڭ بۇئاستە رەھبەرلىگىدە 3 چوڭ جاسۇسلۇق ئورگىنى: فېدراتسىيلىك تەكشۈرۈش بيۇروسى، ئاۋام پالاتانىڭ ئامېرىكا ھەرىكەتلىرىنى تەكشۈرۈش كومىسسىيسى ۋە سىنا نتىنىڭ دائىملىق تەكشۈرۈش كومىسسىيسى بار. فېدراتسىيلىك تەكشۈرۈش بيۇروسىنىڭ جاسۇسلىرى قولىدا تۇتقۇنغا ئېلىش بىلىتى بولمىسمۇ ئادەملەرنى ئوز ئىخىتىيارلىرىچە قولغا ئالىدۇ، ئۇلارنىڭ كۇندۇلۇك ئىشى دېموكراتىك ئادەملەرنى تەكشۈرۈش ۋە قولغا ئېلىش، تېلېفونىدا سوزلەنگەن سوزلەرنى ئوغۇرلۇقچە ئاڭلاش، خەتلەرنى ئېچىپ قاراش قاتارلىق پەس ئۇسۇللار بىلەن خەلقنىڭ پىكرى ۋە

سوزىنى ئۇقۇش ھەمدە ئۇلارغا زۇلۇم كورسۇتۇشدۇر. ئاق ش رياكسون باشلىقلىرىنىڭ بىرسى بولغان فېدراتسىيىلىك تەكشۈ-رۈش بيۇروسىنىڭ باشلىغى ئېدگار. گوۋېر ئوز ئاغزى بىلەن ماختىنىپ: بىر بۇيرۇق بىلەنلا 500 مىڭ تەرەققىي پەرۋەر ئادەمنى بىر يولا تۇگەل قولغا ئالدۇرالايمەن دىگەن. 1947 ـ ژىل مارتتا ئاق ش ھوكۇمىتى «ساداقەتسىلىكنى تەكشۈ-رۈش» دەپ ئاتالغان تەكشۈرۈشنى ژۇرگۇزۇپ، ئاق ش خەلقـ ـدىن ئوز دېموكراتىك ھوقۇقلىرىدىن ۋازكېچىپ، فاشىست ھوكۇمەتكە ساداقەتلىك كورسۇتۇشنى تەلەپ قىلدى. كېيىنكى بەش ژىل ئىچىدە ئاق ش گراژدانلىرىدىن 3 مىللىون ئادەم جاسۇسلۇق ئورگانلىرى تەرىپىدىن تەكشۈرۈلدى، 500 مىڭ ئادەم ئاق ش ھوكۇمىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تولۇق ئىتائەت قىلمىدى دىگەنلىك بىلەن خىزمەتسىز قالدۇرۇلدى. ئاق ش ھوكۇمىتى يەنە 1953 ـ ژىلى ئىيۇندا ئامېرىكىلىق ھەققانىيەتچى ئىككىسى تېچلىق جەڭچىسىنى ـ روزېنبېرىگ ئائىلىسىنى ئەر ـ خوتۇنىنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ئولتۇردى.

ئاق ش دا ، گراژدانلارنىڭ تۇراق جايلىرىغا خالىغانچە دەخلى قىلىندۇ ، ئاق ش قانۇنچىسى فرانك ـ ئولشو : «بىر ئادەمـ ـنىڭ تۇراق جايى ، ئۇنىڭ سېپىلى ئەمەس ، كونستىتۇتسىيىدە گەرچە شۇنداق بەلگىلەنگەن بولسىمۇ ، ئەمىلىياتتا ساختىلار تىنتىپ تۇرۇدىغان ئەخلەت ساندۇغى !...» دىگەن.

بۇنىڭدىن كورۇشكە بولۇدىكى، ئاقش دا جسمانى ئەركىنلىك يوقدۇر.

كونا جۇڭگودىمۇ ئەمگەكچى خەلقلەردە جسمانى ئەركىنلىك يوق ئىدى. جاڭكەيشى گومىندىڭى هوكۇمرانلىق قىلغان ۋاختىدا، هەممە جاينى تېررورلۇق قاپلىغان بولۇپ، گومىنداڭ جاسۇسلىرى، ۋاندارمىلىرى، ساقچىلىرى خەلقلەرنىڭ تۇراق جايلىرىغا خالىغانلىرىچە ئۇسۇپ كىرىپ، ئىلغار دېموكراتىك ئاممىلەرنى قانداق كەلسە شۇنداق تىنتىپ تەكشۈرەتتى ۋە قولغا ئالاتتى. گومىنداڭ «پوچتا ـ تېلېگراپ تەكشۈرۈش ئىدارىسى» خەلقنىڭ خەتلىرىنى ئوز ئىختىيارلىرىچە ئېچىپ كورەتتى، ئەگەر بۇ خەتلەردىن رياكسون هوكۇمەتكەنسۇتەن سەل نارازىلىق سېزىلسە قالسلا، خەتنىڭ ئىگىسىنى قولغا ئالاتتى. جاڭكەيشى گومىندىڭى بۇتۇن مەملىكىتىمىزنىڭ هەر قايسى جايلىرىدا سانسىز سىياسى لاگېر ۋە تۇرمىلەرنى قۇرۇپ توپ ـ توپ كومپارتىيە ئەزالىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەر خەلقنە زۇلۇم قىلدى. هەمدە ئۇلارنى قىردى. سىياسى لاگېرلار ۋە تۇرمىلەردە ئۇزۇن مۇددەتلىك ئېغىر جسمانى ئەمگەك ۋە پاجىەلىك قىيناش ئۇسۇللىرى بىلەن ئىنقىلاۋىي خەلقنى ئەزدى، ئورغۇنلىغان ئادەملەر تۇرلۇك پاجىەلىك قىيناشلار جەريانىدا ئولۇپ كەتتى. لەنجۇ شەهرىنىڭ شىنگۇەن دېگەن جايىدىكى گومىنداڭنىڭ 186-مەخپى تۇرمىسىدىن قېچىپ چىققان بىر ئادەم بىر ياشنىڭ زۇ-

لۇم تارتىش ئەھۋالىنى سوزلەپ بەرگەن، ئۇ: «بانكا خىزمەتچىسى جاڭ شىرۇڭ، ئەنخۇيلۇق 24 ياشلاردىكى ۋەتەنپەرۋەر بىر ياش ئىدى، بىر نۇسخە «كاپىتال»نى يوشۇرۇپ ساخلاپ قويغانلىغى ئۈچۈن قاتتىق تايياق يەپ، تۈرمىنىڭ ئىچىدە ئولىدى» دەيدۇ. جاڭ كەيشى گومىندىڭنى خەلقنى ئەنە شۇنداق پاجەلىك ئۇسۇللار بىلەن باستۇرۇپ، ئوزلىرىنىڭ قانۇنلۇق ھوكۇمرانلىغىنى ساخلاپ كەلدى.

جۇگگو خەلقى ئوزۇن ۋاختلار كۇرەش قىلىپ گومىنداڭنىڭ رياكسون ھوكۇمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئاندىن ھەقىقى جىسمانى ئەركىنلىككە ئىگە بولدى. مەملىكىتىمىزدە ھەر قانداق گراژدان خەلق سۇدىنىڭ قارارىسىز ياكى خەلق پروكۇراتۇرىسىنىڭ تەستىقىسىز قولغا ئېلىنمايدۇ. مەملىكىتىمىزدە گراژدانلارنىڭ تۇراق جايىغا ھېچكىممۇ دەخلى قىلالمايدۇ. گراژدانلىرىمىز ئوزلىرىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى، دوستلىرى، ئائىلىسىدىكى ئادەملىرى ۋە ساۋاقداشلىرى بىلەن خەتلىشەلەيدۇ، ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭغا ئارىلىشىش ھەققى يوق. گراژدانلىرىمىز يەنە تۇرۇش ھەم كوچۇش ئەركىنلىكلىرىگە ئىگە. بۇ ئەركىنلىك ئەر دولەت قانۇنى بىلەن ھمايە قىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى ئاددىل جامائەت پىكىرلىرىنىڭمۇ ھمايىسىگە ئىگە. شۇڭلاشقا، مەملىكىتىمىزدە ھەربىر گراژدان كۈندۈزى خوشال ـ خورام خىزمەت قىلىپ، كېچىسى تېنچ ۋە خاتىرجەم دەم ئالالايدۇ،

خەت يازغۇسى كەلسە، خەت يازىدۇ، قايسى جايدا قوزغالماي تۇرۇمەن دىسە، شۇ جايدا تۇرالايدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى، ئىنقىلاۋىمىزنىڭ غالىبىيەت قازانغانلىقى، خەلقىمىزنىڭ دولەتنىڭ ھەقىقى ئىگىلىرىگە ئايلانغانلىقىنىڭ نېتىجىسىدۇر.

دولىتىمىز ـ خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىدىن ئىبارەت دولەت، شۇنىڭ ئۈچۈن قانۇنىغا رىايە قىلىدىغان گراژدانلارنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىنى قوغدايدۇ. ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇرلارغا جىسمانى ئەركىنلىك بېرالمايدۇ، چۈنكى، ئەگەر دۇشمەنگە سېتىلغان، ۋەتەنگە خائىنلىق قىلغان ئادەمگە جىسمانى ئەركىنلىك ھوقۇقى بېرىلسە، ئۇلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ تۇرلۇك ئەسكىلىكلەرنى قىلىدۇ، خەلقىنىڭ ئىشلىرىنى بۇزۇدۇ. قانۇنغا رىايە قىلىدىغان گراژدانلارنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگى ۋە باشقا دېموكراتىك ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن ئىنقىلاۋىي تەرتىپ ۋە جامائەت خەۋپسىزلىگىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن دولىتىمىز ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇرلارغا نىسبەتەن بېسىقتۇرۇش سىياسىتىنى قوللانۇش شەرت. ئاندىن قىلمىغانىدا، خەلق ئاممىسىنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىگە زىيان يېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن جامائەت خەۋپسىزلىگى ئىدارىلىرىنىڭ ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇرلارنى قولغا ئېلىشى، نەزەربەن قىلىشى ياكى ئۇلارنىڭ تۇراق جايلىرىغا كىرىپ تىنتىش ژۇرگۇزۇشى، ئۇلارنىڭ ئېلىش ـ بېرىش قىلغان خەتلىرىنى تەكشۈرۈشى، ئۇ-

لارنىڭ تۇرۇش ۋە كوچۇشلىرىنى چەكلىشى ، جىسمانى ئەركىنلىگىگە دەخىل قىلىشى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ ، بەلكى ، خەلقنىڭ جىسمانى ئەركىنلىگىگە كاپالەت بەرگەنلىك بولۇدۇ. جىنايەت قىلىشقا ھازىرلىنىۋاتقان ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلارغا ، ئۇلار تېخى ئوزلىرىنىڭ جىنايى ھەركىتىدە كوزلىگەن مەخسەتلىرىگە يەتمىگەن ۋاختتا ، ئۇلارنىڭ ئوستى ـ بېشى ۋە تۇراق جايلىرى بويىچىمۇ تەكشۈرۈش ـ تىنتىش ئېلىپ بارىدۇ. ھەتتا ئۇلارنى نەزەربەنلىككە ئالىدۇ. بۇمۇ جىسمانى ئەركىنلىكىكە دەخلى قىلغانلىق بولمايدۇ. مەسىلەن ، 1951 ـ ژىل ھوكۇم كېسىلگەن ئاقش جاسۇسى لى ئەندۇكنىڭ ئاممە نامايىش قىلغاندا تېپىۋېلىنغان توپقا تۇتۇشقا ئۇرۇنغان ۋاقەسىدە ، جاماەتنىڭ خەۋپسىزلىگى ئىدارىلىرى ئۇلارنى ئالدىن قولغا ئالغان. ئۇنداق قىلماي ئۇلار جىنايەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن قولغا ئېلىنغان بولسا ئىدى ، ئۇنداقتا پارتىيە ۋە دولەتنىڭ رەھبىرىي خادىملىرى ھەم نامايىش قىلغان ئاممىنىڭ جېنىنىڭ ئامانلىغىغا زىيان يەتكەن بولاتتى. ئەلۋەتتە ، ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلارنىڭ ئوزلىرىنى نەزەربەنلىككە ئالغان ، قولغا ئالغان ۋەتۇرار جايلىرىنى تىنتىگەن چاغلاردا ، مەلۇم قانۇنىي تەرتىپ كېرەك.

IV

گىراژدانلارنىڭ دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى

دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى ـ گىراژدانلارنىڭ شەخسى ئەر-

كىنلىك هوقۇقى، دولتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدانلىرى دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگىگە ئىگە» دەپ بەلگىلەنگەن.

كاپىتالىستىك دولەتلەردىمۇ، گەرچە كورۇنۇشتەدىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەمەلىياتتا، ئۇ دولەتلەر دىنىنى تەرغىپ قىلىدۇ، دىنگە ئىشەنمەيدىغان ئادەملەرگە زۇلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋىۋى، كاپىتالىستىك مەملىكەتلەردە مۇتلەق كوپچىلۇك دىنى جەمئىيەتلەر رېاكسىون كۈچلەرنىڭ تايانچى، هوكۇمران سىنىپلارنىڭ ئىلغار دېموكراتىك هەركەتلەرنى بوغۇش قۇرالى.

ئاق ش دا رېاكسىون هوكۇمران سىنىپلاردىنىنى تەرغىپ قىلىدۇ، دىنگە ئىشەنمەيدىغان ئادەملەرگە زۇلۇم قىلىدۇ. مەسىلەن، 1925 ـ ژىل ئاق ش نىڭ دادۇن شەھىرىدەسكاپ ئاتلىق بىرمۇئەللىم دەرىسخانىدا دارۋىننىڭ ئېۋالىيوتسىيە نەزەرىيىسىنى سوزلەپ، ئىنسانلار ئادەم تەخلىتىدىكى مايمۇنلاردىن تەدرىجى تەرەققى قىلىپ كېلىپ چىققان دەپ سوزلىگەندە، ئەسلى بۇ سوز ئىلىم ـ پەن تەرىپىدىن تەستىقلانغان هەقىقەت بولسىمۇ، لېكىن ئىنجىلدە ئېيتىلغانغا ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن سۇد تەرىپىدىن جىنايەتكار دەپ هوكۇم قىلىنغان. يەنە 1948 ـ ژىل ئەتىيازدا ئاق ش دا «نېيىشېن» ①دىگەن

①نېيىشېن ـ ئۇيغۇرچە مەنىسى مىللەت.

بىر ژۇرنال دىنىنى تەنقىت قىلغان بىر قانچە ماقالىنى باسقانلىغى ئۈچۈن، بىر شەھەردە تارقىلىشى مەنى قىلىنغان.

ئاق شىدا ھەتتا دىندىن پايدىلىنىپ جاسۇسلۇق قىلىدىغان ئىشلار بار. ئاق شى ئارمىيىسىدە ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ژۇرۇدىغان مەسئۇلىيەتلار بار. ئۇلاردا ھەربىي ئېنىۋان بولۇدۇ. ئۇلار ئارمىيىدە بىر تەرەپتىن ئاق شى نىسبەتەن جاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلىرىنى ساخلاپ، ئەسكەرلەرنى ئالداپ، ئۇلارنى باشقا مەملىكەت خەلقلىرىنى قىرىش ھەم بۇلاشقا رىغبەتلەندۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەر قاچان ۋە ھەر جايدا ئەسكەرلەرنىڭ پىكرىنى چۈشۈنۈپ، ئەسكەرلەرنىڭ ھەركەتلىرىنى تەكشۈرۈپ بارىدۇ، ھەمدە بۇ ھەقتىكى مەلۇماتلىرىنى ئالايىتە ئىشلەنگەن جەدۋەللەرگە توشتۇرۇپ، قوشۇنلارنىڭ قوماندانلىرىغا دوكلاد قىلىپ تۇرۇدۇ.

كونا جۈگگودا گومىنداڭنىڭ رىاكسيون ھوكۈمرانلىغى ئاستىدا دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى قاتتىق ئايات ئاستى قىلىندى. رىاكسيون ھوكۈمران سىنىپلارمۇ «دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى» دەپ جار سالسىمۇ، لېكىن ئۇ پەقەت دىنىي ساھەدىكى ژۇقۇرى قاتلام ئادەملىرىنى قىلتاقىقا چۈشۈرۈش ۋە دىنگە ئىشەنگۈچى ئاممىنى ئالداش ئۈچۈنلا بولۇپ، ئەملىياتتا ئۇلارمۇ دىنىنى ئەمگەكچى خەلقلەرگە ھوكۈمرانلىق قىلىشنىڭ قۇرالى قىلاتتى. ئۇلار ئادەملەرنىڭ ئېتىقات قىلىدىغان دىنىنىڭ باشقا ـ باشقا

بولۇشى ۋە بىر دىنىنىڭ ئوز ئىچىدىكى مەزھەپلەرنىڭ پەرقىدىن پايدىلىنىپ، ئارىغا ئېغۇا سالاتتى. بولگۇنچىلىك تۇغدۇراتتى، شۇنىڭ نېتىجىسىدە ئۇلار تاريختا ئۇزۇن مۇددەت دىن بىلەن دىن، مىللەت بىلەن مىللەت ئوتتۇرىسىدا ئوز - ئارا ئوچمەنلىكلەرنى تۇغدۇرۇپ، خەلقلەرنى مەنىۋى جەھەتتىن ئېغىر ئازاپلارغا سالدى، بۇلا ئەمەس، جاڭكەيشى گومىندىڭنى يەنە ئارمىيىلىرىدىن پايدىلىنىپ دىنىنى ئاياق - ئاستى قىلدى، مەسىلەن، ھامان لامالارنى قىرىپ كەلگەن جاللات مابۇفاڭ بىلەن ئۇنىڭ بالىسى چىڭخەيدىن ئەسكەرلىرىنى ئۆەتىپ «زاكگۇەنباب»، «جۇجيە»، «سەيلاۋ» «لابولىڭ» قاتارلىق ئىبادەتخانىلارنىڭ ھېچنىمىسىنى قويماي بۇلاپ ئالدى، جۇجيە ئىبادەتخانىسىنىڭ بامبوكتىن ئىشلەنگەن تۇغ ساپلىرىدىن لامالارنىڭ بېشىنى ئاسىدىغان كرېس ياسىدى، لابولىڭ ئىبادەتخانىسىنىڭ بۇددىزم ئالىمى «گۇكتاكلوجە»نىمۇ پاجىەلىك تۇردە ئولتۇردى.

گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان ۋاختلاردا ئىسلام دىنىگە ئىشەنگۈچىلەرمۇ ئوخشاشلا ئاياق ئاستى قىلىندى ۋەزۇلۇم كۆردى، بىر ئۇيغۇر، ئۇ ۋاختتا مۇسۇلمانلار خەتەرلىك ئادەملەر دەپ سانالدى، دىگەن. جاڭكەيشى گومىندىڭى دايىم ئەسكەرلىرىنى ئۆەتىپ مۇسۇلمانلارنىڭ مېچىتلىرىنى خالىغانلىرىچە بۇلايتى، خالىسا مېچىتنى ئىگەللەپ كازارما قىلمۇالاتتى. ھەتتا

ئىسلام دىنى بويىچە ھارام دەپ سانالغان ھايۋانلارنى مېچىتە لەرگە ئېلىپ كىرىپ باقاتتى. ئاخۇنلار، مولىلارنى ھارام دەپ سانالغان يىمەكلەرنى پىيىشكە مەجبۇرقىلاتتى، ئىسلام دىنى بويىچە ئېيتىش كۇفۇرلىك بولغان سوزلەر بىلەن مۇئـ تەبەر ئادەملەر، ۋجدانلىق ئايالالار ۋەمەئسوم بالىلارنى تىللاپ ھاقارەت قىلاتتى. روزى ۋە قۇربان ھېيتلىرى كەلگەن چاغـ لاردا، گومىنداڭنىڭ رباكسون ئارمىيىلىرى مېچىتلەرنىڭ دارـ ۋازىسى ئالدىدا ھەربى ھالەت ئېلان قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى مېچىتكە كىرالماس، ئوز بايراملىرىنى خاتىرجەم ئوتكۇزالـ ماس قىلىپ قويۇاتتى. جالڭكەيشى گومىنداڭى ئەنە شۇنداق چارىلار بىلەن ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ دىنىنى دەپسەندى قىلدى، ھەر مىللەت خەلقلىرىدە دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگىنىڭ بولۇشىغا يول قويمىدى.

يېڭى جۇڭگودا ئەھۋال پۈتۈنلەي ئوزگەردى. ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇمۇمى پروگراممىدا خەلقلەرنىڭ دىنى ئېتىقات ئەركىنـ لىگى بەلگىلەندى، ھازىر كونستىتۇتسىيىدە، ئۇ تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ بەلگىلەندى. دولىتىمىزنىڭ گراژدانلىرى ھەر قانداق دىنگە ئېتىقات قىلىش ئەركىنلىگىگە ئىگە، بۇ دىنگە ئېتىقات قىلماي، ئېتىقادىنى ئوزگەرتىپ، باشقا دىنگە ئېتىقات قىلىش ئەركىنلىگىگە ئىگە، مەيلى سەن بۇددا دىنىگە ئېتىقات قىلامسەن ياكى ئىسلام دىنىگەمۇ، خىرىستىان دىنىگە ئىشىنەمسەن ياكى

كاتولىك دىنىگىمۇ، ياكى ھېچبىر دىنگە ئىشەنمەيدىغان ئاڭىتىزم تەراپدارىمىسەن، ئۇنىڭدىن قەتئى نەزەر، دولەت ھەممىگە بىر-دەك قارايدۇ. باپ - باراۋەر مۇھاپىزەت قىلىدۇ. چۈنكى دىنى ئېتىقات گىراژدانلارنىڭ شەخسىئىشى، شۇڭلاشقا دولەتگىراژ-دانلارنىڭ دىنى ئېتىقادىغا ئارىلاشمايدۇ، لېكىن دولەت ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇرلارنىڭ دىنىنى پەردە قىلىپ، خەلقگە قارشى ھەرىكەت قىلىشلىرىغىمۇ يول قويمايدۇ. شۇڭا، دولىتىمىزنىڭ گىراژدانلىرىنىڭ ھەقىقى دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى تېخىمۇ كاپالەتكە ئىگىدۇر.

ھوكۇمىتىمىز دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئەستايىدىل-لىق بىلەن ئىجرا قىلىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن پۈتۈن مەملىكىتىمىز-دىكى خەلق بولۇپمۇ دىنگە ئىشىنىدىغان خەلقنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە ئىگە بولدى. جۈڭگو بۇددا جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىنى رەئىسى شىراۋجاسو مۇنداق دەيدۇ: «بىزدىن ئەھلى، خەلق ھوكۇمىتىنىڭ دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىگە ئاساسلىنىپ دىنىگە قوللانغان مۇھاپىزەت قىلىش تەدبىرلىرىدىن چوڭقۇر مىننەتدارمىز. مەسىلەن: بۇددا دىنىنى ئېلىپ ئېيتىدىغان بولساق، پايتەختىمىزدىكى يۈكخېگۈڭ لامالار ئىبادەتخانىسى ئوتكەن ۋاختىلاردا رېمونت قىلىنماي، ھۈجرىلىرى ناھايىتى كونىراپ كەتكەن ئىدى؛ ئازاتلىقتىن كېيىن ھەربىر جايلاردىن كەلتۈرۈلگەن ياخشى ئۇستىلارنىڭ كۈچى قويۇپ رېمونت قىلىشلىرى

بىلەن، يۇگـىخبگۇگـىنىڭ رەسىم ۋە ئويۇپ ياسالغان نەرسىلىرى ئاۋالقىدەك پېڭى تۈسكە كىردى، بويىاق ۋە سىرلىرى پاقىراپ كەتتى، تاملىرى قىزىلغا بويالدى. پاقىراپ تۇرغان سىرىق خىش قويۇلىدى، ئالتۇندەك پاقىراپ تۇرۇدىغان رەڭگى بۇرۇنقى ھالىغا كەلدى. يۇتۇن مەملىكىتىمىز بويىچە داڭقى بار 4 ئاناغلىق تاغنىڭ بىرسى، موڭغۇل، تىبەت قاتارلىق ئازسانلىق مىللەتلەر ئىبادەت قىلىدىغان مۇقەددەس ئورۇن ـ ئۇتە يسەن‌دۇشـ مەنلەر ۋە قورچاق ھوكۇمەتلەر ۋاختىدا، ئورۇش ئاپىتى بىلەن بۇزۇلغان، نەچچە مىڭ ژىللاردىن بېرى ژىقىلغان بۇددا قۇـ رۇلۇشلىرىنىڭ ھەممىسى كۆلگە ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى. ئازاتـ لىققىن كېيىن، يەنە رېمونت قىلىندى. مۇقەددەس جايىـمىز بۇرۇنقى تەنتەن ئەكسىگە قايتاكىردى. بۇلاردىن‌باشقا مەسىلەن: خاڭجۇدىكى لىڭۈن‌سى ئىبادەتخانىسى ھەم باشقا ئولكىلەردىكى نۇرغۇنلىغان بۇتخانىلارمۇ ھەممىسى رېمونت قىلىندى.»

1952 ـ ژىلى تىبەتتىن كەلگەن سالام بېرىش ئۆمىگىنىڭ باشـ لىغى لىيۇشا، تودكىتابامو: «دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى، ئىبادەتخانىلارنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋە ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئورتـ ئادەتىگە ھورمەت قىلىش مەسىلىسىدە ھېچقانداق ئەنـ دىشە قىلمىساقمۇ بولۇدۇ. ئوتمۇشتە ئىمپېرىالىستلار ۋە رېاكـ سىونلار ئېغۇا تارقىتىپ، كوممۇنىستلار دىنگە ئېتىقات قىلىشقا يول قويمايدۇ، دىنگە ئېتىقات قىلغۇچىلار يوقۇتۇلۇدۇ، دەپ

تەشۋىق قىلغان ئىدى، بۇنىڭ ھەممىسى يالغان ئىكەن. بىزنى دىن بىلەن باغلىنىشلىق سىياسى، ئىختىسادىي ۋە مەدەنىي جەھەتـ لەردىن ئېزىپ تەرەققى قىلدۇرۇشقا يول قويمغانلار، باشقىلار ئەمەس، خۇددى ئىمپېريالىزم ۋە رېاكسىونلارنىڭ ئوزلىرىدۇر. كومپارتىيىنىڭ ئوزى‌گەرچە دىنگە ئىشەنمىسىمۇ، لېكىن ئۇ دىنى ئېتىقات ئەركىنلىگىگە دەخلى قىلمايدۇ، يول قويۇدۇ» دىگەن.

V

گراژدانلارنىڭ ئىختىسادىي ھوقۇقلىرى

دولىتىمزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە گراژدانلار ئەمگەك قـ لىش ھوقۇقىغا، ئەمگەكچىلەردەم ئېلىش ھوقۇقىغا، ئەمگەكچىلەر قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا ماددى ياردەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن، گراژ‌ـ دانلارنىڭ ئىختىسادىي ھوقۇقلىرى ئۇلارنىڭ باشقا ھەممە ھو‌ـ قۇق ۋە ئەركىنلىكلىرىنىڭ ماددى ئاساسىدۇر. كاپىتالىستىك ئەللەردە ئەمگەكچى خەلقلەر ھېچقانداق ئىختىسادىي ھوقۇققا ئىگە ئەمەس. پەقەت س‌س‌ر‌دا، ئېلىمىزدە ۋە خەلىق دېمو‌ـ كراتىيىسى ئەللىرىدىلا ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ ئىختىسادىي ھو‌ـ قۇقلىرى‌تەمىن ئېتىلگەن، شۇنىڭدەك دولەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئۇزلۇكسىز رېۋاجلىنىشى بىلەن بۇ ھوقۇقلارمۇ ئۇزلۇكسىز كېڭىيىپ بارىدۇ.

(1) ئەمگەك قىلىش ھوقۇقى

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گىراژدانلىرى ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە. گىراژدانلارنىڭ بۇ ھوقۇقتىن بەھرى ئېلىشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن، دولەت خەلق ئىگىلىگىنى پلانلىق رېۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق ئەمگەكچىلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىنى پەيدىن پەي كېڭەيتىدۇ، ئەمگەك شارائىتلىرىنى ۋە ئىش ھەققىنى ياخشىلايدۇ.» دەپ بەلگىلەنگەن. گىراژدانلار ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە دېگەنلىك ـ گىراژدانلار ئىش قىلىش ھوقۇقىغا ۋە ئەمگەكنىڭ سانى ھەم ساپاسىغا قاراپ ھەق ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە دېگەنلىكدۇر. ئەمگەك قىلىش ھوقۇقى ئەمگەكچىلەر ئۈچۈن ئەڭ جانجان مەسىلىدۇر.

كاپىتالىستىك ئەللەردە ئەمگەكچىلەرنىڭ ئەمگەك قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ. ئۇنداق زاۋود، فابرىكا، كان، يېزا ئىگىلىك فېرمىلىرى قاتارلىق ھەممە ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى بۇرژۇئازىيە ئىگەللەپ ئالغان. ئۇلار ماكسىمال پايدا ئۈندۈرۈپ ئېلىش ئۈچۈن، ئىشلەپچىقىرىشنى قارىغۇلارچە ئېلىپ بارىدۇ، ئىشلەپچىقىرىش ئوشۇق بولۇپ قالىدۇ، ئىختىسادىي بوھران پەيدا بولۇدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە مىڭلىغان، مىللىونلىغان ئىشچىلار ئىشسىز قالىدۇ. ئادەتتىمۇ، بۇرژۇئازىيە ئارزان ئەمگەك

كۆچمگه ئگه بولۇش ئۈچۈن ئىشسىزلىكىنى تۈگۈتۈشنى خالـ مايدۇ. 1950 ـ ژىل مارت ئېيىدا ئېلىنغان تىزىمغا قارىغاندا ئاـ قىش‌دا پۈتۈن ئەل بويىچه، ئىشسىز قالغان ئادەملەر 8 مىللىون، يېرىم ئىشسىزلار 10 مىللىون كىشى بولغان.

كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىشلىك ئىشچىلارنىڭ ئەمگەك شاـ رايىتلىرى ناھايىتى ناچار بولۇدۇ. كاپىتالىستلار كۈن بويى كەيپ ـ ساپا سۈرۈدۇ، ئىشچىلار بولسا ھاۋاسى پېتىشمەيدىغان تار، ئەمگەكنى خەۋپسىزلەندۈرۈش ئۈسكۈنىلىرى يوق زاۋۇدـ لاردا ئىشلەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىشچىلاردىن ياردار بولغان ۋە ئولگەنلەرنىڭ سانى ناھايىتى كوپ بولۇدۇ. 1939 ـ ژىلى ئاـ قىشنىڭ زاۋۇد، فابرىكا، كارخانىلىرىدا 1 مىللىون 600 مىڭ بەختسىز ھادىسە تۈغۈلۈشى نېتىجىسىده 16 مىڭ 400 ئادەم ئولۇپ كەتكەن ياكى ئىش قىلىش قابىلىيىتىدىن تامامەن مەھـ رۇم بولۇپ قالغان.

ئىش ھەققى ۋە تەمىنات جەھەتته: مونوپولىست كاپىتالىستلار تۈرلۈك تۈرمۇش ۋاستىلىرىنى ئۈزگوللىرىدا تۈتۈۋېلىپ، مال باھاـ سىنى تۈزلۈكسىز ژۇقۇرى كوتەرگەندىكتىن ئىشچىلارنىڭ تۈرمۇشى قاتتىق قىيىنچىلىق ئاستىدا بولۇدۇ. مەسىلەن: 1947 ـ ژىلدا ئاـ قىش‌دا يىمەك نەرسىلەرنىڭ باھاسى 40% ئورلىگەن بولسىمۇ، ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى ئاشۇرۇلمىدى. ئاقىش ئىشچىلارنىڭ كوپچىلۈگى تارـسېپسق، زەي- ئەسكى ئۆيلەردە تۇرۇدۇ. نوروق

«قوياش» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى ۋېيۇ: بۇ ئويلەر «تاملىرىمۇ ژىغىلاپ كوزىدىن ياش توكۇپ تۇرۇدىغان ئويلەردۇر» دەپ يازغان ئىدى. لېكىن شۇنداىمۇ، ئىشچىلار ئوز ئىش ھەقلىرىنىڭ $\frac{1}{2}$ قىسمىنى ئوي ئىجارە ھەققى ئۈچۈن تولەيدۇ.

بۇنىڭدىن كورۇشكە بولۇدىكى، كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىشچىلار پەقەت ئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىنىش «ھوقۇقى» غىلائىگە، ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئەمەس.

كونا جۇڭگودا ئەمگەكچى خەلقلەر ھايۋاندىنمۇ پەس تۇرمۇش كوچۇردى، ئىشسىز ۋە ئاچ قېلىش «ھوقۇقى» غىلائىگە بولدى. 1946 ـ ژىلىدا جاڭكەيشى گومىندىڭى ھوكۇمرانلىق قىلغان رايوندا، 19 ئولكىدە ئاچارچىلىق ھۆكۈم سۈرۈپ 30 مىلىون ئادەم ئاچ قالدى ۋە ھالاك بولدى. شۇ چاغلاردا خەزمەت ئىزدەپ، ئىش سوراپ يېزىلغان ئېلانلار گېزىت بەتلىرىگە توشۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئالىي مەكتەپنى تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىلارمۇ خىزمەت تاپالمىدى، ئۇلاردىن بەزى ئادەملەر 3 چاقلىق رېكشا تارتىشقا، تاماكا سېتىشقا مەجبۇر بولدى. ئىشسىز ئادەملەر ھەممىلا جايدا يولۇقاتتى. ئەھۋال شۇنداق فاجىەلىك بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن خوشاللىق ئالىدىغان بيۇروكرات كاپىتالىستلار: «ئۇچ پۇتلۇق پاقىنى تېپىش تەس، ئىككى پۇتلۇق ئىشچى دىسەك ساماندەك، قامچاكىنى بىر تولىسىنى، بىر توپىنى تاپالايسەن» دېيىشەتتى. كونا جۇڭگودا

خەلقنىڭ ھال ئەھۋالى ئەنە شۇنداق ئىدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىدىن ھېچقانداق سوز ئېچىپ بولمايتتى.

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلۇشى بىلەن گىراژدانلىرىمىز ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى. ئەمگەكچىلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ ئالساق، ئىمپېريالىزمنىڭ ئۇزاق زامان تەجاۋۇز قىلىشى ۋە جاڭكەيشى گومىندىڭنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان رېاكسىون ھوكۇمرانلىغى نېتىجىسىدە، يالغۇز خەلق ئىگىلىگى قاتتىق ۋەيران بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئېغىر ئىشسىزلىق ھادىسىلىرىمۇ كېلىپ چىققان ئىدى. جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن دولەتنىڭ كەڭ كولەمدىكى ئىگىلىك ئىشلىرىنى قايتىدىن تىكلىشى ۋە رېۋاجلاندۇرۇشى ئارقىسىدا ئىشسىز بولۇپ كەلگەن گىراژدانلار ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇشقا باشلىدى، 1950 ـ ژىل ئىيۇندا مەركىزىي خەلق ھوكۇمىتى مەمۇرى ئىشلار كېڭىشى «ئىشسىزئىشچىلارغا ياردەم بېرىش ھەققىدە بولۇرۇق» تارقاتتى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مەركىزىي خەلق ھوكۇمىتى ئەمگەك مىنىستىرلىگى يەنە «ئىشسىز ئىشچىلارغا ياردەم بېرىشنىڭ ۋاختلىق چارىلىرى»نى تارقاتتى. دولەتنىڭ خەلققە چەكسىز غەمخورلۇق قىلىشى نېتىجىسىدە 1950 ـ ژىل ئىيۇلدىن 1953 ـ ژىل دېكابرغىچە ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك ئورۇنلىرى تەرىپىدىن جايلاردىكى زاۋۇد-

فابريكا، كان قاتارلىق ئورۇنلارغا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋە تونۇشتۇرۇلغان ئادەملەرنىڭ سانى 2 مىللىون 73 مىڭدىن ئاش - تى. ئىشسىزلىق ھادىسىسى نۆرمۇن دەرىجىدە يېنىكلەشتى. مەلۇم ۋاختىچە ئىشقا ئورۇنلىشىش قىيىن، لېكىن تۇرمۇشتا ھەقىقەتەن قىيىنچىلىقى بولغان ئىشسىزلارغا دولەت ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ياردەم بېرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى قەدر ئەسلىگە كەلدى. بۇندىن كېيىن دولىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرى كۆندىن - كۈنگە رىۋاجلىنىدۇ، ئىشقا ئورۇنلاشقان ئادەملەرنىڭ سانى كۈندىن - كۈنگە ئاشىدۇ، ئىشسىزلىق ھادىسىسىمۇ پەيدىن - پەي ھەل قىلىنىدۇ.

ئېلىمىزدە ئىشچىلارنىڭ ئەمگەك شارائىتلىرىغىمۇ دولەت ناھايىتى كۆڭۈل بولۇدۇ. كونا جۇڭگودا «ئىشچىلارنى ئىشلەتسىلا بولىدى، ئۇلارنىڭ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايتتى». «پەقەت ماشىنىلارغىلا ئەھمىيەت بېرەتتى، ئادەمگە ئەھمىيەت بەرمەيتتى». لېكىن بىزنىڭ دولىتىمىز ئادەملەرنى ئەڭ قىممەتلىك بايلىق دەپ قارايدۇ. نەچچە ژىلدىن بويان دولەتنىڭ زاۋۇد، فابريكا، كان، كارخانىلىرىدا خەۋپسىزلىك ۋە ساقلىقنى ساخلاش ئۈسكۈنىلىرى كوپ دەرىجىدە ياخشىلاندى. مەسىلەن: ماشىنا بىلەن ھاۋا ئالماشتۇرۇپ تۇرۇشنى قولالغان خاتىلار پۈتۈن مەملىكەت بويىچە 90% نى تەشكىل قىلىدۇ، بەزى جايلاردا 100% كە يېتىپ باردى. توقۇمىچىلىق سانا-

ئىتتىدىمۇ تېمپېراتۇرىنى پەسەيتۈرىدىغان ئىسسىقتىن ساخلىنىش ئۇسكۇنىلىرى قوللۇنۇلدى. شەرقىي شىمال رايونىنىڭ كومۇر كانـ لىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قاتارلىق6 ئاساسىي سانائەت سىستېمـ سىنىڭ تولۇق بولمىغان ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، 1952 ـ ۋە 1953 ـ ۋىللاردا ئەمگەك شارائىتلىرىنى ياخشىلاش ئۈچۈن 293 مىللىارد 950 مىللىون دوللار سەرپ قىلىنغان. مەركەزدىكى ھەر قايسى مىنىستىرلىكلەرنىڭ 1954 ـ ۋىلدىكى تولۇق بولمىغان ستاـ تىستىكىسىغا قارىغاندا خەۋپسىزلىك تەدبىرلىرى پلانغا سەرپ قىلىنغان خىراجەت 396 مىللىارد 600 مىللىون دوللارغا يەتـ كەن. ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى قاتارىدا دائىم بولۇدىغان راسـ خودلار بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېلىنمىزدە ئىشچىلار ئىنىڭ ئەمگەك شارائىتلىرى مادىي كاپالەتكە ئىگىدۇر.

دولەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئۆزلۈكسىز تەرەققى قىلىشى ئاساسىدا ئېلىنمىزدە ئىشچىلار ئىنىڭ ئىش ھەقـقى ۋە تەمىناتىمۇ ۋىلمۇ ـ ۋىل ئۆسۈۋاتىدۇ. مەركەزدىكى بەش سانائەت ئورـ نىنىڭ ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، 1953 ـ ۋىلدا پۈل بىلەن ھېـ سابلىنىدىغان ئوتتۇرا ئىش ھەققى 1950 ـ ۋىلغا قارىغاندا 84% ئاشقان. مال باھاسىنىڭ مۇقىملاشقانلىقى نېتىجىسىدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سېتىۋېلىش كۈچى كوپ دەرىجىدە ئۆسۈۋاتىدۇ، تۇرمۇشلىرىمۇ كوپ ياخشىلاندى. مەسىلەن: يۇنـ نەن ئولكىسىنىڭ گۈجۇ شەھرى ئاتاغلىق گۈجۇقەلەي كانى جايـ

لاشقان يەر بولۇپ، ئىشچىلارنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىنىڭ ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇشى نېتىجىسىدە بۇ يەردە تۇرلۇك مال، يېمەك نەرسىلەر ۋە كىيىم ـ كېچەك ماگازىنلىرى خېلى كۆپەيگەن. 1951 ـ ژىلدا پەقەت بىرلا دولەت سودا ئاپپاراتى بولغان بولسا، ھازىر كوپۇيۇپ 10 غا يەتكەن. بىر خۇسۇسى كىيىم ماگازىنىنىڭ خوجايىنى: «قەلەي كاندا ئىشلەپچىقىرىش چۈشكۈنلۈشۈپ كەتكەن چاغلاردا (گومىنداڭ ھوكۈمرانلىق قىلغان ۋاختىنى كورسۇتۈدۇ ـ رېداكسىيە) ماگازىنىنىڭ ئىشىگى ئالدىغا يېشىل ئوت ئۇنۇپ كېتەتتى. ھازىر ھەر كۈنى ئىشكىتە ئادەم قاتناپ تۇرۇش بىلەنلا قالماستىن، ھەر بىر بايرام كۈنلىرىدە سېپىنىنى ئاشۇرۇپ كۆچەپ ئىشلەشكە توغرى كېلىدۇ» دېگەن.

بۇ فاكتىلارنىڭ ھەممىسى گىراژدانلىرىمىزنىڭ ئەمگەك قىلىش ھوقۇقى قانۇنى كاپالەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ماددى كاپالەتكىمۇ ئىگە ئىكەنلىگىنى كورسۇتۈدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن دولەت قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ رېۋاجلىنىشى بىلەن تەڭ ئەمگەكچىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى ئۇزلۇكسىز كېڭىيىدۇ، ئەمگەكچى شارايىتلىرى تېخىمۇ ياخشىلىنىدۇ، ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ ياخشىلىنىدۇ ۋە ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇدۇ.

(2) دەم ئېلىش ھوقۇقى

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسـ

يۇبلىكسىنىڭ ئەمگەكچىلىرى دەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە. ئەمگەكچىلەرنىڭ بۇ ھوقۇقتىن بەھرى ئېلىشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن دولەت ئىشچىلار ھەم خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ۋاختىنى ۋە دەم ئېلىش تۈزۈملىرىنى بەلگىلەيدۇ. ئەمگەكچىلەرنىڭ ئىش ۋاختىنى ۋە دەم ئېلىش تۈزۈملىرىنى بەلگىلەيدۇ. ئەمگەكچىلەرنىڭ دەم ئېلىشىغا ۋە داۋالىنىشىغا كېرەكلىك مادىي شارائىتلارنى يەيدىن - يەي كېڭەيتىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن.

ئەمگەكچىلەر دەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولسا، ئەمگەكتىن كېيىن قۇۋۋەتنىنى ئورنىغا كەلتۈرۈدۇ ۋە ھاردۇغىنى چىقىرىدۇ، سىياسى، ئىجتىمائى ۋە مەدەنىي ھاياتلارغا قاتنىشىدۇ، شۇنىڭدەك جىسمانى كۈچى ۋە ئەقلىي كۈچىنى ئوستۈرۈدۇ، ئەمگەكتىكى ئاكتىۋلىق ۋە ئىجادىچانلىغىنى تېخىمۇ ژۇقۇرى كوتۈرۈدۇ.

كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىشچىلارنىڭ ۋاختى ناھايىتى تۇزۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقاچان ئىشسىز قېلىش خەۋپى مەۋجۇت بولۇدۇ، دەم ئېلىش ھوقۇقىدىن توغرىسىدا سوز ئېچىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. مەسىلەن: ئەنگلىيىنىڭ كان ئىشچىلىرى ئوز ئائىلىسىدىكى چوڭ-كىچىك ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئاچ قالماسلىق ئۈچۈن تىش ۋاختىنى ئۇزارتىشى لازىم بولۇپ، كويۇنچە تاڭ سەھەر سائەت 6 دا ئىشقا چىقىپ، كەچ سائەت 11 دا ئويىگە قايتىدۇ. ياپونىيىدە ئىشچىلار دايىمەن 12 سائەتتىن 14 سائەتقە

كىچە ئىشلەشكە مەجبۇر بولۇدۇ ، بەزى ۋاختلاردا ئۇزمەستىن 24 سائەت ئىشلەيدۇ ؛ ھەربىر مەتلۇبات زاۋودلىردا ئىشچىلار دايىم كۆزنىگە بەش سائەت ئادەتتىن تاشقىرى ھەقسىز ئىش قىلدۇ. كاپىتالىستلىك ئەلسەردىكى ئىشچىلار ئىش ۋاختىدا ھاجەتكە چىقىش ، سوز قىلىش ھەتتا تەرلىرىنى سۇرتۇشمۇ مۇداخىلە ئاستىدا بولۇدۇ ، بۇنىڭ ئۈچۈن جازاغا تارتىلىدۇ. ياكى بوشۇتۇلۇدۇ. ئىشچىلارنىڭ روھى ۋە تېنى چىكى يوق ئەمگەك بىلەن قىينىلىدۇ ، ئىشچىلار مال باھاسىنىڭ ئورلىشى، تۇرمۇش قىيىنچىلىغى ئاستىدا ئېزىلىدۇ ، ئۇلار قانداق بولسىمۇ دەم ئېلىش ھوقۇقى دېگەننى خىيالىلىرىمۇ كەلتۈرەلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ دەم ئېلىش دېگەنلىرىمۇ پەقەت زەي قاراكتۇ كەمبەغەللەر گەمىسىدە 4 ـ 5 سائەت يېتىپ ئېلىشتىن ئىبارەتدۇر. شۇنداقمۇ كۆكۈل ئارام تاپمايدۇ، كۈندۈلۈك كېرەك نەرسىلەر ۋە ئوي ئىجارىسى ئۈچۈن لازىم بولغان تولەملىرىنىڭ غېمىنى قىلىدۇ، خالاس . كاپىتالىستىك ئەللەردە«دەم ئېلىش ھوقۇقى»نى بۇرژۇئازىيە مونوپولىيە قىلىۋالغاندۇر. ئۇلار ئەمگەك قىلمايدۇ ، ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن بولۇدۇ ؛ ئۇلارنىڭ گۈزەل داچىلىرى ۋە دەم ئالىدىغان ئورۇنلىرى بولۇدۇ، يازدا دېڭىز بويىغا بېرىپ ئىسسىقتىن قۇتۇلسا، قىشتا جەنۇپ تەرەپلەرگە بېرىپ سوغۇقتىن قۇتۇلۇدۇ. ئەگەر كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىشچىلارمۇ دەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە

دىيىلدىسكەن ، ئۇ ـ ئىشسىز قېلىش، سەرگەردان بولۇش ۋە هالاك بولۇشدۇر.

كونا جۇڭگو دىموكراپتالىستىك ئەللەردىكىگە ئوخشاش ئەمگەكچى خەلقلەردە دەم ئېلىش ھوقۇقى يوق ئىدى. گومىنداڭنىڭ رياكسيون ھوكۇمرانلىقى گۈم قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان چاغدا، رياكسيون ھوكۇمرانلار خەلق ئاممىسىنى جىددى يۇسۇندۇرۇشو-راشلىرى نېتىجىسىدە يېزىلار كەمبەغەللىشىپ خانۇەيران بولدى، شەھەرلەردىكى سودا ـ سانائەت ژىقىلىپ تۇردى. ئىشسىز قالغان ئادەملەرنىڭ سانى ژىلدىن ـ ژىلغا كۆپەيدى. 1947 ـ ژىل ئوكـ تەبردە شاڭخەيدە ئىشسىز قالغانلار 80 مىڭغا يەتتى، تيەنجىن، چىڭداۋلارنىڭ ھەر بىرسىدە 70 مىڭدىن، كۆڭمىندە 60 مىڭ، شاڭتيەندە ئىشسىز قالغان ئىشچىلار 48 مىڭ ئادەم بولدى. بۇنـ داق ئەھۋال ئاستىدا ئەمگەكچىلار ئاچلىق بوسۇغۇسىدا چىڭقالـ دى. كۆن بويى ئاھ ئۇرۇپ دەرت تارتتى، كىيىم ـ كېچەك، يـ مەك ـ ئىچمەكنىڭ غېمىنى يىدى. خوتۇن ـ بالىچاقلىرى قان ژىغلىدى، ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىمۇ يوق تۇرغاندا، دەم ئېلىش ھوقۇقىدىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن دولەت ۋە خەلقنىڭ ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا كاپالەت بېرىپلا قالماستىن بەلكى ئەمگەكچىلەرنىڭ دەم ئېلىش ھوقۇقىغىمۇ كاپالەت بەر-دى. ئۇمۇمىي پروگراممىدا: «ھوكۇمەت ۋە خۇسۇسىي كارخانىـ

لاردا هازىر ئۇمۇمەن 8 سائەتتىن 10 سائەتكىچە بولغان ئىش تۈزۈمى (ئىش ۋاختى) يولغا قويۇلۇدۇ، ئالاھىدە ئەھۋاللەر بولغاندا ئەھۋالغا قاراپ «بېجرىلىدۇ» دەپ بەلگۈلەنگەن. قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئوسۇشى بىلەن ئىش ۋاختى ئۇمۇمى يۈزلۈك تەرتىپكە سېلىندى. ھازىر دولەت ئورگانلىرى، دولەت كارخانىلىرى، دولەت بىلەن خۇسۇسىلار شېركەتچىلىگىدىكى كارخانىلار ۋە چوڭراق خۇسۇسى كارخانىلاردا ئۇمۇمەن 8 سائەتلىك ئىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. خىمىيەۋى سانائەت ۋە سالامەتلىككە زىيان كەلتۈرىدىغان سانائەتلەردە ئىش ۋاختى ھەتتا، 6 سائەتكە چۈشۈرۈلدى؛ دولەت ۋە دولەت بىلەن خۇسۇسىلار شېركەتچىلىگىدىكى كارخانىلارنىڭ كوپچىلۇگىدە ھەر يەتتى كۈندە بىر كۈن دەم ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. دولەت ئورگانلىرىدا قايدە بويىچە يەكشەنبە كۈنى دەم ئېلىش تۈزۈمى ژۇرگۈزۈلدى. سانائەتتىكى ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى ۋە ئىلغار ئىشلىگۈچىلەرگە مەلۇم دەم ئېلىپ داۋالىنىش ۋاختى بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. سالامەتلىككە ئالاھىدە زىيىنى بولغان خىزمەتلەردە سەپنىنى ئاشۇرۇش، ئىش سائىتى قوشۇشمۇ مەنىي قىلىندى. بۇ فاكتلار ئېلىمىزدە خىزمەتچىلەر ۋە ئىشچىلارنىڭ دەم ئېلىش ھوقۇقى قانۇن بىلەن ھىمايە قىلىنىدىغانلىقىنى كۆرسۈتۈدۇ.

ئىشچى ــ خىزمەتچىلەرنىڭ تولۇق دەم ئېلىشى ئۈچۈن دولەت يەنە تۇرلۇك ئىمنىشاتالارنى ئۈزلۈكسىز كوپەيتىپ ماددى جە-

هەتتىن كاپالەت بېرىدۇ. نەچچە ژىلدىن بۇيان دولەت ئىلىم مىزنىڭ مەنزىرىسى چىرايلىق جايلىرىدا، مەسىلەن: بىدىخې، چىگدىاۋ، خاگجۇ، لۇسەن قاتارلىق جايلاردا، چوڭ ۋە ئوتتۇرا شەھەرلەرنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلاردا نۇرغۇنلىغان ساناتۇرىيىلەرنى قۇردى. 1952 ـ ژىلىدىن بۇيان پەقەت ھەردەمرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان ساناتۇرىيە ۋە دەم ئېلىش ئورۇنلىرىنىڭ ئوزى 155 كە يەتتى. ھەر قايسى زاۋود ـ فابرىكىلارنىڭ ئوزى ئاچقان ئىشتىن بوشۇغاندا دەم ئالدىغان ئورۇنلىرى جەمئى مىڭدىن ئاشىدۇ. 3 ژىلدىن بۇيان ساناتۇرىيە ۋە دەم ئېلىش ئورۇنلىرىغا كىرىپ دەم ئالغان، داۋالانغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرجەمئى 800 مىڭدىن ئاشىدۇ، مەسىلەن: جۇگگو توقۇمچىلىق ئىشچىلىرىنىڭ دەم ئېلىش ئورنىنىڭ ئىككىسى زور بىناسى يازدا قاتتىق ئىسسىپ كەتمەيدىغان، قىشتا قاتتىق سوغۇق بولۇپ كەتمەيدىغان چىگدىاۋ شەھرىنىڭ شەھەر رايونىدىن ژىراقتىكى دېگىز يېقىسىغا سېلىنغان. پۈتۈن دەم ئېلىش ئورنىنىڭ تەبىيارلىقلىرى پۇختا ۋە نەپىسدۇر. ھەر قايسى بىنادا 48 دەم ئېلىش بولمىسى بار بولۇپ ئىسسىتىش ۋە سوغۇق شامال بېرىش ئۈسكۈنىلىرى بىلەن قۇراللانغان، پروژېكتلىق پولات كارۋاتلارنىڭ ئۈستىگە قېلىن يوتقان ـ كۆرپىلەر سېلىنغان. پۈتۈن ساناتورىيە بويىچە يەنە مەدەنىي كوگۈل ئېچىش ۋە تىببىي ساقلىقنى ساقلاش تەبىيارلىقلىرى بار.

بۇ جايدا يېتىپ دەم ئالغان ئىشچىلار تەبىسى، ناھايىتى خۇرسەن بولۇدۇ ۋە راھەتلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىرىنچى تۈركۈم دەم ئالغان 282 ئادەمنىڭ ئىچىدىن 205 ئادەمنىڭ ھەر بىرسىنىڭ تېنىنىڭ ئېغىرلىغى 15 كۇن ئىچىدە ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 3 جىڭدىن ئاشقان. ئېلىمىزنىڭ ئازات بولغىنىغا ئارانلا نەچچە ژىل بولغان بىر قىسقا مۇددەت ئىچىدە بىر بولۇم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر مۇشۇنداق گۈزەل دەم ئېلىش ھايانىدىن بەھرى ئالغان ئىكەن، بۇ، ئېلىمىزدە بەخت ـ سائادەتلىك ھاياتنىڭ پەۋقىدە باشلىنىشىنىلا كۆرسۈتۈدۇ.

ئەمگەكچى خەلقنى مەدەنى دەم ئېلىش ھاياتىدىن بەھرىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن دولەت يۇتۇن ئېلىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا نۇرغۇنلىغان باغلار (پاركلار)، مەدەنىيەت ژۇرتلىرى، مەدەنىيەت سارايلىرى، قرائەتخانىلار، تەنتەربىيە مەيدانلىرى، كىنوخانا ۋە تىياتىرلار تەسىس قىلدى. خەلقىمىزنىڭ پايتەختى پېچىنده يېخىيۇەن، بەيخەي، تيەنتەن، جۇكسەن گۇكيۇەن، شىجاۋ گۇكيۇەن قاتارلىق چوڭ باغلار بار؛ يەنە ئاتاغلىق پېچىن قرائەتخانىسى، تارىخى مۇزېيى، خان ساراي مۇزېيى ۋە ئەمگەكچى خەلق مەدەنىيەت سارىيى بار. دولەت يەنە پېكىدىن شىساخەي، زىجۇلىڭ ۋە تاۋرەنتىڭ قاتارلىق مەنزىرىلىك جاينى ياسىدى. ھەم 3 چوڭ كىنو خانا ۋە تىياتر خانا سالدى. بۇ جايلار ھەر بىر دەم

ئېلىش كۆنىلىرىدە ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ دەم ئالىدىغان ۋە ئوگۈنىدىغان جايلىرىغا ئايلىنىپ قالدى. پۈتۈن ئېلىمىز نىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلماقتا. مەسىلەن: خانىجۇدەك دۇنيا بويىچە مەشھۇر مەنزىرىلىك رايونىنى گوزەللەشتۈرۈش ۋە يەنمۇ ياخشىلاپ قۇرۇش ھەقىقىدە دولەت پلان تۈزۈپ چىقتى. 300 ژىلدىن ئارتۇق ۋاخت داۋامىدا ئادالانماي كېلىۋاتقان شىخۇ كولىنىمۇ كەڭ كولەمدە ئادالاش ئىشى باشلانىدى، شۇنداق قىلىپ، گوزەل شىخۇ كولىنى پۈتۈن ئېلىمىز بويىچە ئەڭ زور باقما-ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئەمگەك قىلىپ ھارغاندا ھاردۇغىنى چىقىرىدىغان جايغا ئايلانىدۇرماقچى.

بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدىكى، دولىتىمىز ئەمگەكچى خەلقلەرگە تا ئەڭ ئۇششاق نۇقتىلاردىن تارتىپ ھەممىلا تەرەپتىن جان كۆيدۈرۈدۇ. ئېلىمىزدە ئەمگەكچى خەلقنىڭ دەم ئېلىش ھوقۇقى دولەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ رېژاجلىنىشى بىلەن پەيدىن - پەي كېڭىيىدۇ.

(3) مادىي ياردەم ئېلىش ھوقۇقى

دولىتىمىزنىڭ كونىستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ ئەمگەكچىلىرى قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا مادىي ياردەم ئېلىش ھوقۇقىغا

ئىگە. ئەمگەكچىلەرنىڭ بۇ ھوقۇقىنى بەھرى ئېلىشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن ، دولەت ئىجتىمائى ستراخوۋانىيە ، ئىجتىمائى ياردەم ۋە ئاممۇى ساقلىقنى ساخلاش ئىشلىرىنى بولغا قويۇدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ ئىشلارنى پەيدىن - پەي كېڭەيتىدۇ.» دەپ بەلگىلەنگەن .

كاپىتالىستىك ئەللەردە ئەمگەكچى خەلقلەر قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا ئۇلارنى پەقەت ئىشسىزلىك ۋە ئاچلىق كۈتۈدۇ، تا شۇكەمىگىچە، كاپىتالىستىك ئەللەردىن 49 ئەلدە كېسەل بولغانلارغا دولەت ستراخوۋانىيىسى يوق؛ 53 ئەلدە مېيىپ بولۇپ ئىشتىن قالغانلارغا ستراخوۋانىيە يوق؛ 41 ئەلدە قېرىلارغا ستراخوۋانىيە يوق. ناھدا ستراخوۋانىيە بولغان كاپىتالىستىك ئەللەردىمۇ ئەمىلىياتتا ئۇ، ئىشچىلارنى ئالداشتىن ئىبارەت . ستراخوۋانىيە خىراجەتلىرىنى ئىشچىلار ئۆزلىرىنىڭ ھېچنەرسىگە يەتمەيدىغان ئارزان ئىش ھەقلىرى ئىچىدىن تولەيدۇ، لېكىن قوللىرىغا ئالىدىغان ستراخوۋانىيە تولەملىرى ئېچىنىشلىق دەرىجىدە ئاز بولۇدۇ. مەسىلەن: ئاقشىدا كىشىلەرنى ئالدايدىغان شۇنداق بىر قانۇن بار، ئۇنىڭدا ستراخوۋانىيىگە پېزىلغان ئىشچىلار 65 ياشقا يەتكەندە پېنسىيە ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. بۇنىڭدا ئىشچىلار ئومۇر بويى ھەر ئايدا نۇرغۇنلىغان ستراخوۋانىيە خىراجىتىنى تولەپ تۇرۇدۇ، لېكىن قېرىغاندا ئىش ھەققىنىڭ

پەقەت %15 ـ %30 تىغا تەكتۇ پېنسىيە ئالىدۇ. بۇھوقۇق ئەمەس، بەلكى قېرى ئىشچىلارنى ئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىش ۋە ئۇلارنى مەسخىرىلەشتۇر.

كونا جۇڭگودىمۇ ئەمگەكچى خەلقنىڭ تۇرمۇشى شۇنىڭغا ئوخشاش پاجىەلىك بولدى. ئۇلار كېسەل بولۇپ قالغان چاغلىرىدا، ئەگەر كۇچەپ ئوزىنى تۇتۇپ ئىشقا چىقمىسا، ئىش ھەققى ئالالمايدۇ؛ ئەگەر ئۇزاق ۋاخت كېسەل بولۇپ قالسىمۇ ئۇنىڭ ئىشسىز قالىدۇ. بىر ئىشچى كاپىتالىستقا 20 ـ 30 ژىللاپ ئەمگەك قىلغان، سانسىز بايلىقلارنى يارىتىپ بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ياشى چوڭۇيۇپ، ئاستا ـ ئاستا ئەمگەك ئىختىدارلىقىدىن قالغانىدا، ئۇ خۇددى تاۋۇز شاپىسىغا ئوخشاش كاپىتالىست تەرىپىدىن كوچىغا تاشلىنىدۇ. ئايال ئىشچىلار يەنىمۇ قاتتىق ئازاپلارنى چېكىدۇ، كاپىتالىستلار ئادەتتە نىكاھلانغان ئايال ئىشچىلارنى قوبۇل قىلمايدۇ. بەزى ئايال ئىشچىلار ئوزىنى ئىش بىلەن تەمىن قىلىش ئۈچۈن ئومۇمۇيەت تۇرمۇشقا چىقماي ئوتۇدۇ؛ بەزى ئايال ئىشچىلار ئوغۇرلۇقچە تۇرمۇشقا چىققان ۋە بەختكە يارىشا ئىشتىن ھايدالمىغان بىلەن قۇرساقلىق بولۇپ قالغان چېغىدا يەنە باشقا ئايال ئىشچىلارغا ئوخشاش ماشىنىنىڭ يېنىدا ئوره تۇرۇپ 14 ـ 15 سائەت ئىش قىلىدۇ، تۇققان چېغىدا زەھىمبلىگە سېلىپ چىقىرىپ تاشلىنىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى ئايال ئىشچىلار بالىسىنى سېتىتا ياكى ھاجەتخانىدا تۇغۇدۇ.

جاڭكەيشى گومىندڭنى كاپىتالىستلارنىڭ ئىشچىلارنى شوربىشىغا ياردەم بەرگىنىنىڭ سىرتىدا ئىشچىلارنىڭ تۇغۇش، قېرىش، كېسەل بولۇش، ئولۇشتى بىلەن قىلچىلىك كارى بولمىدى.

كونا جەمئىيەتتە "دېخانلار ئاممىسى جاڭكەيشى گومىندڭنى ۋە پومپىششكىلارنىڭ پاجىەلىك ئېكسپلۇئاتاتسىيىسىگە دۇچار بولۇپ، تۇرمۇشتا تېخىمۇ ئازاپ چەكتى. بەزىلىرى كىچىگىدىنلا پومپىششكىلارغا ئەمگەك قىلدى، ئېكسپلۇئاتاتسىيە قىلىندى. قېرىغاندا پومپىششك ئۇنى بىر تېپىلا دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقاردى، ئولۇش-تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىدى. شۇڭلاشقا كونا جەمئىيەتتە تۇرغۇنلىغان دېخانلار قېرىغاندا باش پاناسىز قالدى، ئاچلىق ۋە سوغۇقتىن ئاھ ئۇردى، كوچىلاردا قېلىپ قەلەندەرلىك قىلدى، ئولۇم ئالدىدىمۇ تۇزۇگرەك بىر قۇرىكىيىم كىيەلمىدى، ئولىگىگىمۇ بىرەر كىپەن تەييارلىيالمىدى. گومىنداڭنىڭ پومپىششكىلار بىلەن تىلى بىر ئىدى. ئۇ دېخانلارغا چۇشكەن ئېغىرچىلىقنى ئاشۇرۇشنىلا بىلەتتى، دېخانلارنىڭ دەرت-ئەلەملىرى بىلەن ھېچ كارى بولمايتتى.

دولىتىمىز جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ قۇرۇلغىنىغا قىسقىلا بەش ژىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئەھۋال پۈتۈنلەي ئۆزگەردى. دولەت ئىجتىمائىي ستراخوۋانىيە، ئىجتىمائىي ياردەم ۋە ئاممىۋى ساقلىقنى ساخلاش ئىشلىرىنى تەشكىل قىلىپ، شۇ-نىڭدەك بۇ ئىشلارنى چوڭ كۆچ بىلەن كېڭەيتۈرۈپ، ئېلىمىز-

دىكى ئەمگەكچىلەرنى قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا ماددى جەھەتتىن ياردەم ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

ئىجتىمائى ستراخوۋانىيە جەھەتتىن: مەركىزىي خەلق ھۆكۈمەت مەمۇرى ئىشلار كېڭىشى 1951 ـ ژىل فېۋرالدا «ئەمگەك ستراخوۋانىيە نىزامى» نى جاكالىدى. 1952 ـ ژىلى يالغۇزدولەت تەرىپىدىن تولۇنگەن ئەمگەك ستراخوۋانىيە خىراجىتى بىرتىرلىون 600 مىللىارد دوللارغا يەتتى. 1953 ـ ژىل پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە 4 مىللىون 800 مىڭدىن ئوشۇق ئىشچى ـ خىزمەتچى ئەمگەك ستراخوۋانىيىسى تەمىناتىدىن بەھرىيلىدى؛ دولەت ئىدارە خادىملىرى ۋە ماۋارىپ خادىملىرىدىن بولۇپ 5 مىللىون 290 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم دولەت ھېساۋىغا پۈلسىز داۋالىنىش تەمىناتىدىن بەھرى ئالدى. بۇلاردىن باشقا ئوتتۇرا ۋە كىچىك كارخانىلارنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ بىرىمىدىن كوپى كارخانا تەرەپ بىلەن ئەمگەك ستراخوۋانىيىسى دوگۇۋورلىرىنى تۈزدى. بۇ ئىجتىمائىستراخوۋانىيە خىراجەتلىرى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەقلىرىدىن تارتىپ قېلىنمايدۇ، بەلكى دولەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە دولەت ياكى كارخانىلار مەمۇرىيىتى تەرىپىدىن تولۇنۇدۇ. شۇنداق قىلىپ كەڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قېرىغاندا، كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا ماددى جەھەتتىن ياردەم ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە

بولدی. کېيينکی کۇننىڭ غېمىنى قىلماي خاتىرجەم ئىشلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

ئىجتىمائىي يارەدەم جەھەتتە، دولەت بىرتەرەپتىن ئەمگەكچىلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى كېڭەيتىپ، جەمئىيەتتىكى ئىشسىزلىق ھادىسىلىرىنى يېنىكلەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە يارەدەم ئورنىغا ئىش قىلىپ بېرىش، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ئوز - ئوزىنى قۇتقۇزۇش، ژۇرتىغا قايتۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشتۇرۇش ۋە يارەدەم پۇلى تارقىتىش قاتارلىق چارىلارنى قوللۇنۇپ، ۋاختىنچە ئىشقا ئورۇنلىشىشى تەس، لېكىن تۇرمۇشى ھەقىقەتەن قىيىنچىلىق ئاستىدا قالغان ئىشسىزلارنىڭ مىنىمۇم تۇرمۇشىغا كاپالەت بەردى.

دولەتنىڭ يارەدەم ئىشلىرىغا ئاجراتقان خىراجىتى 1950 — ژىلدىن 1953 — ژىلغىچە جەمئى 8 تريللىون دوللار بولۇپ، 1954 — ژىلدا 3 تريللىون بولدى، بۇنىڭ مۇتلەق كوپچىلۇگى يېزا — كەنتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلدى. مەسىلەن: ئەنخۇي ئوللىكسى چاڭجىاڭ ۋە خۇەيخې دەريالىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، تارىختىن بۇيان كوپ ئاپەت بولۇپ تۇرۇدىغان جاي ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گومىنداڭنىڭ رېاكسىون ھوكۈمرانلىقى ۋاختىدا سۇ قۇرۇلۇشلىرى ياسالماي، دەريانىڭ سۇ بوللىرىغا سېرىق توپا توشۇپ كېتىپ، چوڭ يامغۇر ياغسا چوڭ ئاپەت، كىچىك يامغۇر ياغسا، كىچىك ئاپەت تۇغۇلۇدىغان، يامغۇر بوللىسا قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۇز بېرىدىغان ئېغىر ھال شەكىل

لەنگەن ئىدى . دولتىمىز نەچچە ژىلدىن بۇيان خۇەيخې دەريانسنى چوڭ كۆچ بىلەن تەرتىپكە سېلىپ ، سۇ قۇرۇلۇشلىرىنى ياساپ ئاپەتنى ئازايتتى ۋە يېنىكلەشتۈردى ، ھەمدە ئاپەتكە ئۇچرىغان ئەنخۇي ئولكىسىدىكى خەلققە زور ماددى ياردەملەرنى بەردى . 1949 — ژىلدىن 1953 — ژىلغىچە دولەت تەرىپىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن ياردەم ئاشلىغى ۋە پۇلى ھەمدە مالالارنىڭ باھاسى جەمئىي بىر تريللىون 500 مىللىارد دوللار كېلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئەنخۇي ئولكىسىدە خەلق : «نەچچە ژىلدىن بۇيان كېيىمىمىز يوق بولسا كېسىم تارقاتتى ، ئاشلىغىمىز يوق بولسا ئاشلىق تارقاتتى ، قالايىغىنىمىز يوق بولسا كومۇر تارقاتتى ، كېسەل بولساق داۋالاپ قويدى ، يەنە ئىشلەپچىقىرىش قۇراللىرى ھەم ئوغۇت ياردەم قىلدى ، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە خۇەيخېنى تەرتىپكە سېلىپ ئىشلەپچىقىرىشقا كاپالەت بەردى ، خەلق ھوكۇمىتىمىز ھەقىقىتەن قىش كۈندىكى قوياشتىنمۇ ئىسسىق ، ئوز ئاتا — ئانىلىرىمىزدىنمۇ مېھرىۋان» دېيىشتى . ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقلەرگە كومپارتىيە ، خەلق ھوكۇمىتى ئەزەلدىنلا ھەممە تەرەپتىن كۆڭۈل بولۇدىغان ، يۈكسەك قىزغىنلىق ۋە قەتئى سۈرئەتلىك جەڭگىۋار ستىل بىلەن جىددى ياردەم قىلدى . مەسىلەن ، ئائېروپلان بىلەن ھاۋادىن ئاشلىق تاشلاپ ، قار ئاپىتىگە ئۇچرىغان چارۋىچى خەلققە جىددى ياردەم بەر-

دى، سۇ ئاپىتى يۇز بەرگەن جايلارغا كېمە بىلەن ئاشلىق ۋە توغان ياسايدىغان سايمان ھەم ماتېرىياللارنى يەتكۈزۈپ بەردى، ئاپەتكە ئايلىنىش ئالدىدا تۇرغان خۇاڭخېنىڭ مۇز تاغلىرىنى توپ ئوقى بىلەن پارچىلىدى، كوپلىگەن يارەم مالىرىنى ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلىق قولىغا ئەكىلىپ تېز سۇرئەت بىلەن يەتكۈزۈپ بەردى. خۇبەي ئولكىسىنىڭ مېيەنياڭ ناھىيىسى 8 ـ راۋۇن ساماۋزو يېزىسىدا ئاپەتكە ئۇچرىغان جاڭ خۇەيجېڭ دېگەن ئادەم رايكوم سېكرېتارى قاتارلىق ئادەملەرنىڭ قار بېسىۋاتقىنىغا قارىماي گۇرۇچ ۋە پاختىلىق كىيىم يەتكۈزۈپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ: «كومپارتىيە ۋە خەلىق ھۆكۈمىتى ئادەملەرنى قانداق قەدىرلەيدۇ! تاماقنى يەيدىغان ئۇزۇغىنى يوق ئادەملەرنىڭ ئاغزىغا ئېكىلىپ بەرمىگىچە قويمايدۇ ـ بۇنىڭ ياخشىلىغىدا گەپ يوق!» دېگەن.

ساقلىقنى ساخلاش ئىشلىرى جەھەتتە: دولەت كېسەل بولغان ئادەملەرنى ئوز ۋاختىدا داۋالاش ئۈچۈن پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا نۇرغۇنلىغان دوختۇرخانىلارنى قۇردى. 1953 ـ ژىلىنىڭ ئاخىرىغىچە مەركىزىي خەلىق ھۆكۈمىتى ساقلىقنى ساخلاش مىنىستىرلىگى قارىمىغىدىكى دوختۇرخانىلار 3 068 گە يەتتى. پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە كارۋاتلارنىڭ ئۇمۇمى سانى ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى ئەڭ ژۇقۇرى دەرىجىدىن 411% ئاشتى. مەسىلەن: ئازاتلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭ ئولكىسىدە

پەقەت 32 لا كونىراپ قالغان داۋالاش ئاپاراتلىرى بار ئىدى، پۈتۈن ئولكە بويىچە ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن ھەر 350 مىڭ ئاھالىغا بىر دوختۇر توغرى كېلەتتى. پۈتۈن ئولكە بويىچە پەقەت بىرلا كېرەككە يارايدىغان رېنتگىن ئاپاراتى بار ئىدى، نۇرغۇنلىغان يۇز مىڭلىغان ئاھالىسى بار ناھىيىلەردە ساقلىقنى ساقلاش ئىدارىلىرى يوق ئىدى. ھازىر دولەت 160 تىن ئارتۇق داۋالاش ئاپاراتلىرى قۇردى، پۈتۈن ئولكە بويىچە 79 ناھىيە دەرىجىلىك جايلارنىڭ ھەممىسىدىمۇ ساقلىقنى ساقلاش ئىدارىلىرى تەشكىل قىلىندى.

بۇلا ئەمەس، دولەت خەلقىنىڭ ساغلاملىغىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن، ساقلىقنى ساقلاش خىزمەتلىرىدە يەنە ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش نىشانىسىنى قوللاندى. 5 ژىلدىن بۇيان پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە جەمئىي 337 كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ ساقلىقنى ساقلاش پۈنكتى (ئوتتۇرىدى)، 234 تۇرلۇك ژۇقمۇلۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش ئورنى (پۈنكتى، ئوتتۇرىدى) قۇرۇلدى. شۇنىڭدەك دايىمەن ساقلىقنى ساقلاش خادىملىرىنى ئۈيۈشتۇرۇپ ئاممىنىڭ ئارىسىغا چوڭقۇر كىرگۈزۈپ چىچەك چەكتۈردى ۋە تۇرلۇك ژۇقمۇلۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئالدى، مەسىلەن: XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن بۇيان جۇڭگودا ھەر ژىلى تارىلىپ خەلق ھاياتىنىڭ ئامانلىغىغا تەسىر يەتكۈزۈپ كەلگەن خولىرا كېسىلى 5 ژىلدىن بۇيان ھېچ

كورۇلمىدى. بەزى كىشىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن دۆلىرى يەنە چېگرا ئولكىلىرىدىكى ئازسانلىق مىللەت رايونلىرىغا چوڭقۇر كىرىپ، ئازسانلىق مىللەتلەرنى ئۇرغۇن ژىللاردىن بېرى ئاپەت بولۇپ كەلگەن ئېغىر كېسەللەردىن قۇتقازدى، مەسىلەن: 1953 — ژىل باھاردا تەييارلىغى تولۇق بولغان بىر بەزگەك كېسىلگە قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىدى. يۇنىن ئولكىسىنىڭ شۇاڭگۇ دېگەن جايغا بارغىنىدا، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۇلارنى يېقىن كورۇپ «ۋېيسىڭ» (ساقلىقنى ساخلاش) دەپ ئاتاپ: ««ۋېيسىڭ» كېسىلىڭىزنى ھاياتىمىزغا ئانىلىققا ئىگە بولىدى، تېنىمىز ساغلاملاشتى. ئىشلەپچىقىرىشىمىزغا دەخلىسىز بولدى» دېيىشتى.

مانا بۇنىڭدىن دولىتىمىزنىڭ مەيلى شەھەردە ياكى يېزىدا بولسۇن ۋە مەيلى تۇزلەڭدە ياكى تاغلىق جايلاردا بولسۇن ئەمگەكچىلەرگە غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى كورۇش مۇمكىن. ئەمگەكچىلەر قېرىغاندا كېسەل بولغاندا ياكى ئەمگەك ئىختىدارىدىن قالغاندا دولەت تەرىپىدىن يولغا قويۇلغان ئىجتىمائىي ستراخوۋانىيە، ئىجتىمائىي ياردەم ۋە ئاممىۋى ساقلىقنى ساخلاش ئىشلىرىنىڭ ماددىي ياردىمىدىن بەھرى ئالالايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە دولەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ رېۋاجلىنىشى بىلەن تەڭ بۇنداق ياردەملەر يەنە ئۈزلۇكسىز كېڭىيىدۇ

VI

گراژدانلارنىڭ مەدەنىيەت-ماگارىپ هوقۇقلىرى

كونستىتۇتسىيە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدانلىرى بىلىم ئېلىش هوقۇقىغا ئىگە. گراژدانلارنىڭ بۇ هوقۇقىنى بەهرى ئېلىشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن، دولەت هەر خىل مەكتەپلەرنى ۋە مەدەنىيەت-ماگارىپ مۇئەسسەسىلىرىنى قۇرۇدۇ هەم پەيدىن-پەي كېڭەيتىدۇ.» دەپ بەلگىلەنگەن.

كاپىتالىستىك ئەللەردە هوكۇمرانلىق هوقۇقىنى ئىگەللەپ ئالغان بۇرژۇئازىيە، ئەمگەكچىلەرگە ماگارىپ زورۇر ئەمەس دەپ تونۇيدۇ. كاپىتالىستىك ئەللەردىكى مەكتەپلەرنىڭ بىر-دىن-بىر ۋەزىپىسى بۇرژۇئازىيە ئۈچۈن ئىش قىلالايدىغان قۇللار، ئېڭائەتكار ئىشچىلار يېتىشتۈرۈدۇ.

كاپىتالىستىك ئەللەردە ئەمگەكچى خەلق ئوتتۇرا ۋە ئالىي ماگارىپتىن بەهرى ئالالمايدۇ، ئەنگلىيىدە پۇلدار ئائىلىلەرنىڭ بالىلىرىلا 18ياكى22ياشقىچە ئوقىيالايدۇ.

كاپىتالىستىك ئەللەردە كوپچۇلۇك ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەهرۇم قالىدۇ. مەسىلەن: ئاق ش51

مىللىون ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار ئوقۇشتىن مەھرۇم قالغان. ئاق شۇنىڭ مەملىكىتى ئىچىدىكى يېشىغا توشقان ئاھالىدىن 3 مىللىون ئادەم ھېچقانداق مەكتەپ يۈزىنى كورمىگەن، 10 مىللىون ئادەم دېگىدەك ساۋاتسىز.

ئەھۋالى ئادەتتىن تاشقىرى ناچارلار، ئىمپېرىالىزمنىڭ ھوكۇمرانلىغى ئاستىدىكى مۇستەملىكە ئەللەرنىڭ بالىلىرىدۇر، بۇنداق ئەللەردىكى بالىلارنىڭ سانى 500 مىللىوندىن ئارتىقدۇر، لېكىن ئۇلارنىڭ 480 مىللىونى ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالغان. كونا جۇڭگودا بىلىم ئېلىش پۇلدار ئادەملەرنىڭ ئالايىتە ھوقۇقى ئىدى. جاڭكەيشى گومىندىڭى «خەلقنى نادانلىقتا تۇتۇش سىياسىتى»نى ژۇرگوزگەنلىكتىن ماۋارىپ ئىشلىرى بەكمۇ چۇشكۇنلىشىپ كەتتى. جاڭكەيشى گومىندىڭنىڭ دولەت مالىيە چىقىملىرى ئىچىدە ماۋارىپ ئۇچۇن ئاجرىتىلغان راسخود ناھايىتى ئاز بولدى. مەسىلەن: 1946 ـ ژىلدىكى ماۋارىپ راسخودى ئۇمۇمى دولەت بيۇدژېتنىڭ ئاران 5%نى تەشكىل قىلدى، 1947 ـ ژىلغا كەلگەندە 2%كە چۇشۇپ قالدى. مۇشۇ ئازراسخودمۇ دايىمەن ھەربى خىراجەتكە تارتىپ كېتىلدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە دەرىجىمۇ ـ دەرىجە تارتىپ قېلىشلار خىيانەت ئىسراپچىلىقلار بولدى، نېتىجىدە راسخودنىڭ ئىچىنىشلىق دەرىجىدىكى ناھايىتى ئاز بىرقىسمىلا ماۋارىپ ئىشلىرى ئۇچۇن ئىشلىتىلدى. شۇنىڭ ئۇچۇن، ئۇ چاغلاردا نۇرغۇنلىغان مەكـ

تەپلەرنىڭ بىنالىرى ئۇزاقتىچە رېمونت قىلىنماي قالدى، ئۇ-
قۇتۇش ۋە ئوقۇش تەيارلىقلىرى ناھايىتى ئاددى بولدى.
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇرمۇشى ناھايىتى ئېغىر ئوتتى، بالىلار ۋە
ياشلار دايىمەن ئوقۇشسىز قېلىش ئازاۋىنى چەكتى. ئۇ ۋاختە-
لاردا يېزىلاردا ئوقۇغان ئادەم تېخىمۇ ئاز بولدى، ھەتتا بە-
زى يېزىلاردا بىرمۇ خەت تونۇيدىغان ئادەم تېپىلمايتتى.

يېڭى جۇڭگودا ئەھۋال تامامەن باشقىچە. دولىتىمىز ئەم-
گەكچى خەلقنى سىياسى ـ ئىختىسادىي جەھەتتىن قەدىكوتەرتىپلا
قالماستىن، مەدەنىيەت جەھەتتىنمۇ قەدىكوتەرتىدۇ. نەچچە ژىل-
دىن بۇيان پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە شەھەر ۋە يېزىلاردا
يېڭىدىن 230 مىڭدىن ئارتۇق باشلانغۇچ مەكتەپ، 700دىن ئار-
تۇق ئوتتۇرا مەكتەپ، 20نەچچە ئالىي مەكتەپ قۇرۇلدى. شۇ-
نىڭدەك نەچچە يۈزمىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ
دايىملىق ئوگۇنۇش ئېلىپ بارىدىغان خەلق مەكتەپلىرى قۇرۇلـ
دى. مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىمۇ كوپ
دەرىجىدە ئاشتى، 1953 ـ ژىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا باشلانغۇچ مەك-
تەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 51 مىللىون 500
مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ، ئازاتلىقتىن ئىلگىركىگە قارىغاندا
117% ئاشتى؛ ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئو-
قۇغۇچىلارنىڭ سانى 2 مىللىون 930 مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ،
ئازاتلىقتىن ئىلگىركىگە قارىغاندا بىرھەسسىگە يېقىن ئاشتى؛

ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى 216 مىڭدىن ئارتۇق بو-لۇپ ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا 40% ئاشتى؛ ماۋارىپ راسخودىمۇ زور دەرىجىدە ئاشتى، دولەتنىڭ 1954 ـ ژىلىدا ئاجراتقان ماۋارىپ راسخودىنى 1936 ـ ژىل گومىنداڭ ھوكۈمە-رانلىق قىلغان ۋاختىدىكىنىڭ 33 ھەسسىسىگە توغرى كېلىدۇ.

دولەت يېڭى تېپتىكى ئىشچى ـ دېخان زىيالىلىرىنى يېتىش-تۈرۈش ئۈچۈن ھەردەرىجىلىك مەكتەپلەرگە كوپلەپ ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرىنى قوبۇل قىلغانلىقى سىرتىدا، يەنە ئالايىتە جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتىنى ۋە نۇرغۇنلىغان ئىشچى ـ دېخان تېز پۈتتۈرۈش ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنى ئېچىپ، ھەمدە ئىشچى ـ دېخانلارنىڭ ئىش سىرتىدىكى مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ ئىشلىرىنى چوڭ كۆچ بىلەن يولغا قويۇپ، كونا جەم-ئىيەتنە ئوگۇنۇش پۈرسىتىدىن مەھرۇم بولغان ئىشچىلار، دې-خانلارنى بىلىم ئېلىش پۈرسىتىگە ئىگە قىلدى. 1952 ـ ژىلدا پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە ئىشچى ـ دېخان ئىش سىرتىدىكى مەكتەپلىرىدە 2 مىللىون 300 مىڭدىن ئارتۇق ئىشچى، 27 مىل-لىوندىن ئارتۇق دېخان ئوگۇنۇشكە قاتناشتى. جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوگۇنۇۋاتقان توقۇمچىلىق فابرىكىسىنىڭ ژېپ ئىگىرگۈچى ئايال ئىشچىسى شۇي ئەيخۇا: «كونستىتۇتسىيە لايىھەسىنىڭ ئېلان قىلىنغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ھەقىقەتەن ناھايىتمۇ خۇرسەن بولدۇم. ئۇنىڭدا گرازدانلار بىلىم ئېلىش

هوقۇقنا ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن. مەن 12 يېشىمدىلا قابرىكىنا كىرىپ ئىشلىدىم. ئۇ چاغدا باشقىلارنىڭ مەكتەپكە ئوقۇشقا بارغانلىرىنى كورگۈنىمدە مەن راسا قىزىقاتتىم. مەن كاپىتالىستە تىن بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇسام دەپ تەلەپ قىلغىنىمدا ئۇنىڭدىن ئالغان جاۋابىم: سەن ئىش قىلىشقىلا تۇغۇلغانسەن، سىنىڭ پىشانەڭگە ئوقۇش يېزىلمىغان دېگەندىن ئىبارەت بولدى. بۇگۈنكى كۈندە مەن ئالىي مەكتەپتىمۇ ئوقۇيالايدىغان بولدۇم!» دېگەن.

دولەت ئەمگەكچى خەلقلەرنى ئىش سىرتىدىكى ۋاختىلاردا سىياسى ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىلىرىنى ژۇقۇرى كوتۇرۇش يۇرۇستىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا جەمئى 6 مىڭ 855 مەدەنىيەت يۇرتى ۋە مەدەنىيەت يۇنكىلىرىنى قۇرۇپ، ئاممىنى ھەرخىل كىتاپلار بىلەن تەمىنلىدى ۋە تۇرلۇك مەدەنىيەت ۋە ئىلىم ـ پەن كورگەزمىلىرىنى ئوتكۈزدى.

مانا بۇلار مەملىكىتىمىزدە گۈلدانلارنىڭ بىلىم ئېلىش ھوقۇقى دولەتنىڭ ماددى كاپالىتىگە ئىگە ئىكەنلىگىنى كورسۇتۇدۇ.

بۇنىڭ سىرتىدا كونستىتۇتسىيىدە يەنە: «دولەت ياشلارنىڭ جىسمانى ۋە ئەقلى جەھەتتىن ئوسۇشىگە ئالايىتە غەمخورلۇق قىلىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن.

كونا جۇڭگودا ياشلار ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىغا ئوخشاشلا ئاچ ـ يالاڭئاچ تۇرمۇش كوچىلىرىدى، ئۇلار رېاكسىون ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئېزىش ـ دەپسەندە قىلىش ئوبيېكتى بولدى. ئازاتلىقتىن كېيىنكى نەچچە ژىل ئىچىدە دولەت ياشلارنىڭ جىسمانى ۋە ئەقلى جەھەتتىن ئوسۇشىگە ئالاھىدە غەمخۇرلۇق قىلدى. مەسىلەن: مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ياش ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىرىنى يېنىكلەشتۇرۇپ، تاماقلىرىنى ياخشىلاپ ۋە مەدەنى كۆڭۈل ئېچىش ھەركەتلىرىنى، تېنىنى چېنىقتۇرۇش ئىشلىرىنى كۆچەيتىپ ئۇلارنىڭ ئەقلىي ۋەجىسمانى كۈچلىرىنىڭ ئۇمۇمى يۈزلۈك ئوسۇشىگە ئىمكانىيەت تۇغدۇردى. 1952 ـ ژىل مەمۇرى كېڭىش ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەردىن ژۇقۇرى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇشقا يارىدەم پۇلى ھەققىدە بىر تۇتاش بەلگىلىمە ئىشلەپچىقىپ كەمبەغەل ئوقۇغۇچىلارنىڭ قېينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلدى. 1953 ـ ژىل رەئىس ماۋزېدۇڭ يەنە پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ياشلارغا «تېنىڭلەرنى ياخشى چېنىقتۇرۇڭلار، ياخشى ئوقۇنۇڭلار، ياخشى ئىشلەڭلەر» دېگەن يولىورۇقنى كورسەتتى. بۇ فاكتلار دولىتىمىزنىڭ ياشلارنى مەملىكەتنىڭ بايلىغى ۋە خەلق ئىنقىلاۋىي ئىشلىرىنى داۋام ئەتتۇرگۈچىلەر دەپ قارايدىغانلىقىنى كورسۈتۈدۇ.

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە يەنە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى گراژدانلارنىڭ ئىلمىي تەكشۈرۈشلەر، ئەدەبىيات-

سەنئەت ئىجاتچىلىقى ۋە باشقا مەدەنىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللۇنۇش ئەركىنلىكلىرىنى قوغدايدۇ. دولەت ئىلىم ـ پەن، مائارىپ، ئەدەبىيات، سەنئەت ۋەباشقا مەدەنىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى گراژدانلارنىڭ ئىجادىي خىزمەتلىرىگە ئىلھام ۋە ياردەم بېرىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن.

كونا جۇڭگودا رىباكسون ھوكۇمەتلەر ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىجادىي ئىشلىرىگە قىلچىلىكمۇ ئەھمىيەت بەرمەيتتى. ئېنتومولوگىيا (ھاشارەتلەر توغرىسىدىكى ئىلىم) ئالىمى ياڭ ۋېيى: «مەن بىر ھاشارەتلەر توغرىسىدىكى ئىلمىنى ئوگەنگەن ئادەم بولۇپ، ئوزەمنىڭ ئوگەنگەن بىرنەرسىلىرىم بىلەن دائىم خەلقنە بەزى ئىشلارنى ئىشلەپ بېرىشنى ئويلايتتىم، لېكىن گومىنداڭنىڭ رىباكسون ھوكۇمرانلىقى ئاستىدا كىچەكسىز ئادەم بولۇپ سانالدىم. ھاشارەتلەرنى يوقۇتۇش توغرىسىدىكى ھەممە چارىلارنى ئىشقا سالالمىدىم، ئۇمۇرىنىڭ بېرىمى ئوتۇپ كەتتى. لېكىن بىرئىشمۇ ۋۇجۇتقا چىقىرالمىدىم» دېگەن. ئەمما يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەھۋال ئوزگەردى. ئۇ: «ئازاتلىقتىن كېيىن مەن ئۇمىتلەندىم، 1950 ـ ژىللا جاڭشى ئولىكلىك خەلق ھوكۇمىتىگە ئاساسەن تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى قوللۇنۇپ پىشىل كېپىنەك قۇرۇتى ئاپىتىنى يوقۇتۇشنى تەكلىپ قىلغان ئىدىم. بۇ تەكلىۋىم دەرھال قوبۇل قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە 3 تېرىش ھەرىكىتى يۈتۈن

ئولكه بويىچه چولۇ كۆچ بىلەن قانات ياىدۇرۇلدى» دىگەن. بۇ مەملىكتىمىزدە مەدەنىيەت ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەملەرگە ئالايىتە ئەھمىيەت بېرىلىدىغانلىقىنى كۆرسۈتۈدۇ.

دولەت ئىلىم-پەن، مائارىپ، ئەدەبىيات، سەنئەت ۋە باشقا مەدەنىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنۇۋاتقان ئىجادىي توپىنى تەقدىم قىلغان ئادەملەرگە مەنئۇي ۋە ماددى مۇكاپات بېرىدۇ.

ژۇقۇرىدىكى فاكتلار مەملىكتىمىزدە گراژدانلارنىڭ بىلىم ئېلىش ھوقۇقىغا ۋە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ئەركىنلىگىگە ئىگە ئىكەنلىگىنى كۆرسۈتۈدۇ. گراژدانلار بۇنداق ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەرگە ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ سىياسى ۋەمەدەنى سەۋىيىلىرىنى ئوستۇرۇپ دولەتكە ۋە پۇتۇن خەلقە تېخىمۇ چوڭ خىزمەت ئىشلىيالايدۇ.

VII

دولەت چەتئەللەردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ھەققانىي ھوقۇق ۋەمەنپەئەتلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىدۇ

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى چەتئەللەردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ھەققانى

هوقۇق ۋە مەنپەئەتلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىدۇ.» دەپ بەل-گىلەنگەن.

مەملىكىتىمىز چەتئەلدە مۇھاجىرلىرى جەق بىرمەملىكەت بولۇپ، بۇ مۇھاجىرلارنىڭ ئومۇمى سانى تەخمىنەن 12 مىللىون، ئۇلار نۇرغۇنلىغان ئوخشاش بولمىغان ئەللەرگە ۋە رايونلارغا، ئاساسەن شەرقىي جەنۇبى ئاسىيا رايونىغا تارقالغاندۇر. بۇ كونا جۇڭگودا ئۇزۇن داۋام قىلغان رىاكسىون ھوكۇمرانلىقىنىڭ ئەمەلگەكچى خەلقلەرنى ئېلىمىزدە ھايات كوچۇرۇشكە ئېلاجسىز قالدۇرۇپ، چەتئەللەرگە چىقىپ ھايات كوچۇرۇشكە مەجبۇر قىلغانلىقىنىڭ نېتىجىسىدۇر. مەملىكىتىمىزنىڭ مۇھاجىرلىرى شەرقىي جەنۇبى ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا شۇ يەرلىك ئەمگەكچى خەلقلەر بىلەن بىرلىكتە ئەمگەك قىلىپ، شۇيەرلەرنىڭ ئىختىسادىي ھاياتىنى ئاچتى. شۇيەرلىك خەلقلەر بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتتى؛ باشقا ئەللەردە ئولتۇراقلاشقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىمۇ ئوزلىرى تۇرغان ئەللەرنىڭ خەلقلىرى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتكە ئىگىدۇر.

لېكىن كونا جۇڭگو يېرىم مۇستەملىكە يېرىم فېئودال بولغانلىقىدىن خەلقارا ھېچقانداق ئورۇنغا ئىگە ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كاپىتالىستىك ئەللەردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئىمپېريالىستىك ۋە مۇستەملىكىچى دولەتلەرنىڭ خارلاشلىرى ۋە ئېزىشلىرىگە يولۇقتى، كونا جۇڭگو رىاكسىون ھوكۇمىتى

جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنى ھىمايە قىلمايتتى، ئىمپېريالىستلار بولسا ئۇلارغا خالىغانلىرىچە زۇلۇم قىلاتتى.

گومىنداڭنىڭ رېاكسىون ھوكۈمرانلىغى ۋاختىدا مىڭلىغان-تۈمەنلىگەن چەتئەللەردىكى ئەمگەكچى جۇڭگو مۇھاجىرلەرنىڭ قان-تەرلىرى بىلەن تېپىپ ئائىلىلىرىگە پېرووۇت قىلغان پۇللىرى، ھەممىسى دېگىدەك توت چوڭ ئائىلىنىڭ پۇلىنى باخالاشتۇرۇش ۋاستىسى بىلەن تالىنىپ كېتەتتى. ئۇرغۇنلىغان ۋەتىنىمىزگە قايتقان مۇھاجىرلار، مۇھاجىرلارنىڭ ئائىلە تاۋابىاتلىرى جاڭكەيشى گومىنداڭنىڭ قاقتا-سوقتا قىلىشى ۋە ئالۋاڭ-ياساقلىرى ئاستىدا ئوي-جاي ۋە مال-مۈلۈكىدىن ئايرىلىپ سەرگەردان بولۇپ كەتتى. ئۇلۇق ئوكيان سوقۇشىدەۋردە مۇھاجىرلار پۇل پېرووۇدىنىڭ ئۈزۈلۈپ قالغانلىق سەۋدۇىدىن، ئۇرغۇنلىغان مۇھاجىرلار تاۋابىاتى ھەم ۋەتىنىمىزگە قايتقان مۇھاجىرلار تۇرمۇشتا پاناسىز قېلىپ ئاچتىن ئولۇپ كەتتى، يالغۇز گۇاڭدۇڭ ئولكىسىنىڭ بىر جايىدىلا ئاچتىن ئولگەن ئادەملەرنىڭ سانى 200 مىڭغا يەتتى. گومىنداڭ رېاكسىون ھوكۈمىتىنىڭ ئامېرىكا ئىمپېريالىزمى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ خەلققە قارشى ئېچىكى ئۇرۇش ژۇرگۈزۈش نېتىجىسىدىمۇ ۋەتىنىمىزگە قايتقان سانسىز مۇھاجىرلار ئەل ژۇرتىدىن ئايرىلىپ ھالاك بولدى.

جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 5 ئىل

دىن بۇيان دولەت باشتىن ئاخىرىغىچە جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنى ھىمايە قىلىش سىياسىتىنى قوللاندى. بۇ ھەقتە ئۇمۇمى پروگراممىدا ئوچۇق بەلگىلەنگەن ئىدى، كونستىتۇتسىيىدە تېخىمۇ ئوچۇق بەلگىلەندى.

دولىتىمىزدە، چەتئەللەرگە ئولتۇراقلاشقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ئىچىدىكى خەلقلەرگە ئوخشاشلا دولەتنىڭ ئىگىلىرىدۇر. بىرىنچى نۆۋەتلىك پۈتۈن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا جۇڭگو مۇھاجىرلىرىدىن 30 دېپۇتات قاتنىشىپ، كەڭ مۇھاجىرلارنىڭ ئورتاق ئىرادىلىرى ۋەئارزۇلىرىنى ئىپادە قىلدى. دولەتكە ئىگىلىك قىلىش ئىشلىرىنى ژۇرگۈزدى.

نەچچە ژىلدىن بۇيان ھەرقايسى جايلاردىكى مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئىدارىلىرى پارتىيە ۋە خەلق ھوكۇمىتىنىڭ رەھبەرلىگىدە ۋەتىنىمىزگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار تاۋابىاتلىرىنى تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىشقا، تىرىشىپ ئوگۇنۇشكە رەھبەرلەندۇردى، ئىختىيارىلىق پرىنسىپىگە ئاساسەن ھەمكارلىشىش ۋە كوئوپېراتسىيە تەشكىلاتلىرىغا قاتناشتۇردى، شۇنىڭدەك ئۇلارغا يارەدەم قىلىپ ئىشلەپچىقىرىش ھەم تۇرمۇشلىرىدىكى قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلدى. دولەت ۋەتىنىمىزگە قايتقان مۇھاجىرلارغا ئىمكانىيەتكە قاراپ تېگىشلىك غەمخورلۇق قىلدى. مەجبۇرىيەت ئاستىدا ۋەتىنىمىزگە قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلارنى يەنە مۇڭاپىق دەرىجىدە ئورۇنلاشتۇردى. مەر-

كىزىي ۋە يەرلىك مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئىدارىلىرى كۆتۈپ ئالغان ۋە ئورۇنلاشتۇرغان ۋەتىنىمىزگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە قىينىچىلىققا ئۇچرىغان مۇھاجىرلار 55 مىڭدىن ئارتىدۇ. دولەت دىخانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرۇش، ژۇرتىغا قايتۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشتۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلدى. ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار، مۇھاجىرلار تاۋابا تلىرى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن رايونلاردا، دولەت يەنە مۇھاجىرلارغا خىزمەت قىلىش ئىپارا تلىرىنى تەشكىل قىلىپ، مەخسۇس ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلارنىڭ تاۋابا تلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇردى. خېلى جىق مۇھاجىر تاۋابا تلىرى ھەم ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر ئوقۇغۇچىلىرى بانكىنىڭ مۇھاجىرلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بولۈمىدىن ئاز سوممىلىق قەرز پۇل ئېلىپ، پۇل پىروۋودىنىڭ ۋاختىنچە توختاپ قېلىش نېتىجىسىدە تۇغۇلغان قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلدى. ئۇرغۇنلىغان مۇھاجىر تاۋابا تلىرى ۋەئالىملىرى مۇھاجىرلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بولۇمىنىڭ يارىدەمى ئاستىدا يەنە ئۇزاق جايلاردىن بۇيان دەرەكسىز قالغان تۇققانلىرىنى تېپىپ ئالدى. مەسىلەن: فۇجەن ئولكىسى يۇنچۇڭ ناھىيىسىدىكى مۇھاجىر تاۋابا تىسى گو ۋاڭ شۇنداق قىلىپ ئون نەچچە ژىل خەۋەر ئالالمىغان ئوز ئېرىنى تېپىپ ئالدى.

لېكىن ئامېرىكا ئىمپېريالىزمى جۇڭخۇا خەلق رېپىبلىكىمىز

سىغا دۇشمەنلىك كۆز بىلەن قارىغانلىقىدىن، بىرتەرەپتىن ئامېرىكىدىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا زۇلۇم قىلسا، يەنە بىرتەرەپتىن ئۆزىنىڭ يالاقچى دولەتلىرىنىمۇ جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا زۇلۇم قىلدۇشقا كۈشكۈرتتى. ئاقىبەتنىڭ كۆشكۈرتىشى ئاستىدا قىلىپبېرىنىڭ رېاكسىون ھوكۈمىتى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىنى مەنى قىلىش دەپ ئاتالمىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلدى. مالايادا يەرلىك مۇستەملىكىچى ھوكۈمەت يولسىزلىق بىلەن نۇرغۇنلىغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنى ھايداپ چىقاردى. تايلاندىدا شۇبەرلىك رېاكسون ھوكۈمەت تېخىمۇ غالجىرلارچە جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنى تۇتقۇنغا ئالدى. مەسىلەن: تايلاندىكى قېيىنچىلىققا ئۇچرىغان مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەنگە قايتىقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ گۇاڭجۇ شەھىرىدىكى دوستانە ئۇيۇشمىسىغا يازغان خېتىدە، مۇشۇ رېاكسون ھوكۈمەتلەرنىڭ جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا زۇلۇم سېلىش ئەھۋاللىرى ھەققىنى تۇرۇپ ئاشكارىلاندى. خەتتە: «ھەتتا بىز تۇرغان تۇرمىدا ئويلىرى شۇنداق تارىكى، ئۇيەردە تۇڭگۇلمىگىچە ياتقىلى بولمايدۇ، دايىم خاتىرجەم ئۇخلىيالمايمىز؛ يەيدىغىنىمىز قۇم ئارىلاش تاماق. سېسىغان بېلىق، كۆكەرگەن سەي؛ ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق، لۇڭگەچلاپ سالقىنلاپ ئالغىدەك سۇمۇ يوق، كېسەل بولغانلارنى داۋالاشقا دوختۇر، دورا كام. بىر مۇنچە قېيىنچىلىققا ئۇچرىغان مۇھاجىرلار كېسەل بولۇپ تۇرمىدا ئولۇپ كەتتى» دېيىلگەن.

بۇدولەتلەرنىڭ مۇھاجىرلىرىمىزغا زۇلۇم سالغان ۋەھشىلىك ھەرىكەتلىرىگە نىسبەتەن ھۆكۈمىتىمىز جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ھەققانىي ھوقۇق ھەم مەنپەئەتلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش روھىدا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئۇختۇرۇش چىقىرىپ، قاتتىق قارشى لىق بىلدۈردى. 1954 ـ ژىلى ئىيۇن ئېيىدا فىلىپپىن ھوكۈمىتى «پارچە سودا قىلغۇچى سودىگەرلەرنى فىلىپپىنلاشتۇرۇش قانۇنى» دەپ ئاتالمىش قانۇننى جاكالاپ، جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا زوە لۇم قىلغىنىدا«رىنمىن ژىباۋ»گېزىتى ئوبزور چىقىرىپ: «جۇڭگو خەلقى فىلىپپىن ھوكۈمىتىگە شۇنى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇدىدىكى، مۇھاجىرلىرىمىزنىڭ قۇدرەتلىك ۋەتىنى بارلىقىدۇر. ئۇلارغا ھەرقانداق ئادەمنىڭ خالىغىنىچە زۇلۇم قىلىشىغا يول قويمايدۇ. فىلىپپىن ھوكۈمىتى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا ھەرقانداق زۇلۇم قىلىش ھەرىكەتلىرىنى توختۇتۇشى ۋە ئۇلارنىڭ ئولتۇرۇش، تىجارەت قىلىش، بىلىم ئېلىش، سوز قىلىش جەھەتلىرىدىكى ھەققانىي ھوقۇقلىرىنى تولۇق مۇھاپىزەت قىلىشى شەرت» دەپ يازدى.

ژۇقۇرىدىكى فاكتلار دولىتىمىزنىڭ چەتئەلدىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ھەققانىي ھوقۇق ۋە مەنپەئەتلىرىگە چەكسىز غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. كەڭ تارقالغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئوزىنىڭ قۇدرەتلىك ۋەتىنى بىلەن پەخىرلىنىشى كېرەك.

VIII

باش پانا هوقۇقى

دولىتىمىز نىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «ھەقسانى ئىشلارنى ھىمايە قىلغانلىغى، تېچلىق ھەركىتىگە قاتناشقانلىغى ۋە ئىلمىي پائالىيەتلىرى ئۈچۈن زۇلۇمغا ئۇچرىغان ھەر قانداق چەتئەل ئادەملىرىگە جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى باش پانا ھوقۇقىنى بېرىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن.

كاپىتالىستىك دولەتلەر تېچلىق ئىشلىرىنى ھىمايە قىلغان چەتئەل ئادەملىرىگە باش پانا ھوقۇقى بېرىش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى زۇلۇم قىلىدۇ. مەسىلەن: 1936 ـ ژىلى بىلگىيە فاشىزمغا قارشى تۇرغان 9 سىياسى مۇساپىرنى فاشىستلار گېرمانىيىسىگە ياندۇرۇپ كېلىپ، گستاپونىڭ مەخپىي ساقچىلىرىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. بۇنىڭ ئەكسىنچە ئۇلار، جاھانىنىڭ تېچلىق ئىشلىرىگە زىيانكەشلىك قىلغان، ئىمپېرىالىزمنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ـ چەتكە كېڭىيىش سىياسىتىگە خەيىر ـ خالىق بىلدۇرگەن ياكى س.س.س.رغا ۋە باشقا خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرىگە بۇزغۇنچىلىق ژۇرگۇزگەن چەتئەل ئادەملىرىگە «باش پانا» ھوقۇقى قىنى بېرىدۇ. مەسىلەن: ئا ق ش دا نۇرغۇنلىغان ئەخبارات ئىدارىلىرى شۇنداق بىر تۇركۈم جاسۇس، شپىون ۋە باندىت ـ

لارنى مەخسۇس تەربىيلەپ ھاۋادىن تاشلاش، مەملىكەت چېگـ رىلىرىدىن ئوغۇرلۇقچە ئوتكۈزۈۋېتىش ۋە باشقا تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا، ۋەتىنىمىزگە ۋە خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرىگە كىرگۈزۈپ سۇيىقەستلىك بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلەرنى ۋۇجۇدىغا. مانا بۇ، كاپىتالىستىك دولەتلەر «باش پانا» ھوقۇقـ قىنىڭ نومۇسسىز ۋەپەس ئىكەنلىگىنى كۆرسۈتۈدۇ.

تېچىلىق، ئادالەتلىك ئىشلىرىنى ھىمايە قىلغانلىغى ياكى ئىلـ مىي تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئۈچۈن زۇلۇمغا ئۇچرىغان كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ ئادەملىرى پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىدا، مەملىكىتىمىزدە ۋە باشقا خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرىدىلا ھەقىقى باش پانا ۋە قېينىچىلىقتىن خالاس بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولالايدۇ.

بىزنىڭ دولىتىمىز تېچىلىقپەرۋەر، تەجاۋۈزچىلىققا قارشى دولەتتۇر. مەملىكىتىمىزدە خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبە قىلىشى خەلقارا تېچىلىق كۈچلىرىنىڭ خەيىر ـ خالىغى ۋە قوللاپ ـ قۇۋۋەـ ۋەتىلىشى بىلەن زىچ باغلانغاندۇر، خەلقىمىزنىڭ مەنپەئىتىمۇ تېچىلىقپەرۋەر مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ مەنپەئىتى بىلەن زىچ باغلانغاندۇر. ئوتمۇشتىمۇ، بۇ ھەر قايسى مەملىكەتلەردىكى تېچىلىقپەرۋەر خەلقلەر بىزنى قوللىدى ۋە قوللىماقتا، بىزمۇ ئەلۋەتتە شۇنداق خەلقارا دوستلار بىلەن ئىتتىپاق بولۇشىمىز ھەمدە ئۇلارنىڭ جاھان تېچىلىقىنى ھىمايە قىلىش كۈرەشلىرىنى قوللۇشىمىز لازىم. شۇنىڭ ئۈچۈن تېچىلىق ـ ھەققانى ئىشلارنى

همایه قىلغانلىقى ، تېچلىق ھەركەتلىرىگە قاتناشقانلىقى ياكى ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئۈچۈن زۇلۇمغا ئۇچرىغان ھەر قانداق چەتئەل ئادەملىرىگە باش پانا ھوقۇقى بېرىش لازىم، بۇ خۇددى دولىتىمىز نىڭ بۇ ئادەملەرگە چوڭقۇر غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى كۆرسۈتۈدۇ، شۇنىڭدەك بۇ، خەلقىمىز نىڭ يۇكسەك ئىنتېرناتسونالىزم روھىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

ئىككىنچى باپ
گراژدانلىرىمىزنىڭ ۋەزىپىلىرى

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە گراژدانلارنىڭ ھوقۇقى بەلگىلىنىش بىلەن بىللە گراژدانلارنىڭ ئادا قىلىشىغا تېگىشلىك ۋەزىپىلىرىمۇ بەلگىلەنگەن، ئۇلار: كونستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رىيايە قىلىش، ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىيايە قىلىش، جامائەت تەرتىۋىگە رىيايە قىلىش، ئىجتىمائى ئەخلاققا ھورمەت قىلىش؛ جامائەت مۈلۈكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش؛ قانۇن بويىچە باج تولەش؛ ۋەتەننى قوغداش ۋە قانۇنغا بىنائەن ھەربىي خىزمەت ئوتەشدۇر.

I

كونستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رىيايە قىلىش، ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىيايە قىلىش، جامائەت تەرتىۋىگە رىيايەقىلىش، ئىجتىمائى ئەخلاققا ھورمەت قىلىش

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ گراژدانلىرى كونستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا، ئەمە-

گەك ئىنتىزامغا ۋە جامائەت تەرتىۋىگە رىايە قىلىشى ھەم ئىجتىمائى ئەخلاققا ھورمەت قىلىشى شەرت» دەپ بەلگىلەنگەن.

(1) كونستىتۇتسىيگە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىش

كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلار ئوستقورما بولۇپ، ئۇلار ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ مەنپىئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. ھازىر دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەرگە ئوخشاش بولسىمۇ سىنىپلار ھوكۇمرانلىق قىلماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر قايسى ئەللەرنىڭ كونستىتۇتسىيىلىرىمۇ ئۇرلۇك تىپتا بولۇدۇ ۋە ئۇرلۇك رولارنى ئويناىدۇ. بىزنىڭ دولىتىمىز خەلق دېموكراتىيىسى دولىتى بولۇپ، خەلق دولەتنىڭ ئىگىسى، شۇنىڭ ئۈچۈن دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىمىزنىڭ ئىرادىسىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن ۋە شۇسەۋەپتىن ئۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىمىزنىڭ مەنپىئىتىنى ھىمايە قىلىدۇ. مانا بۇ كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ ھەم جاڭكەيشى گومىندىڭىنىڭ رىاكسىون كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلىرىغا تامامەن ئوخشمايدۇ.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى جاڭكەيشى گومىندىڭى ھوكۇمرانلىق قىلغان چاغدىكى كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلار 4 چوڭ ئائىلىنىڭ جاڭكەيشى، سۇڭ زىۋەن، كۇڭشاڭشى، چاڭ لىۋۇنىڭ ئىرادىسىغا ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار شۇ 4 چوڭ ئائىلىنىڭ مەنپىئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، جاڭكەيشى

گومندىكىنىڭ خەلقنى باستۇرۇش قۇرالى ئىدى. جاڭ كەيشى گومندىكىنىڭ كونستتۇتسىيسى ۋە قانۇنلىرىغا خەلق رايە قىلمش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئۇنى ئوچ كورەتتى ۋە شۇنىڭغا قارشى تۇراتتى. چۇنكى ئۇ دۇشمەننىڭ بزگە ھوكۇمرانلق قىلىشتىكى ۋە بزنى ئېزىشتىكى كشەنلىرى بولۇپ، ئۇلارنى پاچاخلاپ تاشلىمىغاندا، ئازاتلىققا ۋە ئەركىنلىككە ئىگە بولالمايتتۇق.

خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبە قازىنىشى ۋە جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن گومنداڭنىڭ رياكسون ھوكۇمرانلىغى تولۇق ئاغدۇرۇلۇپ، گومنداڭنىڭ كونستتۇتسىيە ۋە قانۇنلىرى ئەبدى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. خەلق دولەتنىڭ ئىگىلىرىگە ئايلاندى، ھاكىمىيەت خەلقنىڭ قولىغا ئوتتى، دولىتىمىز خەلقنىڭ ئوز قانۇنلىرى، خەلق دېموكراتىيىسىنىڭ دىكتاتۇرىسىنى مۇستەھكەملەش، دولەت قۇرۇلۇشىنى ۋە خەلق مەنپىئىتىنى ھمايە قىلىش، دۇشمەنلەرنى بېسىقتۇرۇشتىكى قۇدرەتلىك قۇرالىلارغا ئايلاندى.

دولىتىمىزنىڭ كونستتۇتسىيسى، دولىتىمىزنىڭ ئاساسىي ئۇمۇمى قانۇنلىرىدۇر. دولىتىمىزنىڭ قانۇنلىرى خەلق قانۇنلىرىدۇر. پەقەت دولەتنىڭ ھەر بىر ئورگىنى، ھەر بىر گراژدىنى كونستتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رايە قىلغاندىلا، كونستتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن ئىش ئېلىپ بارغاندىلا، بزنىڭ دولە-

تىمىز كۆندىن ـ كۈنگە مۇستەھكەملىنىدۇ ، سوتسىالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىز ناھايىتىمۇ رېۋاجلىنىدۇ ، خەلقىمىز نىڭ تۇرمۇشى كوپلەپ ياخشىلىنىدۇ ۋە ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇدۇ . كونىسىتىتۇسىيە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىش يالغۇز دولەت مەنپەئىتى ئۈچۈنلا ئەمەس ، شۇنىڭدەك ئۆزىمىز نىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈنمۇ زور . شۇڭلاشقا كونىستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىش بىزنىڭ ئەڭ بىرىنچى ۋەزىپىمىز دۇر .

كونىستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلىشنىڭ يەنە باشقا بىر ئەھمىيىتى بار ، ئۇ بولسىمۇ ، ھەر قانداق دۇشمەنگە پايدىلىنىش مۇمكىن بولغان پۇرسەت قالدۇرماسلىقتۇر . لېنىن شۇنداق دېگەن : «بۇ ئاز بولسىمۇ قانۇنسىزلىق ، سوۋېت تەرتىۋىنى ئازلا بولسىمۇ بۇزۇشنىڭ ئۆزى ئەمگەكچىلەرنىڭ دۇشمەنلىرى دەرھال پايدىلىنىدىغان نۇقسان دۇر»① . دېمەك قانۇنسىغا خىلاپ ھەركەت ، ھەر قانداق كىچىك بولسىمۇ پەقەت دۇشمەنلەر ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ ، بىز ئۈچۈن ئېغىر زىيان كەلتۈرۈدۇ ، ئىنقىلاۋىي ئىشلىرىمىزنى زىيانغا ئۇچراتماسلىق ، دۇشمەنگە پايدىلىنىش مۇمكىن بولغان ھېچقانداق پۇرسەت قالدۇرماسلىق ئۈچۈن ، كونىستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا ئەستايىدىللىق بىلەن رىايە قىلىشىمىز شەرت .

① «لېنىن ئەسەرلىرى» ئۇزىيەكچە 29 ـ توم . 584 ـ بەت .

مەملىكىتىمىزدە ، ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئىمتىيازلىق

بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دولەت خادىملىرى، پۇتۇن مەملىكەت خەلقىمىزگە ئوخشاشلا كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا رايە قەتئى زوروۇر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا رايە قىلىشتا نەمۇنچىلەردىن بولۇشى لازىم. يولداش لىۇشاۇچى: «كونستىتۇتسىيەگە بارلىق خەلقىمىز ۋە دولەت ئورگانلىرىنىڭ ھەممىسى رايە قىلىشى لازىم. پۇتۇن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋە يەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دېپۇتاتلىرى ھەم بارلىق دولەت ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى خەلقنىڭ چاكارلىرىدۇر، بارلىق دولەت ئورگانلىرى خەلق ئۈچۈن ئىشلىگۈچى ئورگانلاردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كونستىتۇتسىيەگە رايە قىلىشتا ۋە كونستىتۇتسىيەنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەت بېرىشتە ئۇلاردا ئالايىتەن مەسئۇلىيەت بار»① دېگەن. دېمەك، مەملىكىتىمىزدە مەيلى قانداقلا ئادەم بولسۇن ھەممىسىمۇ كونستىتۇتسىيەگە ۋە قانۇنلارغا رايە قىلىشلىرى لازىم. دولەت ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرىمۇ ھەرگىز بۇنىڭ سىرتىغا چىقىپ كېتالمايدۇ.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دولىتىمىزگە رەھبەرلىك قىلغۇچى پارتىيىدۇر، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىمۇ پۇتۇن مەملىكەت خەلقىمىزگە ئوخشاشلا كونستىتۇتسىيەگە ۋە قانۇنلارغا

① «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ كونستىتۇتسىيىسى» – ئۇيغۇرچە نەشرى (نەفىس تاشلىق) 139 – بەت.

رايە قىلىشلىرى لازىم. يولداش لىۇشاۇچى مۇنداق دېگەن:

«پارتىيىنىڭ ھەربىر ئەزاسى پەقەت پارتىيە ئىنتىزامىغلا رايە قىلىش تىگىشلىك بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەتنىڭ بارلىق قانۇن، ئىنتىزاملىرى ۋە باشقا بارلىق ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ـ ئىنقىلاۋىي ھەربىي قوشۇنلار، ئىنقىلاۋىي ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە ئىنقىلاۋىي ئىش ئىدارىلىرىنىڭ ئىنتىزاملىرىنىمۇ نەمۇنىلىك رەۋىشتە رايە قىلىشلىرى لازىم. پارتىيىنىڭ ھەر بىر ئەزاسى تۈرلۈك ئىنقىلاۋىي ئىشلاردا نەمۇنىلىك رول ئويناشى لازىم. پارتىيە ئىنتىزامىغا رايە قىلىش بىلەن ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەت ۋە بارلىق ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلارنىڭ ئىنتىزاملىرىغا نەمۇنىلىك رەۋىشتە رايە قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. پارتىيىنىڭ ھەربىر ئەزاسى، ئەگەر ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەت ۋە بارلىق ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلارنىڭ ئىنتىزاملىرىغا رايە قىلمىسا، پارتىيە ئىنتىزامىغىمۇ رايە قىلمىغان بولۇدۇ»① بۇ كومپارتىيە ئەزالىرىدىكى كونىستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا ھەر قانداق خىلاپلىق قىلىش ھەرىكەتلىرىنىڭ كومپارتىيە ئەزاسى دېگەن شەرەپلىك نام بىلەن سىغىشالمايدىغانلىقىنى كۆرسۈتۈدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولۇدىكى، مەملىكىتىمىزدە كونىستىتۇتسىيىگە ۋە قانۇنلارغا رايە قىلىش ھەر بىر گراژدانىنىڭ ۋەزىپىسىدۇر، ھەر قانداق ئادەمنىڭمۇ ئالايىتەن بولۇۋېلىشى مۇمكىن ئەمەس.

① «پارتىيە توغرىسىدا» ئۇيغۇرچە نەشرى 165 ـ بەت.

(2) ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىايە قىلىش

مەملىكىتىمىز دە ئەمگەك ـ شەرەپلىك، قەھرىمانلىق ۋە پەخىرلىك ئىشلەر. دولىتىمىز نىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە گراژدانلار ئەمگەك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىرگە گراژدانلىرىمىزدا ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىايە قىلىش ۋەزىپىسى بولۇدۇ دەپ بەلگىلەنگەن.

ئەمگەك ئىنتىزامى ئوخشاش بولمىغان جەمئىيەتتە ئوخشاش بولمىغان خاراكتېر بولۇدۇ. كاپىتالىستىك ئەللەردە زاۋود ـ فابرىكىلار ھەممىسى كاپىتالىستلارنىڭ خوسۇسى مۇلكى بولۇپ، ئەمگەكچى خەلقلەر تىرىكچىلىك ئۈچۈن، تاماق ۋە بىر ئائىلىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەزالارنى بېقىش ئۈچۈن ناھايىتى ئازلائىش ھەققىگە ئوز ئەمگەك كۈچىنى سېتىشقا مەجبۇر بولۇدۇ. بۇ ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئوزى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كاپىتالىست ئۈچۈن قىلىندىغان ئەمگەكدۇر. شۇڭلاشقا كاپىتالىستىك جەمئىيەتتە ئاڭلىق ئەمگەك ئىنتىزامىنىڭ بولۇشى پۈتۈنلەي مۇمكىن ئەمەس. لېكىن كاپىتالىستلار ئىشچىلارنى جىق ئىش قىلدۇرۇپ كوپەيك پۇل تېپىش ئۈچۈن ناھايىتى ئېغىر ئىنتىزاملارنى بەلگۈلەپ ئىشچىلارنى رىايە قىلىشقا مەجبۇر قىلدۇ، شۇنىڭدەك، جەرىمانە سېلىش، خىزمەتتىن ھايداش قاتارلىق چارىلار بىلەن ئىنتىزامنى ساخلايدۇ. بۇ، كاپىتالىستىك ئەلـ

لەردە ئىنتىزامنىڭ ئەمگەكچىلەرنىڭ مەنپىتىگە زىت ئىكەنلىگىنى كورسۇتۇدۇ.

بىزنىڭ مەملىكتىمىزدە ئەھۋال ئۇنىڭغا تامامەن ئوخشمايدۇ. بىزدە ھەر بىر ئەمگەكچىنىڭ ئەمگىگى دولەتكە ۋە خەلقنىڭ ئوزىگە بايلىق يارىتىش ۋە ئاشۇرۇش، دولەت قۇرۇلۇشىغا كۈچ قوشۇشنى مەخسەت قىلىدۇ، يەنى بىز ھەر قايسىمىز قانچىلىك ياخشى ئىشلىسەك دولەت ۋە جەمئىيەت شۇنچە بېيىدۇ، سوتسىالىستىك جەمئىيەت شۇنچە تېز يېتىپ كېلىدۇ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىمۇ شۇنچە ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇدۇ. شۇڭلاشقا ئەمگەك ئىنتىزامى مەملىكىتىمىزدە كوللېكتىۋ ئىشلەپچىقىرىش ۋە خىزمەتنىڭ توغرى ئېلىپ بېرىلىشىغا يىتەكچىلىك قىلىش ھەمدە ئادەملەرنىڭ ئەمگەك ئاكتىۋلىغىنى تەشكىللەش ۋە جارى قىلىشنىڭ ھەركەتلەندۇرگۇچى كۈچىكە ئايلانغاندۇر. ئۇ ئەمگەكچى خەلقنىڭ مەنپىتىگە تامامەن مۇۋاپىقدۇر، بىزگە يالغۇز ئۇنىڭغا ئامدان رىايە قىلىش لازىم بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئەمگەك ئىنتىزامىغا رىايە قىلىشنى ھەربىر گراژدانىنىڭ ئاڭلىق ھەركىتىگە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم.

ئەمگەك ئىنتىزامى، ئەمگەكچى خەلقلەر بىرلىكتە خىزمەت قىلغان ۋاختىلىردا رىايە قىلىشلىرى شەرت بولغان قايىدىلەردۇر. ئىنتىزام بولمىسا، خىزمەت كاپالەتسىز قالىدۇ. ھەر بىر گراژدان مەيلى ئىدارىدا ياكى كارخانىدا ئىشلىسون، ھەممىسى كوللېكتىۋ ئەمگەككە قاتنىشىدۇ. كوللېكتىۋ ئەمگەكتە ھەر كىشىنىڭ

ئەمگىگى باشقىلارنىڭكى بىلەن ئوز ـ ئارا باغلىنىشلىق بولۇدۇ ، بىر ئادەمنىڭ ئەمگەك ئىنتىزامىغا رايە قىلىماسلىق بىلەن ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالماسلىق تەسىردە باشقا بولۇملەر بىلەن ۋە ھالقىلارمۇ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالمايدۇ . شۇڭلاشقا بىرلىشىپ ئەمگەك قىلىشنىڭ قايىدە ۋە تەرتىپلىرىگە رايە قىلىشىمىز ، يەنى ئەمگەك ئىنتىزامىغا رايە قىلىشىمىز شەرت .

ئەمگەك ئىنتىزامى پەقەت ۋاختىدا ئىشقاچىقىپ ، ۋاختىدا ئىشتىن چۈشۈش ، كەچ قالماسلىق ، بالدۇرياتماسلىق ، ئىشقاكەلمەي قويماسلىقلاردىنلا (ئەلۋەتتە بۇلار ناھايىتى مۇھىم) ئىبارەت ئەمەس . ئۇ تېخىمۇ مۇنتىزىم ۋە تېخىمۇ باي مەزمۇنلارغا ئىگە ، ئۇلار بولسىمۇ ـ ئىشلەپچىقىرىش ۋە خىزمەتتە ھەممە خىزمەت تۈزۈملىرىگە ھەم ئىش قايىدىلىرىگە رايە قىلىش ، جامائەت مۇلكىنى ئاسراش ، بوي سۇنۇش ، سۇپەتكە كاپالەت بېرىش ، خىزمەت ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاش ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇنلاشلاردىن ئىبارەت . قىسقىچە ئېيتقاندا جان ـ دىلى بىلەن كوكۇل قويۇپ ئىشلەش ، راستچىللىق ، سەمىمىيەتلىك بىلەن ئىشنىڭ سان ۋە سۇپەت جەھەتلىرىدىكى ھەممەتەرەپلىرىنى ئورۇنلاش ، شۇنىڭدەك ئىدارە ۋە كارخانىلاردىكى ھەممە قايىدىلەرگە رايە قىلىشدۇر .

بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدە ئەمگەك ئىنتىزامىغا ئاگىلىق تۇرىدە رايە قىلغۇچىلار ئەڭ كوپچىلۇكنى تەشكىل قىلىدۇ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىمۇ دولەتكە توھپە تەقدىم قىلالايدۇ ، دولەتنىڭ تاپ

شۇرغان ۋەزىپىسىنى ئۇزلۇكسىز ئورۇنلايدۇ. ۋە ئاشۇرۇپ ئو-رۇنلايدۇ. مەسىلەن: لياۋنىڭ ئولكسىنىڭ ئەمگەك نەمۇنچىسى ۋاڭ خىڭچىڭ 6 ۋىل جەريانىدا ئىشتىن ھېچ قالمىغان، ئەمگەك ئىنتىزامىغا ئىزچىللىق بىلەن رايە قىلغان، ھېچقانداق ۋاقە سادىر قىلماي، دولەت تاپشۇرغان خىزمەت ۋەزىپىسىنى تەكشى ئورۇنلىغان. لېكىن ئازسانلىق شۇنداق ئادەملەرمۇ باركى، ئۇلارسىنىپ ئېڭى ژۇقۇرى بولماي، ئەمگەككە كونا كوز قاراش-لىرى بىلەن قارىغاشقا، ھامان ئازراق ئىشلەپ، كوپرەك ھەق ئالسام دەپ ئويلايدۇ، شۇڭلاشقا سوستلىق بىلەن ئىشلەيدۇ، دايىم براك چىقىرىدۇ، ھامان ئىشتىن كەچ قالىدۇ، ھەتتا سەۋەپسىز ئىشقا چىقمايدۇ. بەزى ئادەملەر ئىشقا كوڭۈل قويماي قاندىق كەلسە شۇنداق ئىشلەيدۇ، ئىش قايىدىلىرىغا رايە قىل-مايدۇ، جاۋاپكارسىزلىق قىلىدۇ. شۇنىڭ نېتىجىسىدە ماشىنىلارنى بۇزۇپ قويۇدۇ ياكى كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا زىيان كەلتۈرۈدىغان ۋاقەلەرنى تۇغدۇرۇدۇ. بۇنداق ئادەملەر مەملىكىتىمىزدە جەم-ئىيەتتىكى ئەپكار ئاممىنىڭ ئېيىپلاشلىرىغا ئۇچرايلا قالماستىن، ئىدارە ۋە كارخانىلار تەرىپىدىن ئىنتىزام جازاسىغا يولۇقۇدۇ، ئەگەر ئەھۋالى ئېغىر بولسا، قانۇن بويىچە جازاغا تارتىلىدۇ.

(3) جامائەت تەرتىۋىگە رايە قىلىش ۋە ئىجتىمائى ئەخلاققا ھورمەت قىلىش

كونستىتۇتسىيەدە دولىتىمىزنىڭ گراژدانلىرى جامائەت تەرە-

تۈگىگە رىايە قىلىشى ۋە ئىجتىماعىي ئەخلاققا هورمەت قىلىشى شەرت دەپ بەلگىلەنگەن، دىمەك، ھەربىر گراژدان كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا رىايە قىلغاندىن تاشقىرى، يەنە ئەخلاق جەھەتتىن ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىشى شەرت.

مەيلى قانداقلا جەمئىيەتتە بولسۇن، ھەممىدە كشىلەرنىڭ ئۇمۇمى تۈرمۇش قايىدىلىرى بولۇدۇ. بۇنداق قايىدىلەرنىڭ مەزمۇنى، ھەر قايسى ئەلنىڭ ئىجتىماعىي تۈزۈمىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدىمۇ مۇستەملىكىچى ھاللارنى ئۇمۇمى خەلق ئېتىراپ قىلىدىغان ئۇمۇمى تۈرمۇش قايىدىلىرى بار. بۇ قايىدىلەرئاساسەن كونستىتۇتسىيە ۋە قانۇنلارغا بېزىلغان بولۇپ، ئادەملەر ھەركىتىنىڭ ئولچىمىگە ئايلىنىدۇ. ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلماسلىقى كېرەك، كىمكى خىلاپلىق قىلسا ئۇجىنايەت قىلغان بولۇدۇ. قانۇن بويىچە جازاغا تارتىلىدۇ. لېكىن يەنە بەزى تۈرمۇش قايىدىلىرىمۇ بار، مەسىلەن: ئادەتتىكى جامائەت تەرتىپلىرى. ئۇلار قانۇندا تەپسىلى بېزىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئادەملەر ئۇلارغىمۇ ئوخشاشلا رىايە قىلىشلىرى كېرەك. خىلاپلىق قىلىش ياكى بۇزۇشقا يول قويۇلمايدۇ، ئېغىر خىلاپلىق قىلغانلار يەنە قانۇن بويىچە جازاغا تارتىلىدۇ، يېنىك خىلاپلىق قىلغانلارمۇ جەمئىيەتتىكى ئەپكار ئاممىنىڭ ئېيىپلاشلىرىغا يولۇقۇدۇ. مەسىلەن: جامائەت تەرتىۋىگە ئېغىر زىيان يەتكۈزگەن لۇكچەكلەر قانۇن بويىچە جازاغا تارـ

تىلدۇ. ئاۋتوبوسلارغا ئولتۇرغاندا ئارقىدا قالغاي ئالدىن ئولتۇرۇشقا تالىشىپ، خەلقنى قىستاش، غاۋغا تۇغدۇرۇش، پارنىكلاردا گۈل ۋە شاخلارنى سىندۇرۇش، جىم-جىتلىق لازىم بولغان جامائەت ژىغىلىدىغان جايلاردا، ۋاراڭ-چۇ-رۇك، غاۋغا چىقىرىش، تىياتىرلاردا تاماكا چېكىش، ئولتۇرۇ-دىغان ئورۇنلارنى دەسسەش، ھەركەت ۋە سوزدە ئايالارنى پەس كورۈش، ھورمەت قىلماسلىق، ئاتاغلىق ئەسەر-ئەتىقە-لەرنىڭ ئۇستىگە سزىش سزىش، يېزىش يېزىش ۋە شۇ-نىڭغا ئوخشاشلار قانۇن بويىچە جازاغا تارتىلمىسمۇ، لېكىن بۇ-داق قىلىقلىرى بولغان ئادەملەر ئەپكار ئامما تەرىپىدىن ئەخ-لاقسىز دەپ ئېيىپلىنىدۇ. چۈنكى بۇنداق قىلىقلار دولەت ۋە خەلق مەنپەتىگە ئازدۇر-كوپدۇر زىيان يەتكۈزۈدۇ.

ئىجتىمائى ئەخلاق ئادەملەرنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىق، ھەق ۋە ناھەقلىقىنى باھالايدىغان ئولچەمدۇر. لېكىن، بۇ ئولچەم ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ ئوخشاش بولمىغىنىغا قاراپ ھەر تۈرلۈك بولۇدۇ. كاپىتالىستىك تېپىتكى دولەت بىلەن سوتسىالىستىك تېپىتكى دولەتلەر ئەخلاقىنىڭ ئولچىمى تۈپ-ئاساسىدىن بىر-بىرسىگە ئوخشمايدۇ.

كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ ئىجتىمائى ئەخلاقى ھەددىدىن ئاشقان شەخسىيەتچىلىك ۋە ئىگو ئىستىلىق ئۈستىگە قۇرولغان-دۇر. كاپىتالىستىك ئەخلاقنىڭ ئىپادىسى ئوز-ئارا دۇشمەنلىك،

ئوز ـ ئارا ئىشه نمه‌سلىك، بىر ـ بىرسىنى ئالـداشدۇر. «ئۇلار ئادەم ئوز مەنپىتىنى كوزلىمسە هايات ياشيالمايـدۇ»، «چوڭ بىلىق جەزمەن كىچىك بىلىقنى يۇتۇدۇ، كىچىك بىلىق جەزـ مەن قۇمۇچاقنى يۇتۇدۇ» دەيـدۇ. شۇڭلاشقـا كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىجتىمائى ئەخلاق ناهايىتىمۇ چۇشكۇنلىشىپ كەتكەنـ دۇر، ئادەم ئولتۇرۇش، ئوت قويۇش، باسقۇنچىلىق، بۇلاشـ تالاش ئىشلىرى هەممىلا جايدا تۇغۇلۇدۇ. ئاقىش يازغۇچىسى ميىل بۇنى ماختىنىشقا ئەرزىيدىغان ئىش دەپ تونۇپ «ئىرادە ئەركىنلىگى» نىڭ ئىپادىسى دەپ ئېيتىدۇ.

مەملىكىتىمىزدە سوتسىالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ريۋاجـ لىنىشى بىلەن تەڭ ئەمگەكچى خەلقلەر ئوتتۇرىسىدا پەيدىن ـ پەي بىر خىل يېڭى ئەخـلاقىي كەيـپىيات شەكىللەنمەكتە. بۇ يېڭى ئەخلاق سوتسىالىسـتىك ئەخلاق ۋە كوممۇنىستىك ئەخـ لاقدۇر. بۇ ئەخـلاق ھەر بىر گىراژدانلىرىن ۋەتەننى سويۇش، خەلـقنى سويۇش، ئەمگەكنى سويۇش، ئىلىم ـ پەننى سويۇش، جامائەت مۈلۈكلىرىگە كويۈنۈشـنى تەلەپ قىلىـدۇ. ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ ئوز ـ ئارا بىر ـ بىرسىـگە قېرىنداشلارچە ياردەم بېرىشنى هەممە مىللەت خەلقلىرىگە دوستانە مۇناسىۋەتتە بولۇشـ نى، بالىلارغا ئوز بالـىسىغا ئوخشاش غەمخورلۇق قىلـىش ۋە كويۈنۈشنى، ياشانغان ئادەمـلەرگە هورمەت قىلىش هەم ئۇـ لارغا ياردەمدە بولۇشنى، دوستلىرى ۋە يولـداشلىرىغا سادىق

ۋە راستچىل بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەربىر گراژدانلارنى شەخسى مەنپەئەت بىلەن دولەت مەنپەئىتى ۋە خەلق مەنپەئىتىنى بىرلەشتۈرۈشنى، ئالدى بىلەن دولەت ۋە خەلق مەنپەئىتىنى مۇھاپىزەت قىلىشنى، زورۇر بولغاندا دولەت ۋە خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن، شەخسى مەنپەئىتىنى قۇربان قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدە ئورغۇنلىغان ئالىي خىسلەتكە ئىگە ئادەملەر بار، ئۇلار فرونتتا، زاۋود ـ فابرىكا ۋە يېزىلاردا دولەت قۇرۇلۇشى، جاھان تېخنىكىسى ئۈچۈن ئوز ئەمگەكلىرىنى ھەتتا ھاياتىنى تەقدىم قىلىدۇ. مەسىلەن: چاۋشەن فرونتىدا بىر چاۋشەن بالىسى ئۈچۈن ئوزىنىڭ ياش ھاياتىنى قۇربان قىلغان ئىنتېرناتسونالىست قەھرىمان لۇشكېجاۋ، دۇشمەننىڭ ئوق چىقىرىۋاتقان ئىستېكامىنىڭ ئاغزىنى ئوزگەۋدىسى بىلەن توسۇپ، ئوزىنىڭ كەينىدىكى قوشۇنلارغا ئالغا بېسىش يولىنى ئېچىپ ئوز ھاياتىنى قۇربان قىلغان قەھرىمان خۇاڭ جىگۇاڭلار ـ ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ بۇ مۇنەۋۋەر پەرزەنلىرى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىمىزنىڭ پارلاق نەمۇنىلىرىدۇر.

II

جامائەت مۇلۇكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ جامائەت مۇلۇكلىرى مۇقەددەس ۋە دەخلىسىز ـ

دۇر. جامائەت مۇلۇكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش ھەر بىر گراژ-دانىنىڭ ۋەزىپىسىدۇر» دەپ بەلگىلەنگەن.

جامائەت مۇلكى ـ دولەت ئىگىلىگەنلىكى ۋە خەلقنىڭ كوللېكتىۋ ئىگىلىگەنلىكى مۇلۇكلەر بولۇپ، بۇ مۇلۇكلەر خەلقنىڭ نوۋەتتىكى مەنپەتى ۋەۋرىاق كەلگۈسىدىكى مەنپەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ، دولتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ كېيىنكى بەش ژىلدىن بۇيان ئەمگەكچى خەلقەرنىڭ ماددى ۋە مەدەنىي تۇرمۇشىنى پەيدىن ـ پەي ياخشىلاپ، تۇرلۇك ئىجتىمائى پاراۋانلىق ئىشلىرىنى يولغا قويۇپ ئەمگەكچى خەلقەرنىڭ بەھرى ئېلىشىغا تەقدىم قىلىشى، بىزدە سوتسىيالىستىك ئىختىسادىي تەرەققىياتنىڭ سۈرئەت بىلەن ريۋاجلىنىشى ۋە ئۇسۇشى، جامائەت مۇلكىنىڭ كوزگە كورۈنەرلىك دەرىجىدە ئارتىشى ۋە كېڭىيىشى سەۋەبلىدىن بولدى. خەلقىمىز كونستىتۇتسىيىدە بەلگىلەنگەن تۇرلۇك ھوقۇق ۋە ئەركىنلىكلەردىن تېخىمۇ ياخشى بەھرىمەند بولۇش، ئوز ماددى ۋە مەدەنىي تۇرمۇشلىرىنى يەنىمۇ ژۇقۇرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئوزلىرىنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىلىرىنى تېخىمۇ ياخشىلاپ ئادا قىلىشلىرى كېرەك. ھالبۇكى، جامائەت مۇلۇكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش، ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم بىرسىدۇر. چۈنكى، ھەر بىر گراژدان دولەت ياكى كوئوپېراتىۋنىڭ ھەربىر تال چوپ ۋە ياغچىنى، ھەر بىر تال ژىپ ۋە ژىگنىسىنى ناھايىتىمۇ ياخشىلاپ ئاسرىغان ۋە قوغدىغانلىـ

دىلا، هەممە جامائەت مۇلۈكلىرىدىن سوتسىالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا ئۆنۈملۈك پايدىلىنىشىمىز، جامائەت مۇلۈكلىرىدىن تېخىمۇ ياخشىلاپ كوپچىلۈك ئۇچۇن خىزمەت قىلىشىمىز مۇمكىن. ئەگەر جامائەت مۇلكىگە زىيان يېتىدىكەن، ئۇنىڭدا دولەت ۋە خەلق مەنپىتىگە زىيان يەتكەن، سوتسىالىزم قۇرۇش ئىشلىرىمىزغا زىيان يەتكەن بولۇدۇ.

جامائەت مۇلۈكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداشتا هەممىدىن ئاۋال ئەستايىدىللىق بىلەن ئىختىساتقا رىايە قىلىش ۋە ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش لازىم. بارلىق دولەت ئورگانلىرى، دولەت كارخانىلىرى ۋە كوئوپېراتىۋ خادىملىرى هەممىسمۇ پۈختا هېساپچىل بولۇش، ئىختىساتچىل بولۇش ۋە جامائەت نەرسىلىرىگە كويۇنۇشتەك ستىللارنى ئۆزلەشتۈرۈشلىرى لازىم.

جامائەت مۇلۈكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش يەنە هەر قايسى گرۇپپالاردىن بارلىق خىيانەتچىلىك، بۇلاڭچىلىق ۋە جامائەت مۇلۈكلىرىنى ۋەيران قىلىشتەك جىنايى هەرىكەتلەر بىلەن قەتئىي كۈرەش قىلىشنى، بولۇپمۇ دۈشمەنلىك زىيانكەشلىگى بىلەن كۈرىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. دولىتىمىز سوتسىالىستىك قۇرۇلۇشنى باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن هايدىلىپ تاشلانغان ئىمپېرىالىستلار ۋە ئاغدۇرۇلۇپ تاشلانغان رېاكسىون سىنىپلار، ئۇزلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىگە رازى بولمايدۇ. ئۇلار مەڭ بىر هېلىلەر بىلەن جاسۇسلار، شپىونلار، يوشۇرۇنغان ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇر-

لار، لۇكچەكلەر ۋە بارلىق رياكسون ئونسۇرلاردىن پايدىلىنىپ دولىتىمىزگە تۆرلۈك زىيانكەشلىك ھەرىكەتلىرىنى ژۇرگۈزمەكتە. جاماەت مۇلۇكلىرىنى ۋەيران قىلىش، ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىك ھەرىكەتلىرىنى ژۇرگۈزۇشتىكى مۇھىم ئۇسۇللىرىنىڭ بىرسىدۇر. شۇڭلاشقا، بىز يۇتۇن مەملىكەت خەلقى، ھوشيارلىقىمىزنى ژۇقۇرى كوتۇرۇشىمىز، جاماەت مۇلۇكلىرىنى قوغداشنى ئوزىمىزنىڭ جىددى مەسئۇلىيىتىمىز قىلىۋىلىشىمىز لازىم.

نەچچە ژىللىدىن بۇيان خەلقىمىز ئىچىدە جاماەت مۇلۇكلىرىنى ئاسراش ۋە قوغداش جەھەتتىن خىلىلا نەمۇنىچى ئادەملەر مەيدانغا كەلدى. مەسىلەن زاۋودنى قوغدايدىغان نەمۇنىچى جاۋگۈيلەن زاۋودنى ئاسراش سەۋىبىدىن ئوزىنى ئېغىر يارىدار قىلىۋالىدى. 1952 ـ ژىلدىكى «5 قارشى» ھەرىكەت جەريانىدا تۇرغۇنلىغان ئىشچىلار، دوكان خىزمەتچىلىرى قاتۇنسىز كاپىتالىستلارنىڭ دولەتنىڭ مال ـ مۇلكىنى ئوغۇرلاش ھەرىكەتلىرىنى پاش قىلىشتا ھەر قانداق قۇتۇرتىشلاردىن قورقماي، ھەر قانداق ئالدامچىلىقلارغا بېرىلمەي ئاخىرى نۇرغۇن قاتۇنسىز كاپىتالىستلارنى خەلق قاتۇنى بويىچە جازاغا تارتقۇزدى. بۇ فاكتلار، مەملىكىتىمىزدە ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاماەت مۇلكىنى ئاسراش ۋە قوغداشنى ئوزلىرىنىڭ شەرەپلىك ۋەزىپىسى دەپ ئايلاندۇرغانلىغىنى كورسۇتۇدۇ.

ئاندىن باشقا، مەملىكىتىمىزدە ھازىر كاپىتالىستىك ئىگىلىك

مۇ بار بولۇپ، بۇ كاپىتالىستىك ئىگىلىك هازىر كاپىتالىستىلارنىڭ مۇلۇكىدۇر، ئەمما سوتسىالىستىك ئوزگەرتىلگەندىن كېيىن كەلگۈسىدە هەممىمۇ سوتسىالىستىك ئىگىلىككە، دولەت ئىگىلىگەنىكى مۇلۇككە ئايلىنىدۇ. شۇڭلاشقا كاپىتالىستىك زاۋود ـ فابرىكا، كارخانىلارنى ئىشلەۋاتقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنىڭ مال ـ مۇلكىنى ۋەيران قىلىشتىن ساقلىنىشى هەمدە كاپىتالىستلارنىڭ خۇسۇسى مۇلكىدىن پايدىلىنىش جامائەتمەنپىتىگە زىيانكەشلىك قىلىشتىن ساقلىنىشى لازىم.

III

قانۇن بويىچە باج تولەش

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: دولىتىمىزنىڭ گراژدانلىرى قانۇن بويىچە باج تولەشكە مەجبۇر، دەپ بەلگىلەنگەن.

باج ئېلىش دولەت هاكىمىيىتىنىڭ قۇدرەتلىك قۇرالىنىڭ بىرى‌دۇر، ئۇرلۇك ئىجتىمائى تۈزۈمدىكى دولەتلەردە باج ئېلىش تۈزۈملىرىمۇ تۈرلۈك بولۇدۇ.

كاپىتالىستىك ئەللەردە دولەت هاكىمىيىتىنى ئېكسپلۇئاتاتۇرسىنىپلار ئىگىلىۋالغان بولۇپ، باج ئېلىش رىباكسون هوكۇمران سىنىپلارنىڭ خەلقنىڭ ژىلىگىنى شوراپ ئېلىشىدىكى بىر چارىسىغا ئايلانغان. رىباكسون هوكۇمران سىنىپلار ئەمـ

گەكچى خەلقلەردىن سقىپ ئالغان باج پۇللرىنى بىر تەرەپ-تىن ئوزلرىنىڭ كەيپ ـ ساپالىق تۇرمۇشى ئۈچۈن ئىشلەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ يوللار بىلەن خەلقنى باستۇرۇدىغان كوپلىگەن ئەمەلدار، ئەسكەر، ساقچىلارنى باقىدۇ. بولۇپمۇ ھازىرقى زامانىنىڭ ئىمپېرىالىستىك ئەللىرىدە يېڭى تەجاۋۈز-چىلىق ئۇرۇشىنى تەييارلاش ئۈچۈن، باج ئېلىش ئۇرلۇكسىز كېڭەيتىلدۇ، ژىغىپ ئېلىنغان باجنىڭ مۇتلەق كوپچىلۈك قىسمى ھەربىي تەييارلىقلارنى كېڭەيتۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: ئاق ش دا 1953ـ1954ـ ژىللىق دولەت بيۇدژېتىدە ھەربىي خاراكتېر-لىك چىقىملار ئۇمۇمى بيۇدژېتنىڭ 83%نى تەشكىل قىلىدۇ. 1953 ـ ژىلى ئاق ش دولەت بيۇدژېتىنىڭ كىرىمدە باج پۇلى ھەر بىر ئاق ش ئادىمگە ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 481 ئامېرىكا دوللىرىدىن چۈشكەن. بۇنداق ئېغىر باج سېلىغى بىلەن ئېكس-پلۇئاتاتسىيە قىلىنغان ئەمگەكچى خەلق ئۈچ ئىجارە ھەققىنى تولىيالمايدۇ، ئوزۇق ـ تۇلۇك ۋە كىيىم ـ كېچەك سېتىۋالالمايدۇ، كېسەل بولسا داۋالىنىشقىمۇ پۇلسىز قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ باج ئېلىش سىياسىتى ئەمەگەكچى خەلقنىڭ مەنپىتىگە تامامەن زىتدۇر.

كونا جۇڭگودا، جالاڭ كەيشى گومىندىڭى خەلققە قارشى ئېچەكى ئۇرۇش ژۇرگۈزۈش ئۈچۈن خەلق ئاممىسىنى شىلىشنى جىددىلەشتۈردى. دېخانچىلىق باج ھېساۋىغا ئالغان ھەقىقى

نەرسىلىرىنى مىسالغا ئالغاندا، 1946 ـ ژىلدا 59 مىليون دەن نەرسە ژىغىپ ئالدى، 1947 ـ ژىلدا بۇنىڭغا قارىغاندا 1 ھەسسە دىگۈدەك ئارتۇق ژىغىپ ئالدى، ئوتتۇراھىساپ بىلەن ھەر ئادەمگە 4 كۇرىدىن ئارتۇق توغرى كېلىدۇ، ئەگەر بۇنىڭ ئۇستىگە رايون ۋە يېزىلاردىكى باۋجاڭ، جاجاڭلارنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى سالغان سېلىقلىرى ۋە ھەر دەرىجىلىك باج ژىغۇچى كادىرلارنىڭ ئىككى ئوتتۇرىدا قىلغان خىيانەتلىرىنى قوشساق، خەلقنىڭ ئۇستىگە چۈشكەن ھەقىقى سېلىق بۇ سانىدىن كوپ ئېشىپ كېتىدۇ. ئۇزۇلمەتلىك ژىللاردا تۇرلۇك ئالۋاڭ ـ ياساق ۋە باجلارنىڭ سانىغا يېتىپ بولمايتتى. خەلق يېزىدىن بىر كۈرە كۈرۈچنى بازارغا ئېلىپ چىقىپ ساتىدىغان بولسا، ئۇ، ئۇنىڭدىن كىرىش (بازارغا سېلىش) بېجى ئېلىناتتى؛ بىر ئاز رەخ سېتىپ ئېلىپ كېسىم تىكتۇرمەكچى بولسىمۇ ئۇنىڭدىن چىقىش بېجى ئېلىناتتى. جېجاڭ ئولكىسىنىڭ شاۋشك ناھىيىسىدە قانۇنسىز سېلىق قاتاردا ئېلىنىدىغان باجلارنىڭ تۈرى (نامى) 260 ـ 270 تۇرلۇك بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە قانۇنىدا بەلگىلەنگەن قوشۇلسا ھەممىسى 300 دىن ئېشىپ كېتىدۇ. شۇنداق خەلقنى قاخشىتىپ ئېلىنغان باجنىڭ 80% ى، خەلقنە قارىشى ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ھەربىي راسخودى ئۈچۈن ئىشلىتىلسە، قالغان قىسمى 4 چوڭ ئائىلىنىڭ يانچۇغىغا چۈشەتتى ۋە كوپلىگەن پارىخور ئەمەلدارلار، ژاندارمىلار ۋە جاسۇسلارنى بېقىش

ئۇچۇن كېتەتتى. جاڭكەيشى گومىندىڭنىڭ تۇرلۇك ئالۋالڤـ ياساق ۋە باج بىلەن قاتتىق شىلىشى نېتىجىسىدە خەلق كەمبـ ھەللىشىپ، خانىۋەيران بولۇپ تىرىكچىلىك قىلىشقا چارىسىز قالـدى.

يېڭى جۇڭگودا، ئەھۋال بۇنىڭغا پەقەت ئوخشمايدۇ. بىزـ نىڭ دولىتىمىز خەلـق دولىتى بولۇپ، بىزدىكى باج تۈزۈمىمۇ خەلق مەنپىئىتىنى كوزدە تۇتقان باج تۈزۈمىـدۇر. دولىتىمىز خەلق قولىدىن ئالغان باج پۇللىرىنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ۋە مەملىكەت مۇداپىئە قۇرۇلۇشىغا، خەلقنىڭ ماددى ۋە مەدەنى تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا ئىشلىتىدۇ. قىسقىچە ئېيتقاندا «خەلقـ تىن ئالىدۇ، خەلقـقە ئىشلىتىدۇ» بۇ كاپىتالىستىك دۆلەتلەر ۋە جاڭكەيـشى گومىندىڭنىڭ باج سىياسىتـىگە تۈپ ئاساسىدىن ئوخشمايدۇ.

بەش ژىلدىن بۇيان دولەتـنىڭ مالىيە چىقىمىدا ئىختىـ سادىي قۇرۇلۇش ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش جەھەتـ لىرىگە تۇتۇلغان راسخود لار ژىلدىن ـ ژىلغا ئېشىپ تۇردى، مەسىلەن: 1954 ـ ژىلدا دولەت بىيۇدژېتىدە ئىختىسادىي قۇرۇـ لۇش ئۈچـۈن چىقىرىلغان راسخود 1950 ـ ژىلدىكىنىڭ 6،5 ھەسىسىگە تۇغـرى كېلىدۇ، مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ، ساقلىقنى ساخلاش ۋە ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن چىقىرىلـ غان راسخود 1950 ـ ژىلدىكىنىڭ 4،9 ھەسىسىگە تۇغرى كېـ

لىدۇ. مانا بۇ دولىتىمىزدە ياشىنىڭ خەلىق قولىدىن ئېلىنىپ خەلقىگە ئىشلىتىلىدىغانلىغىنى كورسۇتۇدۇ.

خەلقىمىز شۇنى بىلىدىكى، دولىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى قانىچە رېۋاجلانسا، خەلقنىڭ ماددى ۋە مەدەنىي تۇرمۇش دەرىجىسى شۇنچە ژۇقۇرى كوتۇرۇلۇدۇ؛ مەمىلىكىتىمىزنىڭ مۇداپىە قابىلىيىتى قانچىلىق كۇچلۇك بولسا، بىزنىڭ خەلق دېموكراتىك ھاكىمىيىتىمىز شۇنچە ھمايە قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، كەڭ خەلق ئاممىسى ياش تولەشنى ئوزلىرىنىڭ يالقۇنلۇق ۋەتەنپەرۋەرلىگىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى دەپ قارايدۇ. دولەت كارخانىلىرى ۋە كوئوپېراتىۋلاردىكى ئىشچىلار ھەممىسىمۇ دولەت تاپشۇرغان ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسى ھەم مەھسۇلاتلارنى سېتىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇنلاپ ياش پۇلى ۋە پايدىنى مۇۋەپپىقىيەت بىلەن تولەشكە كاپالەت بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. كەڭ دېخانلار غەلە ـ پاراق تاپشۇرۇشنى شەرەپلىك پاراق تاپشۇرۇش دەپ قاراپ «سۇپىتىگە، سانىغا، مۇددىتىگە كاپالەت بېرىش» دېگەن جاراڭلىق شۇئارلارنى ئوتتۇرىغا ئاتىدۇ، نۇرغۇنلىغان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوئوپېراتىۋلىرى يەنە ئوز ـ ئارا مۇسابىقە ژۇرگۈزۈپ، ئەڭ ياخشى ئاشلىقلىرىنى دولەتكە تاپشۇرۇشقا تىرىشىدۇ. بۇ فاكتلارنىڭ ھەممىسى، دولىتىمىزنىڭ مۇتلەق كوپچىلۇك گراژدانلىرىنىڭ قانۇن بويىچە ياش تولەشنى ئوزلى-

رننىڭ شەرەپلىك ۋەزىپىسى دەپ قارايدىغانلىغىنى كورسۈتۈدۇ.

لېكىن بەزى ئادەملەر، گراژدانلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلمايدۇ، ئۇلار باجنى ئوغۇرلايدۇ، چالاتوله‌يدۇ ... دولەت مەنپىتىگە قاتتىق زىيان يەتكۈزۈدۇ، بىز مانا بۇنداق قانۇنغا خىلاپ هادىسىلەر بىلەن كۈرەش قىلىشىمىز شەرت.

IV

ۋەتەننى قوغداش ۋە قانۇنغا بىنائەن هەربى خىزمەت ئوتەش

دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسىدە: «ۋەتەننى قوغداش جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ هەربىر گراژدىنىنىڭ مۇقەددەس بۇرۇچىدۇر. قانۇنغا بىنائەن هەربى خىزمەت ئوتەش جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسى گراژدانلىرىنىڭ شەرەپلىك ۋەزىپىسىدۇر» دەپ بەلگىلەنگەن.

هەممىگە مەلۇم، بىزنىڭدەك مۇنداق ئۇلۇق خەلق دولىتىنى قۇرۇش ناهايىتى تەسىدۇر. خەلقىمىز يۈز نەچچە ژىل قان توكۈپ كۈرەش قىلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ يېتەكچىلىگىدە جاڭكەيشى گومىندىڭنىڭ رېاكسىون هوكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنى قۇردى. جۇڭگو خەلق پىدايى قىسىملىرىنىڭ بىر جەڭ

چىسى ئوز سەرگۈزەشتلىرىگە ئاساسلىنىپ: «بىزنىڭ يېڭى جۈڭگونىڭ قۇرۇلۇشى ئاسان بولدىما؟ ئۇنىڭ ئۈچۈن قانچىلىك يولداشلار قېنىنى توكتى، بۇنىڭ سانىغا يېتىش قىيىن، جەنۇبتىن شىمالىغا ھۇجۇم قىلىپ، يەنە شىمالدىن جەنۇبقا ھۇجۇم قىلىپ قانچىلىك يول مېڭىلدى، قانچىلىك جەڭ قىلىندى، ھېسابلاپ چىقىش تەس، تۇرلۇك ـ تۇرلۇك شەكىلدىكى يەرلەردىن قانچىلىك ھەربى خەندەكلەر قېزىلدى، ئۇنىمۇ بىلىش قىيىن! بەزى ۋاختلاردا بىر ئېغىز كىچىككىنە ئوينى تارتىپ ئېلىش ئۈچۈنمۇ جان تالىشىپ ئۇرۇش قىلىنغان، نەچچە مېتر يەر ئۈچۈنمۇ قان توكۈلگەن. تاھازىرغىچە، قانچە ئادەمنىڭ گوش ۋە قېنى ئىچىدە ئاقىش ئوقى ياتقان بولماي؟، يېڭى جۈڭگونى بىز بىر پارچە گوش ۋە بىر بولۇم قېنىمىزغا تىڭشىپ ئالدۇق» دەيدۇ. خەلقىمىزنىڭ غالىبىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن گوش ۋە قېنىمىزغا تىڭشىپ ئالغان ئىنقىلاپ مۇئەللىرىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، شۇنىڭدەك، تېخىمۇ ئىلگىرلەپ بەخت ـ سائادەتلىك تۇرمۇش يارىتىش، سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇش ئۈچۈن، بىز ھەر بىر گىراژدان ئوزىمىزنىڭ ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنى قوغدىشىمىز، ئۇنىڭغا ھەر قانداق دۈشمەننىڭ تەجاۋۈز قىلىشىغا ۋە زىيانكەشلىك قىلىشىغا يول قويماسلىقىمىز شەرت.

مەملىكىتىمىز ھازىر تېخنىكا ئېيېروپلانلىرىنىڭ بولۇپمۇ ياۋۇز ئامېرىكا ئىمپېروپلانلىرىنىڭ مۇھاسىرىسى ئاستىدا تۇرماقتا. بۇ

لۇپمۇ ياۋۇز ئامېرىكا ئىمپېريالىزمى شەرقىي جەنۇبى ئاسىيا تە-جاۋۇزچىلىق گۇرۇھىنى جىددى ئۆيۇشتۇرۇپ ۋە ياپونىيىنى قۇراللاندۇرۇپ، مۇھاسىرە ھالقىسىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈپ، مەملىكىتىمىزنى مۇھاسىرە قىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ؛ ئادەمنى شۇنسى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرۈدىكى، ئۇ تېخى مەملىكىتىمىزنىڭ مۇقەددەس تېررىتورىيىسى تەيۋەننى ئوچۇقتىن-ئوچۇق بېسىۋالدى، ھەمدە 1954-يىل 2-دېكابردا جاڭكەيشى ۋەتەن ساتقىنلىرى گۇرۇھى بىلەن تەجاۋۇزچىلىق خاراكتېرىدىكى «بىلىملىشىپ مۇداپىە كورۇش شەرتنامىسى» دەپ ئاتالمىش شەرتنامىنى تۈزدى، تەيۋەننى ئۇزاققىچە ئىشغال قىلىپ تۇرۇپ، مەملىكىتىمىزنىڭ قۇرۇقلىغىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ بازىسى قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. ۋەتەن ساتقىنى ئوغرى جاڭكەيشى ئامېرىكا ئىمپېريالىزمغا تايىنىپ، مەملىكىتىمىزنىڭ شەھەرلىرىنى ئۈزلۈكسىز بومبىلاپ، تېنچ ئاھالىمىزنى قىرماقتا، ئۈزلۈكسىز پاراكەندە تۇغدۇرۇش خاراكتېرىدىكى ۋەزىيانكەشلىك ئۇرۇشلىرىنى ژۇرگۈزمەكتە، مەملىكىتىمىزنىڭ قۇرۇقلىغىغا توختاۋسىز جاسۇس، شپىون ۋە باندىتلار كىرگۈزۈپ زىيانكەشلىك ھەرىكەتلىرىنى ژۇرگۈزمەكتە. خەلقىمىز دۈشمەن سۈيقەستىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ھەرگىز يول قويمايدۇ، بىز تەيۋەننى جەزمەن ئازات قىلىمىز. بۇنى ئۇرۇنلاش ئۈچۈن، بىز ھەر بىر گراژدان ئوزىمىزنىڭ ئادەتلىشىغا تېگىشلىك شەرەپلىك ۋەزىپىمىزنى ئادا قى-

لمشمىز، تۇلۇق ۋە سويۇملۇك ۋەتىنىمىزنى قوغدىشىمىز، تەيـ
ۋەننى ئازات قىلىش كۆرىشىگە ئاكتىۋ قاتنىشىشىمىز لازىم.

خەلقىمىز تولۇپ تاشقان ۋەتەنپەرۋەرلىك روھقا ئىگىدۇر. بىز ئوز تېررىتورىيىمىزنى، خەلقىمىزنى، مەدەنىيىتىمىزنى ۋە ئورپـ ئادىتىمىزنى قىزغىن سويۇمىز. بىز باشقىلارغا تەجاۋۇز قىلمايمىز، لېكىن باشقىلارنىڭ بىزنىڭ تېررىتورىيىمىز ۋە سۇۋېرېن ھوقۇقـ قىمىزغا تەجاۋۇز قىلىشىغىمۇ ئەسلى يول قويمايمىز. 1950 ـ ژىلى ئامېرىكا ئىمپېرىالىزمى چاۋشەنگە تەجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى قوزـ غاپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئامانلىغىغا قاتتىق تەھدىت سالغاندا، خەلقىمىز ئامېرىكا ئىمپېرىالىزمىنىڭ تەجاۋۇزىغا قارشى چاۋشەنگە ياردەم بېرىش ئۇلۇق ھەرىكىتىنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، ئەڭ ئېزىز پەرـ زەندلىرىنى چىقىرىپ، جۇڭگو خەلق پىدائىي قىسىملىرىنى تەشـ كىل قىلىپ، يالۇجاڭدىن ئوتكۈزۈپ، چاۋشەن خەلق ئارمىيىسى بىلەن مۇرىگە ـ مۇرە تىرەپ سوقۇشتۇردى، ئامېرىكا تەجاۋۇزـ چىلىرىنى 38 ـ پاراللېلىنىڭ يېنىغا سۈرۈپ تاشلاپ ۋە قاخشاتـ قۇچ زەربە بېرىپ، ئۇلارنى 1953 ـ ژىلى چاۋشەن ئۇرۇشىنى توخـ تۇتۇش كېلىشىمىنى تۈزۈشكە مەجبۇر قىلدى، بىز ئامېرىكا ئىمـ پېرىالىزمىنىڭ تەجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇپ چاۋشەنگە ياردەم بېـ رىشتە ئۇلۇق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. تېررىتورىيىمىز تەۋەسىدىكى ئازات قىلىپ، سانقىن جالڭكەيشى گۇرۇھىنى يوقۇتۇپ ئاسىيا ۋە جاھان تېچلىغىنى قوغداش ئۈچۈن، خەلقىمىز پۈتۈن

دۇنياغا، تەيۋەننى ئازات قىلماي ھەرگىز توختىمايدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى، ھەمدە 1955 ـ ژىلىنىڭ بېشىدا جېجاڭ ئولكىسىنىڭ يېنىدىكى دېڭىزگە جايلاشقان دېڭىز مۇداپىسىنىڭ ئاۋانپوستى ـ يىجاڭسەن، داچىڭ ئارالىرىنى ئازات قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇق غالىبىيەتلەرنى قولغا كەلتۈردى. بۇ فاكتلار جۇڭگو خەلقىنىڭ كۈچىنى بوزەك قىلىشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى، گىراۋدانلىرىمىزنىڭ ۋەتەننى قوغداشنى ئوزلىرىنىڭ مۇقەددەس بۇرۇچى دەپ قارايدىغانلىغىنى كۆرسۈتۈدۇ.

ئىمپېريالىزم بىلەن كۆرىشىش ئۇزۇن مۇددەتلىكدۇر. ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنىڭ ئامانلىغى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنى ئەبەدى قوغداش، ئاسىيا ۋە جاھان تىنچلىغىنى قوغداش ئۈچۈن، دولىتىمىزگە قۇدرەتلىك قوغدىنىش كۈچى، زورۇر بولغان دايىملىق ئەسكىرىي كۈچ ۋە تولۇپ تاشقان ھەم تەلىم ئالغان رېزېرۋ ئەسكىرىي مەنبەلازىم. دولىتىمىزنى پۈتەرلىك دايىملىق ئەسكىرىي كۈچ ۋە تولۇپ تاشقان رېزېرۋ ۋەئەسكىرىي مەنسەبىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ھەر بىر خىزمەت مەجبۇرىيىتى تۇزۇمىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش زورۇر، گىراۋدانلىرىمىز ھەربى خىزمەت ئوتەشنى ئوزلىرىنىڭ ئادالەتلىشىغا تېگىشلىك شەرەپلىك ۋەزىپىسى دەپ قارىشى زورۇر.

ھەربى خىزمەت مەجبۇرىيىتى تۇزۇمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى، مەملىكىتىمىزنىڭ ھەربى تۇزۇمىدىكى تولۇق بىر ئىسلاھات

بولۇپ ، دولتىمىزنى دۇشمەنلىك تەجاۋۇزىغا يولۇقۇپ قالغان چاغدا ناھايىتى تېزلا جىق جەڭگىۋار قوشۇنلارنى ئۈيۇشتۇرۇپ تەجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. شۇنىڭدەك دولتىمىزنىڭ ئارمىيىسىنى كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن تېخىمۇ زىچ يېقىن باغلىنىشلىق مۇناسىۋەت بەرپا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. يەنە دولتىمىزنى ئادەتتىكى چاغلاردا كوپ ساندىكى دايىملىق ئەسكەرتۇتماي، ئۇنى تېگىشلىك سانى ئىچە قىسقارتىپ ، كوپ ساندىكى ماددى كۈچ ، مالىيە كۈچىنى ۋە ئادەم كۈچىنى ئىختىسات قىلىپ، سوتسىالىستىك تېچ قۇرۇلۇش بىلەن شۇغۇللاندۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ، شۇنىڭدەك نۇرغۇن ئادەملەرنى جۇڭگو خەلق ئارمىيىسىدەك چوڭ مەكتەپ ئىچىدە سىياسى ئېڭىنى ئوستۇرۇپ، نۇرغۇنلىغان پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئوگۇنۇش، ھەربىي خىزمەتتىن بوشۇغاندىن كېيىن تېچ قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا ئوز كۈچىنى تېخىمۇ ياخشى تەقدىم قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىي خىزمەت مەجبۇرىيىتى تۈزۈمى خەلقنىڭ مەنپىئىتىگە تامامەن مۇۋاپىقتۇر.

مەمۇرى ئىشلار كېڭىشى 1954 ـ ژىل سېنتەبىردە ھەربىي سەپنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئەسكەر ئېلىش بۇيرۇغىنى تارقاتقاندىن كېيىن، پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا مۇلىغان تۇمەنلىگەن ياشلار ئاكتىۋلىق بىلەن قوشۇلۇپ ئەسكەرلىككە يې-

زىلدى. دولىتىمىزنىڭ كونستىتۇتسىيىسى جاكالانغاندىن كېيىن نۇرغۇنلىغان ئادەملەر دولەت ئورگانلىرىغا خەت يېزىپ ھەربىي خىزمەت ئوتەش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشقا پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بېرىشنى قىزغىنلىق بىلەن ئىلتىماس قىلدى. مانا بۇلار، مەملىكىتىمىزدە خەلقنىڭ ھەربىي خىزمەت ئوتەشىنى ئۆزلىرىنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك شەرەپلىك ۋەزىپىلىرى دەپ قارايدىغانلىغىنى كۆرسۈتۈدۇ.

1955 ـ ژىل فېۋرالدا دولەت سوۋېتى «جۇڭخۇا خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ ھەربىي خىزمەت قانۇنى (تۆزۈتۇلگەن لايىھە)»نى بېسىپ تارقىتىپ، ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ مۇھاكىمىسگە قويدى ۋە خەلقتىن پىكىر ئېغدى. ھەربىي خىزمەت قانۇنىنىڭ لايىھىسىدە دولىتىمىزنىڭ گىراژدانلىرى مىللەت، ئېرىق، كەسىپ، ئىجتىمائىي چېقىش، دىنىي ئېتىقات ۋە مەدەنىيەت دەرىجىسىنى ئايرىماستىن ھەممىسىمۇ قانۇن بويىچە ھەربىي خىزمەت ئوتىشى شەرت دەپ بەلگىلەنگەن. ھەربىي خىزمەت ھازىرقى ھەربىي خىزمەت ۋەرىزىرۋ خىزمىتى دەپ ئىككىگە بولۇنگەن. ھەربىي خىزمەت ئوتەش يېشى 18ياشتىن 40 ياشقىچە دەپ بەلگىلەنگەن، خىزمەت ئوتەش مۇددىتى ئارمىيىنىڭ تۈرىگە قاراپ باشقا ـ باشقا يەنى 3 ژىل، 4 ژىل، 5 ژىل دەپ بەلگىلەنگەن. مانا بۇ ھال، مەملىكىتىمىزنىڭ مۇۋاپىق يېشىدىكى گىراژدانلىرىنى ۋەتەننى قوغداشقا خەلق مەنپىئىتىنى قوغ

داشقا قاتنىشىشتا شەرەپلىك ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە قىلدى.

بىزنىڭ دولىتىمىز ـ خەلق دولىتى، بىزنىڭ ئىنقىلاۋىمىزنىڭ مۇدىلىرى قان توكۈپ كۈرەش قىلىش بىلەن قولغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بىز دۇشمەنلىرىمىزگە بىرغىرىچ پىرىمىزگە تەجاۋۇز قىلىشىغا ئەسلا يول قويمايمىز، ئەگەر دۇشمەن تەجاۋۇز قىلىشقا جۇرئەت قىلىدىكەن، خەلقىمىز ئۇلۇق ۋەتىنىنى جەزمەن قوغدايدۇ، ئۇزلىرىنىڭ نوۋەتتىكى مەنپەئەتلىرى ۋە ئۇزاق كەلگۈسىدىكى مەنپەئەتلىرىنى قوغدايدۇ، تەجاۋۇزچىلارنىڭ سۇيىقەستلىرىنى ئۇزۇل ـ كېسىل تار-مار قىلىدۇ.

كتاپ نومېرى: 773(4)167

گرافدانلىرىمىزنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى

ئاممىباپ كىتاپلار نەشرىياتى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن

تەرجىمە قىلغۇچىلار : رەقىپ سەپىي، ھامۇت خوجاپۇ

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

ئادرېس: بېيجىڭ گۇزىجەڭ 54 - قورا.

بېيجىڭ شەھەرلىك ئىخبارات ۋە نەشرىيات باشقارمىسىنىڭ كىتاپ - ژۇرنال نەشرىياتچىلىغى ئۇچۇن بەرگەن رۇخسەت قەغىزى نومېرى: «047 - 田 »

مەركىزىي مىللەتلەر مەتبەئەسىدە بېسىلدى.

شىنخۇا كىتاپ ماگازىنى تەرىپىدىن تارقىتىلدى.

1956-ژىلى سېنتەبردە بېيجىڭدە بىرىنچى قېتىم نەشر قىلىندى.

1956 - ژىلى سېنتەبردە بېيجىڭدە بىرىنچى قېتىم بېسىلدى.

تىراژى: 8000-1، باھاسى 16 فۇڭ.

書號：773(4)167
我國公民的基本权利和义務
（維吾尔文）
通俗讀物出版社編
民族出版社翻譯出版
地址：北京國子監特54號
北京市書刊出版業營業許可證出字第047號
中央民族印刷廠印刷
新華書店發行

1956年9月北京第一版
1956年9月北京第一次印刷
787粍×1092粍1/32　印張4吿
印數：1—8,000册　定價：一角六分
統一書號：MT6049・維13